LUTTOR: RÓMA

M
68.462 OSZK

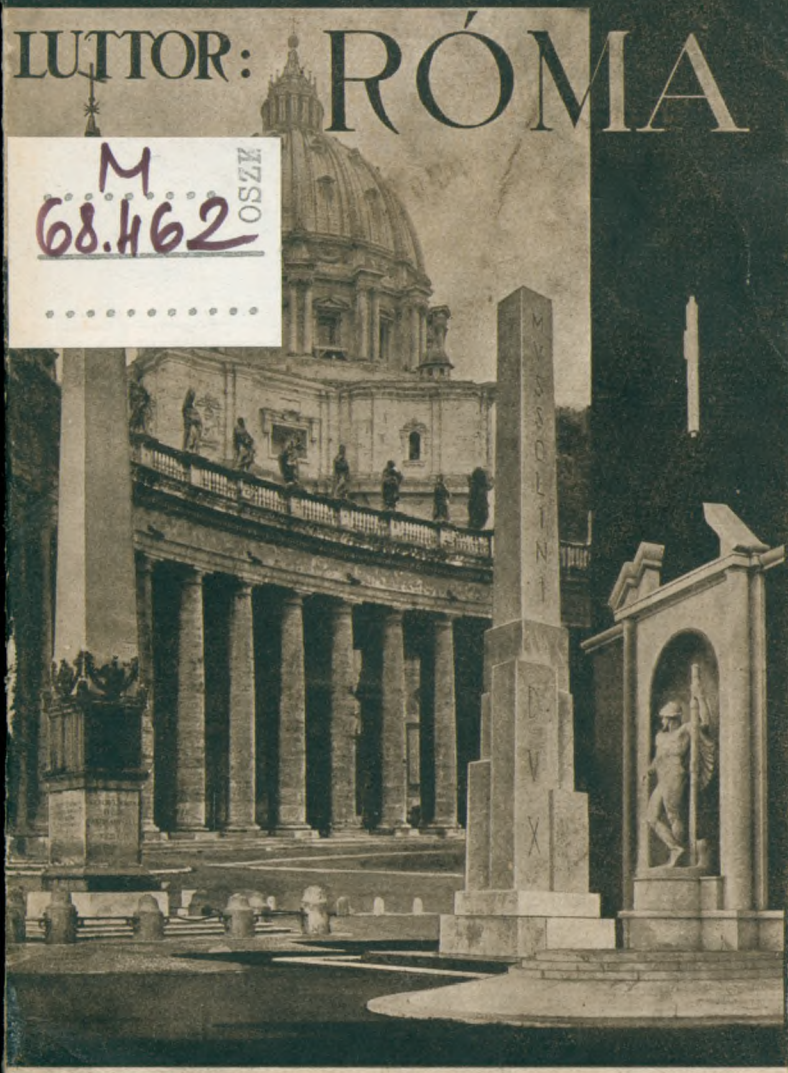

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

RÓMAI UTIKÖNYV

IRTA

Dr LUTTOR FERENC

A NEFKONYVTÁRI KÖZPONTTÓL NEM ADHATÓ EL!

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Nihil obstat. *Dr. Nicolaus Töttössy,* censor dioecesanus. — Nr. 1233/1937. Imprimatur. Strigonii, die 26 Aprilis 1937. *Dr. Julius Machovich,* vicarius generalis.

M 68.462

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

R 2

Stephaneum-nyomda r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28.
A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

Az olvasóhoz.

Ez a könyv a római vándorlás alatt halkszavú útitársként kísérje magyar honfitársaimat! Csak a legszükségesebb tudnivalókat közli: kultúrtörténeti, történelmi és művészettörténeti támpontokat ad. Ha valaki részletesebb felvilágosításokat igényel, vegyen elő szakkönyveket, olvasson az utazás előtt. Talán néhol szubjektívebb hangot ütök meg; gondolom, kiki a saját belső hangjára ismer benne. Az alaptónus a hívő embernek lelkéből fakad; az egyház szolgája írta e könyvet, a magyar közönséghez szól, tehát a magyar nemzet évezredes kultúrájának szentistváni szelleme élteti a sorokat. Ez a szellem pedig nagyon is otthonossá tesz bennünket, magyarokat, Rómában.

A lateráni egyezmény óta Róma kettős arculattal bír, de egy lelke van. Így könyvem két részre tagozódik: az I. rész a Vatikánvárost, a pápaság nemzetekfeletti világbirodalmának központját ismerteti, a II. rész Itália fővárosának műemlékeit szemlélteti. A szellem-áramlás azonban egységes továbbra is, s így a pápai Róma és királyi Róma a politikai és adminisztrációs korlátokat szigorúan szem előtt tartva is, **az egy Örök Város** marad mindenkor.

Róma, 1936 Karácsony ünnepén.

Dr. Luttor Ferenc.

Tartalomjegyzék.

Oldal

Az olvasóhoz 3

Róma története rövid összefoglalásban 9

Útbaigazítások 20

Gyakorlati tanácsadó 23

A VATIKÁN-VÁROS: A pápaság; az Egyház szervezete; a város-állam kormányzósága; kertek; magyar emléktábla. A Szent Péter-bazilika: építéstörténeti adatok; a tér az obeliszkkel; az előcsarnok a díszkapuval; Szent Péter szobra; a kupola; a pápai oltár az apostolfejedelem sírja felett. A jobboldali mellékhajó; a kereszthajó és szentély; a baloldali mellékhajó; keresztelőkápolna. A vatikáni grották. A Museo Petriano. A vatikáni képtár, könyvtár és múzeumok: Képtár; Museo Egiziano; Museo Pio-Clementino; Belvedere-udvar; Museo Chiaramonti; Museo Etrusco; Galleria dei Candelabri; Carte Geografiche; Galleria Moderna. Sala dell'Immacolata. Raffael Stanza-i. Appartamento Borgia. Museo Sacro. Biblioteca Ap. Vaticana. Cappella Sistina, Michelangelo Utolsó Ítéletével 28—65

RÓMA VÁROSA: I. A Piazza Venezia és a Capitolium. A Viktor Emanuel-emlékmű. A Palazzo Venezia (velencések palotája), ma Mussolini székháza. S. Marco-templom. A Campidoglio vagy Capitolium lépcsőzete és tere. A Museo Capitolino. A Palazzo dei Conservatori gyüjteményei és a Mussolini-múzeum. A S. Maria d'Aracoeli-templom a Bambino-szoborral ..... 66—71

II. Forum Romanum és Palatinus. Mamertinus börtön, hol Szent Péter sínylődött. Basilica Emilia. A Curia (a római szenátus épülete). A Rostra (szónoki emelvény). Septimius Severus diadalíve. Basilica Giulia. S. Maria Antiqua-templom. Vesta-szüzek háza. S. Cosma- és Damiano-templom. Maxentius (másként Constantinus) bazilika. S. Maria Nuova (Szent Franciska-templom). Titus diadalíve. Palatinusi sétány. Criptoportico (földalatti folyosó). Flaviusok palotája. Augustus császár palotája. Septimius Severus építkezése. Ismeretlen istenek oltára. Lupercalia ..... 72—80

III. Császári fórumok és Colosseum. Julius Caesar, Trajanus, Augustus, Nerva fóruma. Római birodalom térképei. Colosseum. Roma és Venus temploma. Nagy Konstantin diadalíve. Oppius-domb Nero aranyházával (Domus Aurea). Titus termái. S. Pietro in Vincoli Mózes szoborral... 81—87

IV. Passeggiata Archeologica (régiségek parkja) **és Caracalla-termák környéke.** S. Gregorio Magno (nagy Szent Gergely temploma, Serédi hercegprímás bíbornoki egyháza). Circus Maximus. Caracalla termák. Nereus és Acchilleus temploma. S. Cesareo és Bessarion bíbornok háza. Scipiók síremlékei. S. Giovanni a Porta Latina (olajbafőtt Szent János). Szent Sebestyén-kapu. Villa Celimontana-park. S. Maria in Domnica-templom. S. Stefano Rotondo (Szent István magyar királynak is szentelt ősi templom). S. Giovanni e Paolo-templom és ház. 88—95

V. A Lateran és környéke. S. Clemente-templom és altemplom. Quattro Coronati templom. A Laterani székesegyház tere. Scala Santa (szent lépcső). A Laterani székesegyház építési története. A templom belsejének leírása. Szilveszter pápa emlékműve. A Battistero (keresztelő kápolna). A Laterani palota antik és őskeresztény múzeuma. A missziós néprajzi gyüjtemény. A Laterani téren álló Assisi Szent Ferenc emlékmű. A S. Croce in Gerusalemme (jeruzsálemi szent Kereszt-templom) a kereszt-ereklye kápolnájával. A Porta Maggiore. Minerva Medica ..... 96—106

VI. Az Esquilinus halom. S. Pudenziana-templom. S. Prassede a Zeno-kápolnával. S. Maria Maggiore (Mária legnagyobb temploma); a szent jászol ereklye; a csodatevő Madonna-kép ..... 107—109

VII. Diokleción császár termái. S. Maria degli Angeli templom. A Museo Nazionale delle Terme. Augustus békeoltára. Ludovisi gyüjtemény. A nagy kolostor- udvar szobor-gyüjteménye. A Nemi tóból kiemelt Caligula hajók bronzai. Antiquarium a napi élet emlékeivel. Zsidó és keresztény gyüjtemény ..... 110—113

VIII. Città Universitaria (Egyetem-város), **Città Aeronautica** (Légügyi minisztérium). Campo Verano, a római nagy köztemető; a rómaiak halott- és temetőkultusza. Szent Lőrinc kettős bazilikája; IX. Pius pápa sírboltja. Kolostorudvar ..... 114—118

IX. A Quirinal (a királyi palotával) **és a Via Nomentana.** Pallavicini-Rospigliosi palota. Királyi palota. Via XX.

Settembre. S. Andrea al Quirinale-templom. Quattro Fontane. S. Bernardo. Fontana di Mosé (Mózes kútja). S. Maria della Vittoria-templom. Porta Pia. Monumento al Bersagliere. Villa Torlonia Mussolini magánlakása. S. Agnese fuori le mura (falakonkívüli Szent Ágnes-templom). S. Costanza mauzoleum. Monte Sacro kertváros 119—123

X. **A Corso Umberto.** A korzó elnevezése. S. Maria in Via Lata-templom. S. Marcello al Corso-templom. Fontanella del Facchino (a hordár-kút). S. Ignazio-templom, Szent Alajos sírjával. Piazza della Pietra Hadrián császár templomával. Piazza Colonna, Marcus Aurelius oszlopával. Palazzo Chigi (olasz külügyminisztérium). Monte Citorio (parlament). Piazza S. Silvestro (központi postahivatallal). S. Silvestro in Capite-templom. Piazza in Lucina, a S. Lorenzo in Lucina templommal. S. Carlo al Corso-templom. Piazza di Spagna; Trinitá dei Monti-templom. Piazza del Popolo obeliszkkel. S. Maria del Popolo-templom. Ministero di Marina (tengerészeti minisztérium). IV. Pius pápa villája, az olasz vatikáni nagykövetség székháza. Stadion. Villa Glori. Ponte Milvio. Foro Mussolini (a testnevelési főiskola a pompás márvány-stadionnal és obeliszkkel) .. 124—130

XI. **Fontana di Trevi.** Szent Apostolok temploma. A Fontana di Trevi (Róma legmonumentálisabb szökőkútja). Piazza Barberini a Fontana del Tritone-val. Collegium Germanicum et Hungaricum. Via Vittorio Veneto. Kapucinusok temploma és sírboltja ..... 131—133

XII. **A Borghese-park vagy Villa Umberto.** A Pincio terrasza. Giardino del Lago (tavas kertrész). A Casino Borghese szobor- és képgyüjteménye. A Valle Giulia. A Villa Giulia etruszk gyüjteménye. A Galleria dell'Arte Moderna (modern képtár). ..... 134—139

XIII. **A Pantheon és környéke.** Collegio Romano. Doria Pamfili-képtár. S. Maria Sopra Minerva-templom Michelangelo Krisztusával. A Pantheon körtemploma. A Piazza Navona Bernini híres szökőkútjaival. S. Agnese (Szent Ágnes városi temploma). S. Maria dell'Anima. S. Maria della Pace. Pasquino szobra.S. Agostino a Madonna del Parto-szoborral. Augustus síremléke ..... 140—145

XIV. **A Corso Vittorio Emanuele.** A kurialis város. A Gesu-templom Loyolai Szent Ignác sírjával. Argentina-fórum. S. Andrea della Valle (Szent András apostol temploma). Massimi-palota. S. Pantaleo és Calasanci Szent József

temploma. A Palazzo-della Cancelleria. Chiesa Nuova (új templom, Neri Szent Fülöp Oratoriumával.). Museo Barracco (antik szobrászati gyüjtemény) ..... 146—150

XV. **A Capitolium lábától a Tiberisig.** Via del Mare. Teatro Marcello (Marcellus színháza). Forum Olitorium (a rómaiak zöldségpiaca) S. Nicola in carcere-templommal. Fortuna Virilis római templom. Vesta-templom. S. Maria in Cosmedin (a görögök Mária-temploma). A Bocca della Verità (az igazság szája). A Museo di Roma. Forum Boarium a S. Giorgio in Velabro-templommal. Cloaca Maxima, Isola Tiberana (Tiberis sziget a Szent Bertalan-templommal és az Irgalmasok kórházával). A Ghetto a zsinagógával. Ottavia-csarnok. A Campo di Fiori szerdai piaca. A Farnese-palota. A Falconieri-palota, a magyar Akadémia és egyházi kollegium székháza. A Pálosrend római székháza. S. Salvatore in Onda ..... 151—158

XVI. **Aventinus-domb és a Szent Pál-bazilika.** III. Ottó császár vára. A magyar apostoli királyság történelmi jelentősége. S. Sabina-templom. Szent Domonkos narancsfája. S. Alessio (Szent Elek)-templom. Maltai prioratus a «kulcslyukkal». S. Anselmo bencés központi apátság, az abbas primás székháza. S. Prisca temploma. S. Saba temploma. Cajus Cestius piramisa. Testaccio (cserép-halom). A S. Paolo fuori le mura (falakonkívüli Szent Pál-bazilika) története. Előcsarnok és bronzkapu. A nemzetek apostolának sírja és oltára. Mozaik díszek. Pápaképek. Kápolnák. Keresztelő-kápolna. A Chiostro (keresztfolyosó). A Tre fontane apátság (Szent Pál apostol lefejeztetésének helye a három forrással ..... 159—166

XVII. **Katakombák és Via Appia.** A Domine quo vadiskápolna. Szent Callixtus katakombája. Az őskeresztény temetkezési helyek története és leírása. Pápák sírboltja. Szent Cecilia sírkamrája. Szent Domitilla, Nereus és Achilleus katakombája. Szent Sebestyén katakombája és bazilikája az Apostolok emlékeivel. Circo Massenzio Maxentius cirkusza. Cecilia Metella síremléke. A Via Appia Antiqua és a Campagna Romana ..... 167—173

XVIII. **Az Angyalvár** (Castel S. Angelo). A Borgók. A Szentlélek-kórház. Fontana del Triregno (tiarás szökőkút). S. Maria in Traspontina-templom. Palazzo di Giustizia (törvénykezési palota). Monte Mario-i domonkos rendház Liszt-emléktáblával ..... 174—179

XIX. **Trastevere.** (A Tiberis jobbpartján elterülő régi városrész.) Anguillara-kastély. S. Cecilia (Szent Cecilia temploma). Rampolla bíbornok sírkápolnája. S. Francesco in Ripa-templom. S. Crisogono-templom. A S. Maria in Trastevere-templom. Palazzo Corsini a híres képtárral. A Farnesina palotácska ..... 180—187

XX. **A Gianicolo domb kertjei.** A S. Pietro in Montorio-templom. Az Acqua Paola vizei. A Passegiata (sétány) Margherita. Garibaldi lovasszobra. S. Onofrio-templom és zárda Torquato Tasso-múzeummal ..... 188—191

XXI. **Ostia.** A római ősi kikötőváros romjai. Róma lidója, azaz tengerparti fürdője ..... 192—194

XXII. **Tivoli.** Villa Hadriana, a császár nyaralókastélya. A Villa d'Este függőkertjei és vizi játékai .... 195—196

XXIII. **A Castelli Romani,** azaz Róma villavárosai az albanói hegyekben. Frascati, a rómaiak kedvenc kirándulóhelye. Grottaferratai görög apátság. Rocca di Papa; a Monte Cavo, a környék legmagasabb hegye. Madonna del Tufo szentély. Ariccia a Chigi-család kastélyával. Genzano a Nemi-tó felett. Caligula kiemelt hajói. Albano Laziale. Castel Gandolfo a híres pápai nyaralókastéllyal és parkkal ..... 197—199

XXIV. **Littoria.** Sabaudia. Pontinia. Az olasz fasciszta-kormány talajjavító és telepítés politikai csodái 200

Róma története rövid összefoglalásban.

Róma eredete a legendák ködébe vész; nem valami erős, egységes néptörzs alapította, hanem több, egymással határos pásztornép semleges vásárterületéből alakult ki a városka, mely kitűnő jogi, adminisztratív és katonai szervezetével gyors ütemben lett úrrá Itálián, majd a Földközi tenger egész medencéjén. A város alapítási évét a császárok korában Kr. e. 753-ra tették, s biztos adatok hiányában ma is ezt a dátumot kell tartanunk, hogy a római történetírók időszámítását követhessük. Fogadjuk el tehát a legendát, hogy a farkastejen nevelkedett Romulus, miután testvérét, Remust, elgáncsolta, ebben az évben április 21-én alapította meg Róma uralmát, azaz foglalta egységbe a Tiberis völgye fölé emelkedő halmok telepeit. A város fejlődése és központi uralma azonban csak akkor kezdődött, mikor az etruszk származású királyok zsarnoksága ellen fellázadt nép 510-ben Kr. előtt a köztársasági államformát vezette be, s a konzulok (hadvezérek), pretorok (bírák) és pontifexek (főpapok) irányítása mellett hódító hadjáratokat folytatott, demokratikusan berendezkedett és a maga primitív vallási rendszerét a meghódított népek kultuszaival kibővítve, közéletének pompát és magánéletének erkölcsi alapot biztosított. A köztársasági kornak köszönhető a tudományok és művészetek magas virágzása, továbbá a római köz- és magánjog kialakítása is. Az államforma mérsékelten demokrata volt, s a társadalmi rend fejlődése — a nagyobb agrárterületek elfoglalásával és az ipar és kereskedelem rendszeresítésével — véres belső harcok árán vezetett a császársághoz, melynek előharcosa Julius Caesar, de megalapítója Octavianus Augustus, ki az actiumi győzelem után (31-ben Kr. e.) a római birodalom politikai, hadi és társadalmi berendezkedésének fénykorát teremtette meg. A köztársasági Róma komor középületei helyébe a hellenisztikus művészet pompás palotái és csarnoképítményei emelkedtek, az átépített és gazdag márvány-

dísszel megszépített Fórum mellett méreteikben, díszítésükben és elhelyezkedésükben is imponáló új, császárfórumok épültek, s a lakóházak tömkelegét megszakító piacterek is új elrendezést kaptak. Róma lakossága oly hatalmas méretekben növekedett, hogy a köztársaságkori városfalak már alig harmadát tudták csak befogadni. Az előkelőségek a falakon kívül fekvő villákban laktak — Rómát nagykiterjedésű kertváros-gyűrű övezte — s csak hivatalos ügyeik elintézésére jöttek be naponta a városba. A városban magában inkább csak az üzleti életben részes lakosság, a proletariatus lakott állandóan. A hadsereg erődített kaszárnyákban volt elhelyezve s ezen laktanyák egyúttal a város közbiztonsága felett is őrködtek. A császár maga a Palatinuson székelt, hol a palotát állandóan bővítették és alakították, s benne mérhetetlen kincseket halmoztak fel.

A császári udvar nemcsak a katonai és politikai hatalom, de egyúttal a tudományok és művészetek központja is volt. Filozófusok, történetírók, költők nemes versenyben dicsőítették az uralkodók érdemeit, s Róma városának legendás multját — sokszor a történeti hűség kárára — tárták fel.

A provinciák a tengeri és szárazföldi kitűnően kiépített utakon ontották a városba a világ minden tájának kulturális és gazdasági kincsét, s cserébe szétvitték a római kolonizálás áldásait.

Krisztus Urunk születése előtt 13-ban a római szenátus megépíthette Augustus császár békéjének oltárát (Ara Pacis). A világtörténelem fordulópontján Róma dicsősége és gazdagsága tetőpontján volt, s a Gondviselés akaratából készen állott, hogy a Megváltó egyházának központja legyen.

Palesztina, hol a Juda törzséből született Megváltó az idők teljességében született, tanított, szenvedett, egyházat alapított, Róma uralma alatt állott. A városban magában virágzó zsidó egyházközségek voltak. Ki volt tehát építve az út, melyen az apostolok feje, Szent Péter Rómába jött, hogy Isten országát hirdesse és megszervezze a pápaságot. Augustus császár és utódai a római birodalom határainak kiterjesztésével és a hatalom központosításával az Egyház egyetemességének és a római püspök prímátusának kereteit fektették le. A császárság három századon át Rómából irányította a világbirodalom sorsát, s hatalmának ereje a

kitűnően szervezett hadseregben és a civilizáció rugalmasságában állott, mellyel a meghódított népek nemzeti sajátosságait tiszteletben tartva, a provinciák gyorsan fellendülő prosperitásán át a székvárosnak mindig újabb gazdasági és szellemi erőforrásokat kötött le. A provinciák természetszerűleg hamarosan tudatára jöttek saját erejüknek és értéküknek, s a III. évszázad végén már szükségessé vált a hatalom decentralizálása, amit azután rohamosan követett a birodalom egységének széthullása. Ekkor építette Aurelianus császár a ma is meglevő városfalakat.

A császári hatalom nem volt átöröklésre alapítva: ha a Flaviusok, később Nagy Konstantin családja egy-két generáción át tartották is a hatalmat, az csak az erők egyensúlyától függött. Rómának nem volt egységes nemzeti karaktere; a birodalom határainak fokozatos kiterjesztésével a köztársasági korban kifejlődött latin kultúra mindinkább nemzetközivé lett, csak a közigazgatás nyelve őrizte meg a latin hagyományokat a nyugoti részeken, s főleg Afrikában. A keleti birodalom nyelve a görög, szelleme azonban, tehát kultúrája is, a IV. században már keleti befolyásokkal telítődik. Mikor Nagy Konstantin császár a Milvius-hídnál aratott győzelem után (312-ben) kiadta a milánói türelmi rendeletet (313), s a három évszázados véres üldözésben megizmosodott kereszténységet államvallássá tette, Szent Péter katedrájának oltalma alá helyezte a Várost, s maga Bizáncba tette át császári székhelyét, miáltal Róma elvesztette politikai jelentőségét, hogy annál szabadabban fejlődhessék ki falai között a lelki birodalom központja.

A város népessége és kultúrája is erősen visszaesett, mert a pápaság nem tekinthette feladatának a világi uralom átvételét s a város katonai védelmét. A szomorú dekadencia korszakában csak egy gondja volt az Egyháznak: megmenteni a latin kultúra kincseit, s átértékelni őket a kialakuló keresztény lelki impérium javára. Új tartalmat, sokszor új kifejezési módot is kellett találnia; meggyőzte a munkát, mert hivatása és küldetése az örök élet tavaszát lehelte minden anyagba és gondolatba, mely magasabb eszményeinek hordozására alkalmasnak látszott. A kereszténység nem pusztítással, hanem erősebb életet biztosító eszményeivel hódított. Műveltséget, művészetet pártolt, tartalmukat elmélyítette, formáikat megnemesítette. Ma már senki sem hiszi el a klasszikus formák rajongóinak,

hogy a kereszténység elnémította a filozófusokat, letompította a szobrászok vésőit, eldurvította a festők ecsetjét, lehervasztotta a rétorok ajkáról a virágokat. Az egyházatyák szónoki és írásművészete, a kezdő keresztény korszak jogalkotása, a korai középkor mozaik- és márványművészete, az építészeti tevékenység változatossága éppen az ellenkezőt igazolják. Ha az Egyház ezen legősibb képzőművészeti tevékenységéből aránylag kevés emlék maradt reánk, annak oka nem annyira a barbárok pusztításaiban, mint inkább az élet folytonosságában keresendő, mely állandóan újította, bővítette, alakította a liturgikus élet kereteit. Ami azonban megmaradt, az — a rendelkezésre állott eszközöket, s a kultúra egyéb előfeltételeit is figyelembe véve — ugyancsak eleven életigénylést bizonyít. Ne essünk hát abba a hibába, hogy a Forum, Palatinus, Termák romjai és a múzeumok klasszikus szobrai és mozaikjai, vagy a reneszánsz és barokk korszak műemlékei mellett egy kézlegyintéssel elintézzük a katakombák freskóit és szarkofágjait, a S. Costanza, a laterani keresztelőkápolna, a S. Pudenziana, a S. Sabina, s annyi más kora keresztény emlék építészeti, szobrászati és mozaikdíszben kifejezett szépségeit. A római birodalom hatalmának teljében építette, ékesítette Rómát, mikor minden kincs ideözönlött, mikor minden művészt az arany lelkesített fokozott munkára, mikor a meghódított népek kultúrája inspirálta az újabb alkotásokat. Hasonló kedvező körülmények között teremtette meg a barokk korszak a pápai Róma hatalmas, szépséges műemlékeit. Amikor azonban a pápaság a birodalom széthullása idején, barbár népek támadásai, pusztító és kincseket rabló átviharzásai közepette vállalta a latin kultúra védelmét és megmentését, s ugyanakkor az új keresztény világközpont megfelelő stílusát is meg kellett teremtenie, csak gazdag lelke és friss erőktől duzzadó akarata képesítette arra, hogy azon mostoha körülmények közepette, melyek a IV. századtól a reneszánsz kor küszöbéig (a XV. század első feléig) számíthatók, olyan folytatólagos és eredményes kultúrmunkát tudott Rómában és a keresztény világban kifejteni, amely azután a kedvezőbb előfeltételek kialakulásakor gyors ütemben kivirágoztatta a reneszánsz civilizációt és kultúrát.

Az Egyház feje, a római pápa, kinek valódi primátusát már az üldözések ideje alatt is ismerte és elismerte a biro-

dalom minden részében elterjedt keresztény világ, Nagy Konstantintól a Lateráni palotát kapta székház gyanánt, s mellette épült fel a «Város és világ anyja és feje», a Megváltóról elnevezett bazilika, mely ma is a tuljadonképeni pápai székesegyház. A császárok rövid római tartózkodásuk alatt továbbra is a Palatinuson székeltek. Ott laktak később a Nagy Károly nyugatrómai császársága által 800-ban végleg megszűnt bizanci helytartóság főtisztviselői is.

Itália területén a góthok, majd longobardok alapítottak királyságokat, hercegségeket, melyek uralmukat Rómára is ki tudták időről-időre terjeszteni, mert a keleti határaikon véres harcokat vívó bizánci császárok képtelenek voltak ellenük erélyesebben fellépni. Igy gyakran megesett, hogy a kirabolt, felégetett Róma újjáépítésével és közigazgatásával is a pápáknak kellett foglalkozniok. A császárok hatalmának utolsó fellobbanása a kitűnő hadvezérnek, Belizárnak fegyverténye volt (553), ki Róma falait megerősítve, megtudta Vitiges király ostromát törni. A harcok közepette a pápák Róma védelmére gyakran közvetítettek a bizánci birodalom, a longobardok és frankok között, s így már a korai középkorban is az olasz egység útjait egyengették. Ugyanakkor a népvándorlás vad hordáit és a nyugati birodalom romjain keletkezett országok népeit térítgették, s a politikai alapon fellángoló eretnekségek ellen is küzdöttek. Nagy Szent Gergely pápa (590—604) a Ducatus Romanus-t alapítja meg a longobardok elleni védekezésre, melynek védelmét először a felfegyverzett szerzetesekre, majd a római lakosságból alakított miliciára bízza, kik katonai szolgálataikért nagykiterjedésű gazdátlan földbirtokokat kaptak, s ezzel a nemesség, mint különleges szolgálatokkal különleges privilégiumokat szerzett társadalmi osztály belép Róma, s innen a művelt nemzetek történetébe.

Róma névleges urai még a bizánci császárok maradtak, a pápák a világi hatalomra egyáltalán nem tartottak számot, bár egyedül tekintélyüknek és áldozatos békepolitikájuknak volt köszönhető, hogy Róma az Itália feletti uralomért folytatott véres küzdelmek közepette is fennmaradt. Mikor III. Izauros Leo császár képromboló rendeletével a nyugati egyházat végleg elidegenítette a keletitől, a longobard király, Luitprand az Egyház védelmére kelt, s a bizánci csapatoktól visszafoglalt Sutri várost 729-ben a pápának adományozta, s ezzel akaratlanul is megvetette

a pápai állam alapját. Nemsokára ugyanis utódja, Astulph ellen, ki Rómát elfoglalással fenyegette, II. István pápa hívására a frank király, Pipin, jött a város védelmére, s ez nemcsak Sutri városát biztosította a pápaság számára mint birtokot, hanem a bizánciaktól elfoglalt ravennai helytartóságot és Róma városát is **Szent Péternek** ajándékozta, mint Péter örökségét, s annak védelmét magára vállalta (754). Logikus következménye volt ennek a fegyverrel létesített új helyzetnek, mely ellen sem Bizánc, sem a longobard királyok többé eredményesen fellépni nem tudtak, a nyugat-római császárság ünnepies proklamálása 800. karácsony vigiliáján, mikor III. Leó pápa Nagy Károlyt a szent római birodalom császárává koronázta. Az elgondolás szerint a római császár az Egyház jogainak és szabadságának védőjévé lett, s így kötelezettséget vállalt arra, hogy minden erővel előmozdítsa Isten országának elterjedését és megszilárdulását a birodalom kereteiben és azokon túl is. A gyakorlatban azonban az emberi gyarlóság, a hatalmi féltékenység és kapzsiság nagyon lerontotta a későbbi századok folyamán ezen intézmény értékét. Rómában magában éppúgy, mint az egész Itália területén megindult a városokat pártokra bomlasztó harc, mely a X. században a családok szégyenletes versengésének prédájává tette magát a pápai trónt is. III. Ottó császárnak s az általa pártfogolt II. Szilveszter pápának sikerült csak a császárság fogalmát új, lelki alapokra fektetve helyes összhangba hozni úgy a pápaság isteni küldetésével, mint a Róma feletti uralommal. III. Ottó elgondolásában az újabb népek megtérítése nem jelent többé politikai függést a császárságtól, hanem csak beilleszkedést a keresztény népek nagy családjába, melynek központja Róma. A pápaság elindul a kemény küzdelemre a világi hatalom beavatkozása folytán előállott egyházpolitikai és egyházkormányzati zűrzavar ellen. Oldalán állanak a cluny-i reformban megerősödött szerzetesek. Középeurópában a népvándorlás további pusztító áradásának útjába áll a keresztény magyar nemzet, melynek királya és apostola, Szent István koronát kap a pápától (1000-ben). Ez a korona nem függvénye a császári koronának, hanem teljesen önálló nemzeti létet biztosít a keresztény magyarságnak. Szilveszter pápa utódai alatt a pápák Róma feletti uralma tisztázódik, viszont egyrészt a német császárok igyekeznek egyházi befolyásukat visszaszerezni (bár a nagy

reform-pápa, VII. Gergely Canossánál térdre kényszeríti IV. Henriket), másrészt magában Rómában a nemesség — a Colonnák, az Orsiniek, a Contik és Gaetanik — véres versengésben akarják a pápai szék és a város feletti hatalmat maguknak biztosítani. Ebben a harcban a versengő családok szép Fülöp francia király beavatkozását is megnyerték, ki azután VIII. Bonifác pápát 1303-ban Anagniban fegyveres erővel támadta meg, mikor is hadvezérének, Nogaretusnak durva inzultusai az agg pápa halálát siettették. Ez alkalommal az orgyilkosok kardjától az Egyház fejét csak Bicskei Gergely esztergomi érsek személyes közbelépése mentette meg, kit a feldühödött gyilkosok lemészároltak.

1305-ben a pápai szék Avignonba, Franciaországba helyeződött át, s 70 éven át Róma, fejétől megfosztottan, belső anarchia áldozatává lett. Fényes templomai tűzvészeknek estek áldozatul, a régi római építmények romjaiban a hatalmaskodó családok erődítményeket építettek. Róma házai fölé komor tornyok emelkedtek, a megfélemlített lakosság a maláriás Campagnába széledt szét, a templomok romjai között fű nőtt, melyen barmok élősködtek. Maga a lateráni székesegyház ilyen siralmas állapotban volt. Sienai Szent Katalin leveleiben prófétai erővel csendül meg a pusztulásra kárhoztatott város siralma. Az ő sürgetésére költözött vissza XI. Gergely pápa 1377-ben Rómába, a béke azonban csak 1418-ban tért vissza a város falai közé, mikor a konstanci zsinat a nyugati schizmának véget vetett, s V. Márton pápával a reneszánsz korszak erőtől duzzadó építészeti és művészeti tevékenysége megkezdődött. A Szent Ferenc szelleme, a toscánai művészet lelke, Dante és Petrarca régmult dicsőségét visszasíró költészete a roskadozó egyházat és a romok alá temetett monumentális hagyományokat új életre keltette. Rómán kívül született ugyan meg a reneszánsz, de Róma földjében termelte ki legszebb virágait. Róma hatalmas családjai félretették a kardot és a művészetpártolásban versengtek egymással. A templomok újjáépültek, nagy arányokban és csodás szépségben bontakozott ki Róma pusztíthatatlan ereje. Ebben a nagyszerű felvirágzásban mint sötét égési folt a virágos mezőn, éktelenkedik az a rablóhadjárat, melyet a francia-spanyol háború idején V. Károly zsoldosai a gót és vandál betöréseket is megszégyenítő kíméletlenséggel (1527) zúdítottak a városra. Az ellenreformáció pápái

folytatták IV. Sixtus, II. Gyula, X. Leó művészetpártolási tevékenységét, s Raffael, Michelangelo, Bramante nyomába Bernini, Borromini, Fontana és a többi nagy művész lép, kiknek alkotásai a mai Róma látványosságait képezik. Megépül a Vatikáni Szent Péter Bazilika, Róma fölé emelkedik a kupola; több, mint 300 templom jelzi a reneszánsz és barokk építészet diadalmas útját, melyek mindegyike önálló egyéniségnek számít. Többszáz palota képezi a gócpontokat, melyek körül a pápai Róma kiépül. V. Sixtus városrendezési tervei lebilincselő lendülettel vezetik a főútvonalakat, úgy hogy a kilátást mindenütt értékes műemlékek zárják le. Terek épülnek, fontánák ömlesztik a helyreállított antik vízvezetékek bőséges vizeit. Hatalmas kiterjedésű parkok keletkeznek a villák körül, hova a pápai udvar és a káprázatos gazdagságú római nemesi családok művészek és költők társaságában vonulnak ki, hogy a természet és művészet csodás kincseitől környezetten politikai és művészeti vitákat folytassanak. A Villa Borghese, a Villa Doria-Pamphili, a Villa Mattei (ma Celimontana), a Villa Colonna Sciarra, a Gianicolo kertjei, a Pincio pompázó sétányai, a Villa Albani és még annyi más családi park, melyek ma legnagyobbrészt a közönség kedves sétányai, a reneszánsz és barokk korszak alkotásai. Valami különös, gyönyörködtető jelleget ad Rómának a szökőkútkultusz is, melyek szintén a pápai Róma magas kultúrájának emlékei. A Szent Péter-tér fontánái, a Fontana di Trevi, a Fontana Paola a Gianicolo ormán, a Mózes-kút a Piazza S. Bernardo sarkán, a Piazza Navona híres fontánái, a Fontana delle Tartarughe, a Fontana del Tritone a Barberini palota előtt, a Fontana del Triregno (a tiárás kút a jobboldali oszlopkar mögött a Porta S. Angelónál), s a többi száz meg száz szökőkút találékony kecses formában ontja a szikrázó vizet, s egykor az ember és állatok felüdítésére is szolgáltak csobogó vízsugaraik, hűvös vízzel telt medencéik. Sőt a barokk-kor gondtalan mulatozásai közepette nem egyszer bort ömlesztettek a csövekből a római nép örömére. Ebben a korban a térművészet annyira fejlett volt, hogy a legszabálytalanabb keretben is pompás perspektivákat tudtak nyitani. Elég itt a Quirinál előtti tér elrendezésére és főként a Piazza di Spagna monumentális lépcsőzetére utalnom.

A pápai Róma egyházpolitikai és missziós tevékenysége idevonzotta a világ minden tájáról az egyházi, tudományos

és művészi életnek legjelesebb reprezentánsait, kik mind — miként a szökőkutak a friss vizeket — örömmel adták a Városnak szellemi tartalékaikat, lelkük kincseit, hiszen Róma univerzalitása tetézve adta azután vissza azokat nemzeteiknek. A régi zarándokházak rombaomlottak, helyükbe a nemzetek szemináriumai épültek fel, köztük a Germanicum et Hungaricum a német és magyar nemzetek papnövendékei számára.

Bakócz Tamás prímás, Pázmány Péter, Zrínyi a költő és hadvezér, Rákóczi Ferenc a nagy szabadsághős s a magyar egyházi és nemzeti életnek annyi nagy kiválósága nagy benyomásokkal gazdagodtak Rómában. A magyar történelemben is igen jelentős szerepet vitt a reneszánsz nagyságában hatalmas pápaság. A török háborúkban a politikai helyzet csalfa változandóságai közepette egyedül a pápák tartottak ki hűen a szorongatott magyarság mellett. A Szentszék katonával és pénzzel segítette a küzdő nemzetet, s Buda 1686-ban történt dicsőséges visszafoglalása, s ezzel az ozmán hódítás visszaszorítása Európából elsősorban XI. Ince pápa politikai és pénzügyi segélyének köszönhető.

A napoleoni háborúk alatt Róma is francia fennhatóság alá került, s bár 1814-ben visszanyerte önállóságát, a XIX. század elején megindult olasz egyesítő törekvések nyomása alatt azt többé teljesen biztosítani nem tudta. A pápai államon, a nápolyi királyságon és a lombardiai síkon is átviharzott az olasz függetlenség eszméje, melyet a piemonti hazafiak tápláltak, kik a savoyai királyi ház jogara alatt akarták az olasz nemzetet egységes államkeretbe tömöríteni. Róma különleges helyzete sok gondot okozott e téren és nagy tömegek lelkében szomorú szakadás keletkezett, mert vagy jó katolikusnak, vagy jó hazafinak kellett vallaniok magukat. Zavargások, lázadások keletkeztek, melyek a pápaság világi uralmát veszélyeztették. 1870 szept. 20-án azután a piemonti csapatok megszállták a Várost és népszavazás útján az olasz királyság székhelyévé emelték. A pápa számára csak a vatikáni palotát és a castelgandolfói villát biztosították az ú. n. garanciatörvényben, melyet a Szentszék sohasem fogadott el. IX. Pius pápa a Vatikán falai közé vonult vissza önkéntes fogságba, s utódjai sem szűntek meg tiltakozni az erőszakos jogfosztás ellen, mígnem, jelenleg dicsőségesen uralkodó XI. Pius pápánk 1929 február 11-én az ünnepies formák

között megkötött lateráni egyezményben szabadon le nem mondott az egyházi állam és Róma birtoklásáról és szuverénitása látható alapjaként a vatikáni városállamot meg nem alakította.

Róma az 1870-iki megszállás után népességben hatalmas arányokban fejlődött, de művészeti és városrendészeti szempontból erős hanyatlást mutatott. A középületek, emlékek, új terek és házcsoportok valami szerencsétlen, akkor egész Európában divatos, modoros eklekticizmus jegyében készültek. A Monumento Nazionale hatalmas fehér tömbjével, rikító aranyozott szobraival a pápai Róma felülbélyegzése akart lenni.

1922 október 28-án **Mussolini** fasiszta uralma új korszakot nyitott Italia s Róma történetében. Az eddigi parlamentáris államforma helyébe a korporációs államforma lépett, melynek lényege az erős központi kormányzattal irányított érdekképviseleti rendszer. Róma ebben az elgondolásban végre megalakította az Apennini félsziget lelki egységét. Az olasz állam valláserkölcsi alapon állva gyors ütemben igyekezett a liberális és szabadkőmíves olasz kormányok egyházpolitikai intézkedéseit jóvátenni. Róma népe a kettős lelkiismeret nyomása alól felszabadulva, rajongó szeretettel veszi körül a pápát, ki Róma püspöke és Italia prímása, s az olasz királyt, III. Viktor Emanuelt, ki az egyesített, fasiszta Itália királya. Mussolini minden alkalmat megragad, hogy az állami életben a vallás áldásait biztosító intézményeket privilégiumokkal halmozza el és működési szabadságukat biztosítsa. Az egyházi testületek, szerzetesrendek és társulatok (az Actio Catholica mindenek előtt!) szabadon fejthetik ki üdvös munkásságukat a lelkek megszentelésére és a köz javára. A Vatikán nunciust küld az olasz királyhoz, az olasz király nagykövetséget tart fenn a Vatikán mellett. Ez a diplomáciai kapcsolat a két hatalom jól megkülönböztetett és teljes értékű szuverénitását juttatja kifejezésre, s egyúttal a helyrajzilag olasz területtel körülvett római pápaság nemzetekfeletti jellegét is kidomborítja.

A történelem eleven hatóerőit számbavevő fasiszta uralom alatt Róma képe gyors ütemben fejlődött. A hatalmasan megnövekedett hivatalos apparátus számára mintegy varázsütésre épültek fel a klasszikus tömörséggel és amellett a középkor józan egyszerűségével kiképzett középületek.

A piszkos háztömegekbe beszorított klasszikus emlékek kihámozódtak, levegőt kaptak, parkszerű keretbe foglalódtak. A Monumento Nazionale mellett kiinduló Via del Impero a császári fórumokat szeli át, a Kolosszeum tengelyébe állítva. Hozzácsatlakozik a Via dei Trionfi, a Viale del Mare és a Via del Circo Massimo.

Mussolini Rómája telve van értelmes erővel. Városrendezési tervei a modern főváros forgalmát tartják szem előtt, s ugyanakkor kidomborítják és hangsúlyozzák a történelmi indokolásokat is. Eleinte sokan féltették ettől a nagyarányú rendezési tervtől Róma romantikáját. Ma már mindenki megérti, hogy a fasiszta rendszer nem felszámolás a multtal, hanem logikus folytatása a Város és az olasz nemzet dicsőséges multjának.

A Pons Milvius mellett megépült a megifjodott Róma és Itália nagy sporttelepe, a Foro Mussolini: célkitűzése az ép testben ép lélek kifejlesztése. A lebontott tömeglakások helyett a falakon kívül kertvárosgyűrű épült, egészséges, tiszta lakásokkal. A maláriás Campagna Romana és mocsaras tengerparti síkság vadvizeit lecsapolták; gazdag gabonatermő terület övezi most a Várost. Az ostiai part homokjából a Lido di Romát varázsolták elő. Gyermekek ezreit nyaraltatják itt a testületek.

Róma 1938-ban ünnepli Augustus császár születésének 2000-ik évfordulóját. Keményen dolgozik, hogy a nagy császár emlékének a béke és jólét jegyében hódolhasson.

Útbaigazítások.

Róma meglátogatására legalkalmasabb időszak a tavasz (április—május), vagy október hava. Ilyenkor a legkellemesebb a hőmérséklet és legkevesebb az eső. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy az eléggé déli fekvésű város túlságosan meleg. Csak a téli hónapokban van lényegesebb eltérés a mi magyar időjárásunk és a római között. Az öltözködésben tehát teljesen az otthoni rendhez alkalmazkodjunk. Az esernyőt sem szabad otthonhagyni, mert elég gyakori az eső (kivéve a nyári hónapokat), s bár nem olyan kitartó, mint nálunk, de annál erősebb tömegekben zúdul le a víz.

Jó az, ha reggel érkezünk a városba; így már a szállásunkrajutás közben tájékozódhatunk a városképről. S a legfontosabb, hogy már vagy 20 km-re Róma előtt megpillantjuk a város horizontja felé emelkedő kupolát. Ez az első benyomás a legintimebb kapcsolatot teremti közöttünk és a város között. Az első utunk vezessen a Gianicolo vagy Pincio terrasszára. Onnan áttekinthetjük az egész városképet, melyből — mert a hét halom ormán épült minden nevezetesebb emlék — a távlatból már megismerkedhetünk az egyes nevezetes bazilikákkal, az antik Róma patinás romjaival és az újabb Róma hatalmas méretű középületeivel.

Ezen sétánk befejezése legyen a kegyeletes látogatás az apostolfejedelem, Szent Péter sírjánál.

Ebben a könyvben igyekeztem helyrajzilag egybefoglalva leírni Róma emlékeit. Ismételem, amit az olvasóhoz az Előszóban megírtam! Nem aprólékos útikalauzt adok olvasóim kezébe, sem az nem volt célom, hogy csupán a vallásos kegyeletet elégítsem ki. Megértő, halkszavú útitárs akarok lenni, ki rámutat a profán és egyházi emlékek jelentőségére anélkül, hogy szemlélődésüket zavarnám, vagy kíváncsiságukat felcsigáznám. Mert nem szabad azt elfelejteni, hogy részlettanulmányokra nincs elég időnk, s ha valami mégis különös módon érdekel bennünket, akkor nem ilyen átfogó leírást, hanem tudományos irodalmat kell kísérőnkké tenni. Mindenesetre feltételezem azt, hogy általános műveltségünk keretében sok mindent tudunk már Rómáról, annak régmult történetéről, annak évszázadok kegyeletével megszentelt helyeiről, a pápaságról, s az olasz királyságról.

Azt is érzi mindenki, hogy a mi egész nemzeti történelmünk ezer kapcsolattal fűződik ehhez a Városhoz. A magyar ember tehát semmiképen sem jöhet mint turista Rómába, hanem mint zarándok fogja végigjárni a nevezetességeket.

Készüljünk el arra is, hogy Róma nem egységes modern város, s bár forgalma, üzleti élete éppen olyan, mint minden más nagy városé, mégis lényegesen különbözik minden más fővárostól abban, hogy a milliós lakosság élete muzeális környezetben zajlik.

A mindennapi élet keretei is mások, mint nálunk. Ahány ház, annyi szokás. De semmi különlegességet ne várjunk a római tartózkodástól; a szállások igen tiszták, rendesek; a konyha, hacsak kissé is kiismerjük magunkat, ízletes és főleg az itteni éghajlatnak megfelelően könnyű. Ne legyünk bizalmatlanok a vendéglősökkel, sem általában az itteni forgalmi közegekkel szemben. Ha magatartásunk nyugodt és méltóságteljes, előzékeny és megértő viselkedést fogunk tapasztalni.

Ha mégis valami nehézségünk volna, forduljunk bizalommal a Quirinál melletti m. kir. követséghez (Via dei Villini 16), mely a konzulátusi teendőket is ellátja, s onnan kérjünk felvilágosítást vagy segítséget. Utazási, kirándulási ügyekben könnyen találunk eligazítást a Magyar Idegenforgalmi Hivatal római kirendeltségénél (Via Vittorio Veneto 26, P^a Barberini mellett). A Szentatya előtti hódoló tisztelgést biztosító audiencia ügyében keressük fel a Szentszék melletti m. kir. követséget (Via dei Martiri Fascisti 75.), melynek egyedül van joga magyar zarándokok részére ajánlólevelet kiállítani. Ha tudományos kutatást akarunk végezni valami kérdésben, a római Collegium Hungaricum (Magyar Tudományos Intézet) titkárságát keressük fel. Ha valaki ilyen ügyekben jár Rómában, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyetemi osztályán (Budapest, Hold-utca) engedélyt kérhet arra is, hogy a Collegium székházában lakhasson római tartózkodása alatt. Az utazást egyébként legpraktikusabban valamely fővárosi, vagy vidéki menetjegyirodával készítsük elő, hol mindenre bőségesen adnak eligazítást.

A város nevezetességei két főcsoportba oszthatók: monumentális és muzeális látnivalók. Okos beosztással, a múzeumokat délelőtt, a templomokat és romokat délután véve programmba, sok felesleges fáradtságtól kíméljük meg magunkat.

Illusztrációkat nem adok; néhány sorozat képeslapot megveszünk az első utunkba kerülő árustól és van képanyagunk. A térképeket úgy rajzoltattam meg, hogy az egyes emlékekhez könnyen eltaláljunk.

Az úti programmot illetőleg azt ajánlom, hogy magyar utas Rómába jövet szakítsa meg utazását Firenzében, látogassa meg ott a Dom-ot, a Keresztelő kápolnát, a Pitti és Uffizi képtárakat, a S. Marco kolostor múzeumát (Beato Fra Angelico gyüjteménye), a S. Crocet, sétáljon ki a Boboli-kertbe, menjen fel a Piazzale di Michelangelóra (honnan a városképet foghatja át szeme), s ha ideje van, ránduljon ki Fiesolebe is. Ezzel ízelítőt kap a reneszánsz művészetből, mely innen plántálódott át Rómába, hogy ott teljes pompájában kivirágozzék.

Rómából a környék megtekintése mellett ajánlatos Nápolyba leutazni, hol maga az öböl panorámája, a felette emelkedő Vezuv-

val, feledhetetlen élmény lesz a vándornak. Nápolyban tekintsük meg a Dom-ot Martell Károly és Endre herceg sírjával, a Múzeumot, a S. Martino és S. Chiara kolostorokat, s egy félnapot töltsünk Pompejiben, hol a mindennapi római élet tragikus keresztmetszetét kapjuk, különösen a gondosan konzerváló új ásatásokban. Capri szigete, Sorrento, Amalfi mosolygós szépségei is figyelmet érdemelnek.

Rómából visszatérőben álljunk meg egy-két napra Velencében, a tengerre épített gyönyörű városban, hol a Canal Grande-n végighajózva, fantasztikusan szép palotahomlokzatok káprázata suhan el szemünk előtt. A S. Marco ragyogó kincsei között kegyelettel tekintsünk a Pala d'Oro-ra, mely Szent László királyunk leányának fejedelmi ízlését és bőkezűségét tanusítja. Piroska hercegnő, Komnen János bizánci császár felesége az általa alapított konstantinápolyi Krisztus Király-templom oltárára készíttette a bizánci ötvösművészet ezen remekét a XII. század első éveiben. Nézzük meg a Doge-palota termeit és a Múzeumot, hol Bellini, Tiepolo, Veronese és Tizián mesterműveit csodálhatjuk meg. (Pádua híres Szent Antal szentélyének megtekintése szintén beilleszthető — kevés időtöbblettel — a velencei tartózkodás programmjába.)

Gyakorlati tanácsadó.

Ezen nagy jártasságot igénylő fejezetet Miklós Elemér tanár úr állította össze, ki a magyar-olasz turisztikai kapcsolatok lelkes munkálója és szorgalmazója. Midőn ehelyütt olvasóim nevében is hálás köszönetemet fejezem ki értékes munkájáért, megemlítem, hogy Róma ezen kiváló ismerője a könyv sajtó alá rendezésében is nagy segítségemre volt.

A Rómába való utazást nagyon megkönnyíti az olasz kormány azon intézkedése, mellyel az olasz államvasutak állandó nagy kedvezményeket nyujtanak az Örök Városba utazó turistáknak. Ezeket a kedvezményeket nemcsak csoportos utazások résztvevői vehetik igénybe, de egyéni utasok is. Mértékükre és az igénylés módjára nézve részletes felvilágosítással szolgálnak az összes magyarországi menetjegyirodák, valamint az **Enit** (Olasz Állami Idegenforgalmi Hivatal) budapesti kirendeltsége: IV., Váci-utca 4. Évről-évre mind többen veszik igénybe a nászutasoknak nyujtott rendkívüli utazási kedvezményeket. Ennek az utazásnak felejthetetlen élménye, hogy a Szentatya személyesen áldja meg az élet útjára induló különböző nemzetbeli fiatal párokat. Ezt a kedvezményt újabban kedves gyengédséggel az ezüst- és aranylakodalmaikat megünneplőkre is kiterjesztették.

De nemcsak az utazásra, hanem a római tartózkodásra is tetemes kedvezményt nyujtanak az egyéni utasok számára szóló és Budapesten pengővel megvásárolható szállodautalványok. Ezek a **«buoni d'alberghi»**-nek nevezett utalványok a luxus-szállodáktól kezdve a legolcsóbb, de azért tiszta és jó ellátást nyujtó polgári szállodákig, lakást, teljes vagy félnapi ellátást biztosítanak s árukban a borravalók is bennfoglaltatnak. Egyedül Rómában több mint száz szálloda és penzió közül választhatja ki az utas a saját igényeinek legmegfelelőbbet.

Aki komoly tanulmányozási szándékkal jön az olasz fővárosba, annak otthoni olvasmányain alapuló előkészület mellett is legalább két hétre van szüksége, hogy a főbb látnivalókat érdemlegesen megtekintse. Róma nem a könnyű szórakozások városa, de több mint kétezeréves kultúrája az emberi művelődésnek s főtényezőjének, a kereszténységnek gyönyörű, gazdag képeskönyve, melynek tanulmányozása lelkünk felejthetetlen kincse, örök élménye marad. A mult nagyszerű emlékeibe való elmélyedés mellett egy hatalmas, központi akarattól irányított, tiszta valláserkölcsi alapon álló, lobogó nemzeti érzésű közéletet csodálhatunk meg. Minden Rómába

utazó honfitársunk jóleső érzéssel és haszonnal tapasztalhatja azt az őszinte, hagyományos baráti szeretetet, mellyel a római lakosság minden rétege az «amici ungheresi»-k iránt viseltetik.

*

Már a régi közmondás is azt tanítja, hogy aki Rómába jön, az római szokások szerint éljen. Ennek a milliós lakosságú[1] nagy városnak egyszerű, természetes, sokszor gyermekesen naiv szokásaihoz könnyen alkalmazkodhat a magyar turista. Az utcai élet elevenségét a dolgukra siető tízezrek s a nagyszámú külföldi mellett főleg az utcai árusok sokfélesége adja meg. Ezek a «venditori ambulanti»-k, külön szervezetbe tömörült, szigorú ellenőrzés alatt álló mozgóárusok igazi olasz temperamentummal és ékesszólással kínálják eladásra legkülönfélébb portékájukat. Nem is szólva az idegenek részére levelezőlapokat, albumokat, apróbb emléktárgyakat árulókról, akik főleg a nagyobb templomok, múzeumok, műemlékek mellett sorakoznak fel, az ú. n. népies városrészekben maga az olasz közönség is szívesen vásárolja be az utcán egyes apróbb szükségleteit. Elsők a gyümölcsárusok, kiknél, az idény szerint, narancs, banán, füge, eper, barack, szilva, görögdinnye, szőlő, körte, alma, olajbogyók, csigák, halak, fagylalt, limonádé kapható napi áron, nemcsak a nyilt piacokon, de jóformán minden forgalmasabb utcasarkon. Cipőfűző, kefe, fésű, szappan, kés, olló, kapocs, szalag, tisztítószerek, töltőtollak, borotvapengék, nyakkendők, inggombok, tükör, zsebkendő, levélpapír s ki tudná felsorolni valamennyi árut a nagy város forgalmában. Szemfüles cipőtisztítók lesik az arra járók lábát, hogy rövid pillanatok alatt tükörfényesre pucolják a különböző lábbeliket. Az olasz férfi előszeretettel veszi ezeknek a cipőtisztítóknak szolgálatát igénybe, akiknél különben hónapos szoba és bútorozott lakáscímek is megtudhatók. A római utca egyes helyein különösen olcsón lehet könyveket vásárolni s akinek türelme és szerencséje van, már egy-két líráért vehet értékes régi kiadású olasz vagy latin könyveket. Az olasz fasisztafegyelem életbeléptetése óta az utcai árusok nem tolakodók s jókedvű hangosságukkal jellemző színfoltjai Róma életének.

Egy másik, minden magyar ember előtt bizonyára igen rokonszenves intézmény a minden utcában, téren egymás mellett felsorakozó Café-bar-ok tömege, hol pár fillérért (50—60 cent) valódi babkávéból frissen főzött zamatos espresso-k ezreit fogyasztják el kora reggeltől késő estig a rómaiak. Az állva elfogyasztott (al banco = kiszolgáló asztal melletti) espresso olcsóbb, aki az asztalok mellé ül, az átlag 20 centesimivel többet fizet. Az olasz tisztviselők, szellemi és testi munkások és munkásnők reggelijüket és délutáni feketéjüket száz- és százezren így fogyasztják el állva ezekben a kis Café-bar-okban. Természetesen a luxus-negyedekben, a Via

[1] Róma lakossága az 1936-os áprilisi népszámlálás szerint közel 1,200.000 fő.

Veneton, a nagy szállodák szomszédságában, a Piazza Venezia-n, a galleria Colonna-n lévő zenés kávéházakban s a külföldiek kedvenc ujságolvasó helyén, a Corso Umberto-n lévő Aragno-kávéházban ezek az árak kissé magasabbak, de a kitűnő espresso itt sem kerül többe 1 líra 20 centisiminél. Egy pincérrendszer van a kávéházakban bevezetve s a borravalót a nagyobb kávéházakban hozzászámítják az árhoz, míg a kisebb Café-bar-okban 10 centesimit szoktak a fogyasztók bedobni a **banco**-n e célra elhelyezett perselybe.

Kedves szokásuk a római pater familias-oknak, hogy dolguk végeztével, estefelé, vasárnap templom után feleségükkel és barátaikkal beülnek valamelyik kis Trattoria-ba, bormérésbe, egy-egy pohár frascati-ra. Gyakran látni azokat a festői díszítésű, csengős öszvéren vont taligákat, melyeken a termelők a Castelli Romani-ból kis hordókban hozzák be borukat az egyes kocsmárosokhoz.

Az új római városrendezés gyönyörű parkokkal bővítette a régi Róma híres közkertjeit. Ezekben a parkokban, főleg a Villa Borghese-ben, a Pincion, a Gianicolo-n, a Quirinal-kertben, az Aventino-n s a Parco Oppio-n jókedvű, egészséges gyermekek ezrei játszanak, hancuroznak. Magyar szívünk bizony nem egyszer szorul össze, ha a sokgyermekű római családokat látjuk s ha megfigyeljük a családi életnek azt a benső tisztaságát, az Isten legszebb ajándékának, a gyermeknek azt a megbecsülését és gondozását, melyet nemcsak a szülők, de az állam részéről is tapasztalunk.

Olcsó, kedves szórakozása a római népnek a mozi. A legtöbb előadás szinkronizálva kerül a közönség elé; Greta Garbo, Gustav Frőhlich s a többi sztárok mind olaszul szólalnak meg, de az egy-két lírás helyárak mellett zsúfolt termekben folynak délután háromtól kezdve az előadások. Érdekes, hogy itt mindenki akkor jön a moziba, amikor neki tetszik és senkisem bánja, ha az egyes daraboknak először a végét látja s azután kerül csak sor az elejére. Egy-két drágább helyárú mozikban vannak eredeti francia, angol, német nyelvű előadások.

A tavaszi és nyári hónapokban magas színvonalú népszerű szabadtéri hangversenyelőadások meghallgatása melegen ajánlható. A római királyi Opera elsőrendű zenei teljesítményeket nyujt, melyek versenyeznek a Milánói Scala előadásaival.

Este korán elcsendesedik az élet s bár egyes villamosok és autobuszjáratok egész éjjel közlekednek, általában csend borul Rómára, mely Mussolini kormányrajutása óta a komolyan dolgozó olaszok első városa lett.

*

Róma nevezetességeinek megtekintését kellő beosztás és felkészültség mellett nagyon megkönnyíti az olasz fővárosban lévő kitűnő közlekedés. A belső város területén modern autobuszok percek alatt röpítik az utasokat aránylag nagy távolságokra. Az autobuszokon a felszállás a hátsó perronon történik, míg leszállni

csak elől, a vezető mellett a megálláskor automatikusan megnyíló ajtón keresztül lehet. Az autobuszokon átszállójegy nincs. Egy jegy ára 60 centesimi (reggel 8-ig 30 centesimi). Vasárnap öt centesimi jótékonysági adót kell fizetni, tüdőbetegek és Vöröskereszt intézmények javára. A villamosok leginkább a külső perifériákon közlekednek, de két körforgalmi **(Circolare Nera,** a feketebetűs jelzésű **belső** s a **Circolare Rossa** a vörösbetűs jelzésű **külső** körforgalmi járatok) a város nagy területeit érintik. A villamosokon adnak más villamosra szóló átszállójegyet, melynek neve **coincidenza,** de külső körforgalmiról belsőre vagy viszont nem lehet átszállni. Az egyszerű villamos menetjegy 40 centesimi, átszálló 60 centesimi s a fel- és leszállás éppúgy történik, mint az autobuszon. (Az egyes látnivalóknál külön megemlítjük, hogy milyen villamossal vagy autobusszal érhetők el.) Az olasz **taxik** igen tisztáták és rendesek. Nagyobb poggyászokért, valamint este 8 óra után pótdíj illeti meg őket, mely a számológépről leolvasható. Régi kedves közlekedési eszköze a Rómában lévő külföldinek az egylovas nyitott kocsi, melynek kettős előnye van. Egyrészt a nyitott kocsiból jobban áttekinthetők a néznivalók, mint a csukott taxikból (a római taxik tetejét nyáron sem szokták kinyitni), másrészt minden kocsis született idegenvezető, aki egy kis borravaló reményében készséggel magyaráz és útbaigazít. Kedvenc kocsiút vezet a Via Appia Antica-ra, a Gianicolo-ra s a Villa Borghese-be, a Pincio-ra, mely utóbbi még a világháború előtti esztendőkben a gazdag római főnemescsaládok kedves kocsikorzója volt.

Róma utcai forgalma az utóbbi évtizedekben olyan nagy mértékben emelkedett, hogy egyes főbb útvonalak alig győzik annak zavartalan lebonyolítását. Az olasz közlekedési rendőrség udvariasan, de szigorúan követeli meg a gyalogjáróktól is a közlekedési rendszabályok pontos megtartását. A **Corso Umberto**-n, a **Via del Tritone**-n és a Via Condottin gyalogjárók csak egyirányban közlekedhetnek. Az egyes útkereszteződéseknél a túlsó oldalra átmenni csak a gyalogjárók részére kijelölt részen szabad. Állandóan figyeljünk a felállított jelzőlámpákra, vagy a közlekedési rendőr jelzésére. A rendellenesen közlekedő gyalogosokat a közlekedési rendőr meginti, esetleg a helyszínén meg is bírságolja.

Az idegenek kényelmét szolgálják Róma különböző központjain lévő «nappali szállodák» (alberghi diurni), hol tiszta fürdő- és toilettehelyiségek, fodrász, ruhavasalás, esernyőbérlet, cipőtisztítás, levélpapír mérsékelt díjért kaphatók. Ilyen nappali szállodák vannak többek közt a vasútnál, a Piazza Venezia és Corso Umberto sarkán. Sürgönyöket feladni, interurban telefonhívásokat eszközölni legcélszerűbben a főpostán, a Piazza S. Silvestro-n lehet, melynek hivatalai állandóan nyitva vannak. Ugyanitt megfelelő íróhelységek is állnak az utasok rendelkezésére. A többi városi postahivatal csak 9-től 12-ig és 3—6-ig van nyitva és ott sürgönyök is csak ilyenkor adhatók fel. Állandó posta- és távirdaszolgálat van a vasúti állomás Piazza Termini szomszédságában.

A fontosabb látnivalók látogatási ideje.

A Szent Péter-templom és a nagy székesegyházak egész nap nyitva vannak, míg a többi templom 12—4-ig zárva van. A **vatikáni gyüjtemények** vasárnapokon és nagy egyházi ünnepeken nem tekinthetők meg, különben reggel 9-től délután 3-ig vannak nyitva. Beléptidíj 6 líra, mely jegy a Lateráni Múzeumba való belépésre is érvényes. A Vatikáni Gyüjtemények **minden hónap utolsó szombatján ingyen** tekinthetők meg, kivéve a Képtárt, a Raffael Loggiáit, a Borgia lakosztályt és az Etruszk Múzeumot.

Az **Állami** és **Városi** (Governatoratoi) **Gyüjtemények vasárnap is** nyitva vannak. Ezek viszont zárva vannak Újévkor, Vízkeresztkor, Február 11-én (a Lateráni Egyezmény aláírása napján), farsang utolsó vasárnapján, ápr. 21-én (Róma születésnapján), Húsvét vasárnapján, Áldozócsütörtökön, június első vasárnapján (az olasz állam ünnepén), Péter-Pálkor, augusztus 15-én (Ferragosto), október 28-án (Marcia su Roma ünnepén), Mindenszentek napján és Karácsony vasárnapján. A forumokba való belépés ingyenes. A többi állami gyüjteménybe való beléptidíj 2 líra. Vasárnap valamennyi állami és városi gyüjtemény ingyen tekinthető meg. A kisebb, magángyüjtemények megtekintési ideje évenként változik. A szállodaportásoknál részletes tájékoztató áll a közönség rendelkezésére.

A Vatikán-város.

A Szent Péter-templomhoz a külső körforgalmival, a vörösbetűs Circolare Esternával lehet eljutni, vagy pedig a MB autobusszal Piazza Indipendenza—Via Nazionale—Piazza Venezia—S. Pietro s az NB autobusszal Porta Pia—S. Silvestro—Corso Vitt. Em.—S. Pietro. A vatikáni gyüjteményekhez közelebb visz a CP (**vörös** P betűs) autobusz, mely a Colosseumtól indul Via Nazionale—Alagut—Via del Tritone—Piazza Spagna—P. del Popolo—Via Cola de Rienzon át a P^a^ Risorgimento-ra, mely pár lépésre van a vatikáni gyüjtemények új bejárásától.

«Hol Szent Péter sírbatéve és Rómának dobog szíve», mondja a mi magyar pápahimnuszunk, s ezzel röviden, de találóan jellemzi a Vatikán jelentőségét. Az 1929 február 11-i Lateráni Egyezményben az olasz állam ünnepélyesen elismeri a vatikáni dombon emelkedő, mintegy negyed négyzetkilométernyi földrajzi térségre kiterjedő város-állam szuverénitását, s annak mindenkori uralkodójának személyi sérthetetlenségét, törvényhozási és közigazgatási függetlenségét, s mindazon uralkodási szabadságait is, melyeket a pápa, mint az egész katolikus Egyház feje szent hivatala gyakorlásában nem nélkülözhet.

A vatikáni halom egykor Róma falain kívül feküdt, s csak a császárság korában, Néró alatt, mint temetkezési terület — s a nép szórakoztatására szolgáló cirkusztelep — nyert jelentőséget. Néró cirkuszában feszíttetett keresztre fejjel lefelé az apostolok feje, Szent Péter (67-ben Kr. u.) s ezzel, mert az akkori törvények szerint az áldozatok testeit a legközelebbi temetkezési helyen temették el, Róma világot átfogó küldetése a palatinusi palotákból ide helyeződött át. A cézári gondolat helyébe a krisztusi lelki-birodalom nagy organizációja lépett, melynek hordozói és kiteljesítői azóta Krisztus Urunk földi helytartói, kik Péternek, az apostolok fejének örökébe léptek.

Szent Péter sírja felett Nagy Konstantin császár hatalmas bazilikát emeltetett, s mellette hamarosan kifejlődött a papság és műszaki személyzet lakóhelyéül szolgáló kis városka, melyet Nagy Szent Leó pápa fallal vett körül, hogy a templom kincseire

éhes rabló hadak ellen védhető legyen. Nagyjából ezek a falak szegélyezik a mai vatikáni államot.

A lateráni egyezmény államhatár-megállapító rendelkezése azért szorította ilyen jelentéktelen területre a pápa államát, mert az Egyház feje kifejezésre akarta juttatni, hogy csak minimális területre van szüksége szuverénitása látható jeleként, «ahogy az assisi Szegénynek (Szent Ferencnek) is elég volt a törékeny test, hogy nagy szellemét hordozza». XI. Pius pápa néhány nappal a megegyezés után a római plébánosok tisztelgésekor mondotta ezt a találó indokolást, hozzáfűzvén, hogy a nagyon kicsiny terület a világ legnagyobb lelki kincseit hordozza. Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy az Egyház életének és szellemi munkájának dokumentációjaként a műveltség felbecsülhetetlen értékű kincsei is szinte képzeletet felülmúló arányban halmozódnak fel a Szent Péter bazilikában, s a hozzácsatlakozó pápai rezidenciában, könyvtárban, levéltárban és múzeumokban.

A Vatikán-város ma is Rómát jelenti a keresztény katolikus ember számára, azt a «Várost», mely nincsen ugyan kiemelve geografiailag a történelmi küzdelmeit vívó világból, sőt, a ma újra nagy vonzóerővel rendelkező fasiszta olasz nemzet fővárosával szinte egy épülettömböt képez, de mint egy ideális kis állam, megszakítás nélkül folytatja a pápai Róma hagyományait nemcsak világviszonylatban, de Olaszország felé is, hiszen a pápa Róma püspöke és Olaszország mindenkori prímása is.

A Vatikán-város szuverén feje továbbra is a **«római pápa»**, mert Szent Péter utódja mint Róma püspöke van felruházva hármas hatalmával, a világegyház küldetéséhez szükséges és Krisztustól adott tanítói, kormányzati és papi hatalom teljességével.

A világegyház szervezete apostoli, azaz az apostolok utódjainak, a megyéspüspököknek vezetése alatt álló egyházmegyék hálózatával fogja át a népeket, s jellege nemzetekfeletti, mert a földi élet változó kereteibe határolt politikai hatalmak vezetése alatt élő hívek lelki javai felett őrködik, tanításával az örök igazságokat (hittételeket) változatlan éberséggel, csalhatatlan tekintéllyel sugározza az emberi érdekek által befolyásolt és tudálékoskodó értelem homályába, az erkölcsi rend szilárd alapjait kormányzatával biztosítja, s a szentségek kiszolgáltatásával az egyes embert a tökéletesség útján segíti és megtartja. Ezzel a földi élet minden vonatkozását átölelő apostoli munkájával az Egyház nemcsak nem idegenedik el az élettől, vagy híveit nemcsak, hogy nem távolítja el a nemzeti és államkeretekben állandóan továbbfejlődő emberi (kultúrát és jólétet teremtő)

célkitűzésektől — hiszen ez is az Isten akarata —, hanem inkább legteljesebb mértékben szolgálja és elősegíti a földi boldogság kiteljesedését úgy az egyénben, mint az egyénekből és családokból összetevődő nemzetekben és államokban is. Az Egyháznak ezen általánosságát és egységét Krisztus Urunk azzal alapozta meg, hogy az apostoli Egyház élére mint az ő földi helytartóját a római pápát állította, ki az apostoli hatalomban vele egyenlő mértékben osztozó püspökök között nemcsak azért első, mert Péter utódja a római püspöki széken, hanem azért is, mert isteni rendelésből benne összpontosul és tőle ered minden egyházi joghatóság.

Az Egyház központi kormányzatában a bíborosok szent kollégiuma van a pápa segítségére, melynek teljes létszáma 70 főben van megállapítva (6 rómakörnyéki püspök, 50 áldozópap-bíbornok és 14 szerpap-bíbornok). Ez a testület választja a pápát, s harmadrészben Rómában székelvén, az egyes szent Kongregációkban (a világegyház miniszteriumaiban) a pápa tekintélyével, megbízásából és jóváhagyásával az idetartozó ügyeket intézi. Az áldozópap-bíbornokok nagyobb része az egyes nemzetek fontosabb püspöki székeinek püspökeiből áll (mint pl. az esztergomi érsek, Magyarország hrecegprímása rendszerint elnyeri a bíbort), de ezek is titulárisai valamely római bíbornoki templomnak és az egyes Kongregációkba is be vannak osztva. A pápa a fontosabb kormányzati ténykedésekben titkos, félnyilvános vagy nyilvános konzisztoriumot (bíbornoki tanácskozást) hív össze, hogy a bíboros-kollegium tanácsát és szavazatát kikérje.

A pápaválasztó Konkláve. mely a külvilágtól elzártan kétharmad többséget kitevő szavazattal tölti be Szent Péter székét, nem lehet semmi politikai hatalomtól korlátozva, s nincs kötve ahhoz sem, hogy kizárólag csak egy nemzetből válasszon (ami a lateráni szerződés óta annyival is könnyebb, mert az olasz származású bíbornokok vatikáni állampolgárokká lesznek a bíborosi kinevezéssel), s a történelem folyamán tényleg voltak is más nemzetiségű pápák. A bíboros-kollégium tagjai felerészben ma is olasz származásúak, aminek magyarázata az, hogy a Kúriánál szolgálatot teljesítő érdemes papi hivatalnokokból választja ki a pápa főleg az ú. n. kuriális kardinálisokat, kik állandóan az örök városban tartózkodnak. (Ezek között is van azonban rendszerint több idegenszármazású is.) A kuriális bíbornokok közül rendszerint csak az államtitkár lakik a Vatikán-városban, a többiek vagy az egyes Rómában szétszórtan levő, de területenkívüliséget élvező pápai palotákban hivatalos lakással bírnak, vagy magánlakásokat bérelnek, melyek azonban a bíborosok személyi kiváltságainál

fogva szintén megkülönböztetett jogi elbírálás alá esnek. Most készül a S. Maria in Trastevere mellett a Kongregációk központi épülete, s az így felszabaduló Cancelleria-palotát alakítják át bíbornoki lakásokká, hol a kuriális bíbornokok hivatalos lakással nem rendelkező része is kiváltságos területen nyerhet majd lakást.

A Vatikán-város közigazgatását kancellári hatáskörrel felruházott kormányzó intézi, kinek hivatalos munkájában egy intéző-tanács, továbbá a kormányzóság hármas tagozata segédkezik. Előterjesztésére a város-állam abszolút uralkodója, a pápa törvényeket hoz, melyek a miniatűr-állam életét szabályozzák. A Vatikánnak önálló postája és saját pénze is van, mely azonban az olasz pénzzel egyenértékű és így olasz területen is forog. Vatikáni állampolgár csak az lehet, kit hivatalos munkássága az állandó helyhezkötöttségre kötelez. Az állampolgárság lehet életreszóló, de nem örökölhető; az állampolgárok gyermekeinél (az állampolgárok többsége laikus és családos) a nagykorúsággal automatikusan megszűnik. A vatikáni állampolgárok száma 850—900 főre tehető.

A Vatikánnak van elsőfokú bírósága is, azonban az egyezmény szerint a jelentősebb bűnügyekben a vétkeseket az illetékes állami hatóságoknak kiadják a büntetés végrehajtására.

A vatikáni állam területéből 55.000 négyzetmétert a paloták és udvarok foglalnak el, 15.000 négyzetméteren a Szent Péter-templom, a többi területen a gyönyörű, télen-nyáron egyformán üde, kitűnően gondozott, utakkal behálózott kertek terülnek el.

A kormányzóság újbarokk stílusban épített palotájában, az első emelet egy részében az ú. n. királyi lakosztály termei sorakoznak, amelyek a pápa látogatására érkezett uralkodók befogadására vannak szánva. Berendezésük igen ízléses. A kertek és a kormányzósági palota megtekintésére az illetékes Szentszék melleti követségek ajánlására a kormányzóság ad engedélyt. Ugyancsak ide kell fordulni annak, ki a castelgandolfói pápai villa (Őszentsége nyaralójához az olasz kormány által ajándékozott terraszos kertek) szépségében akar gyönyörködni. A kormányzóság mellett van a vasuti állomás is, mely tulajdonképen csak egy tágas váróteremből áll, hozzá csatlakozó néhány hivatali és műszaki helyiséggel; az állomásra a vonat a római Szent Péter nevű állomásról vezetett mellékvágányról futhat be egy, a falba épített kapun át.

A kertek magasabb pontján áll a vatikáni rádió-állomás, mely rövid hullámon naponta a világegyház híreit adja le az esti órákban, s kivételes alkalmakkor Őszentsége szózatait, áldásait közvetíti Urbi et Orbi (a Városnak és világnak).

A kertekben látható csillagvizsgálók, melyek régi bástyatornyokba vannak beépítve, ma már használaton kívül állanak, mert

a csillagvizsgálót, mely a Jézus-társaság tudós asztronómusainak vezetése alatt áll, megfelelőbb és magasabb helyre, Castelgandolfóba telepítették át.

A magyar zarándok, mikor a Vatikán-városba bemegy, vagy azt elhagyja, álljon meg egy pillanatra az árkádok alatt, melyek a Szent Péter-bazilika sekrestyéjét magával a templommal összekötik, s vessen egy pillantást a Piazza Neronianán a falba illesztett emléktáblára, melyet az Orsz. Kath. Szövetség 1929 december 21-én helyezett el Serédi Jusztinián bíbornok-hercegprímás vezetése alatt egybegyűlt magyar zarándokcsoport jelenlétében, hogy a Szent Imre-ünnepségek előestéjén megörökítse a helyet, hol egykor a Szent István királyunk által alapított magyar zarándokház ékesen tanuskodott őseink Rómához való ragaszkodásáról. Nagy királyunk ezen alapításával fiúi kegyeletét akarta nyilvánítani a Szentszék iránt, mely a Szent Korona küldésével és az apostoli királyi jelleg adományozásával hazánkat a századok viharaival dacoló erős nemzeti állammá alakítani segítette, s egyúttal a jámbor magyar zarándokok részére éppen olyan otthont akart biztosítani, mint amilyen a német-római szentbirodalom zarándokai részére a ma is fennálló Nagy Károly által alapított vendégházban (ma tudományos intézet Campo Santo Teutonico névvel) már a szomszédságban létesült. Ne feledjük el, milyen megtiszteltetés volt nemzetünkre, hogy zarándokházát a nagy német birodalommal határosan, az apostolfejedelem sírja mellé emelhette, mintegy Péter kőszálához tapasztva ezzel — szimbolikusan is — a nemzet sorsát. A zarándokház egészen 1776-ig állott; sorsa csak akkor pecsételődött meg, mikor VI. Pius pápa a már roskadozó épületeket lebonttatta, hogy a nélkülözhetetlenné vált új sekrestyét és kanonok-lakásokat a bazilikával összefüggően felépíthesse. Minthogy a magyar zarándokház temploma első szent királyunk római kultuszának helye volt, a pápa elrendelte, hogy a Rómában is annyira népszerű szent király emléke a coeliushegyi S. Stefano Rotondo-templomban tartassék fenn, mely célra ezen ősrégi templomhoz kápolnát építtetett a nagy magyar király tiszteletére, s a Collegium Germanico-Hungaricumot bullában kötelezte, hogy ünnepét évente kellő fénnyel ünnepelje meg. Ugyancsak a Collegium köteleztetett arra is, hogy a magyar zarándokok tisztes ellátásáról gondoskodjék. Ez természetesen a mai viszonyok között és a megfelelő alapok hiányában többé nem valósítható meg.

Végtelen kár, hogy a lebontáskor a feliratos emlékeket, melyekről pedig egykorú szerzők megemlékeznek, az akkori sok más egyébbel elfoglalt osztrák-magyar nagykövetség nem igyekezett megmenteni az utókor részére. Így összesen négy megmaradt oszlopról tudunk, melyek a sekrestyéhez vezető belső folyosót díszítik. Az emléktábla méreteiben szerény, de már azért is jelentős, mert egyetlen más nemzetnek sincs hasonló emléke a Vatikán-város területén. Latin felirata magyar fordításban következőképen hang-

zik: Azon helyen, hol 1776-ig a Szent István apostoli magyar királynak szentelt templom és zarándokház állott, a magyar nemzet, hogy az apostoli szentszékhez fűződő kötelékeit ékesszólóan és nyilván megvallja, Szent Imre herceg halálának kilencszáz éves fordulóján a megsemmisült építmények emlékét megörökítette. 1929 december 20.

Az emléktáblát Pátzay és Bardon művészek tervezték, s a magyar és pápai címerrel ékesítették.

Az apostolfejedelem bazilikája.

Szent Péter apostol római tartózkodásának és mártírhalálának körülményei a kezdettől fogva féltékenyen megőrizett hagyomány tanuságain túl a történelmi kritika világításában is megdönthetetlen igazolást nyertek. Az apostolok feje, kiszabadulva Jeruzsálemben Heródes kezeiből, elindult, hogy a Mester parancsa szerint a világbirodalom központjában, Rómában megalapítsa püspöki székhelyét, melynek jogszerinti birtokosa az egész Egyház feje is legyen az idők végezetéig. Szent Péter 25 éven át kormányozta itt az Egyházat és végezte a térítői munkát. A kérgeskezű halász, a Szentlélek erejében, hatalmas elgondolással és tervszerűen építette ki az Egyház hierarchikus kereteit, s leveleiben is lenyűgözően megnyilvánuló bölcsességével nemcsak az elnyomatásban élő római zsidók Messiást szomjazó lelkét nyerte meg, hanem a klasszikus műveltségükre büszke, de jóakaratú és a vergiliusi jóslat szerint szintén valami erkölcsi megújhodást váró magasabb római pogány körökben is csodálatos eredménnyel hirdette az evangéliumot.

A Nagy Konstantin által épített Szent Péter-bazilika öthajós csarnoképület volt, mely előtt négyszögalakú oszlopcsarnokos udvar (atrium) állott, középen egy szökőkúttal, melyet az a bronzfenyőtoboz díszített, mely most a Cortile della Pigna-ban, a vatikáni gyüjtemények Belvedere udvarának külső apszisában áll.

Ez a bazilika, melynek pitvarában a népvándorlás szörnyű rablóhadai is megtorpantak, ma már csak egykorú képek után képzelhető el. Raffael termeiben a Borgó égése című képen a homlokzat, a Konstantin-teremben, a baloldali nagy adományozási jelenetben a szentély van meg-

örökítve. A bazilika altemplomában egyik kápolnában pedig az egyes oltárok egykorú képei láthatók megfestve.

Az évszázadok kegyelete oly gazdagon ékesítette fel az apostolfejedelem sírtemplomát, hogy mikor az alapzataiban és falaiban összeomlással fenyegető ősrégi templomot le kellett bontani és helyébe a mai bazilikát építeni, a római nép Bramante építészt, kire II. Gyula pápa ezt a feladatot bízta, a «rombolás mesterének» keresztelte el.

Az új bazilika építése 1506-ban kezdődött, s csak **1626-ban,** az első bazilika konszekrációjának 1300 éves évfordulóján szentelhette fel VIII. Orbán pápa az akkor már belsejében is kész hatalmas építményt. (A homlokzaton V. Pál pápa felirata áll, mely azonban csak a külső részek befejezését jelzi az 1614-es évszámmal.)

A hagyományok, melyek szerint a katakombák homályába húzódott volna meg az első pápa híveivel együtt, mindinkább a legendák körébe utalódnak, de annál világosabbá lesz, hogy előkelő római szenátorok, mint pl. Pudens, s más patriciusi nemzetségbeliek házaiban tanított s mutatta be a legszentebb áldozatot. Igy érthető meg, hogy az I. század végén az ezen családok közül kiemelkedett császári házban már keresztények vannak, s csak Domitianus császár hatalomféltésén múlott, hogy a kereszténység már akkor nem lett államvallássá.

Az üldözéseket is csak azzal tudjuk megmagyarázni, hogy a kereszténység mindjárt a kezdet kezdetén nem itt-ott felbukkanó szekta, hanem jól kiépített organizáicó volt, melynek nagy tömegeiben a társadalom politikailag súlyos rétegei is buzgólkodtak. Szent Pétert az őrjöngő Néró császár feszíttette keresztre 67 ben, mikor a kereszténveket Róma felgyujtásával vádolva az elkeseredett római nép bosszújának feláldozta. Ugyanezen véres üldözés alkalmával fejeztette le Szent Pál apostolt is, ki Szent Péterrel egyidőben buzgólkodott Rómában a világ minden részéről idegyűlt nemzetek megtérítésén.

Az apostolfejedelem halála és eltemetése nem történt titokban a római hívek a birodalom halotti törvényeinek védelme alatt gondoskodhattak kegyeletes eltemetéséről, Néró cirkuszának közelében, hol vértanuságot szenvedett. A temetés akkor még nem katakombákban történt, hanem az utak mellett felállított sírépítményekben, melyeket a római polgárok maguknak, övéiknek és felszabadított rabszolgáiknak is emeltek. Ezek a síremlékek félig a föld alá süllyesztett halotti kamrából állottak, mely fölé azután az oszlopos felépítmény borult. A Rómába vezető főútvonalak men-

tén sokszáz ilyen síremlék állott, s így nem is volt feltűnő, hogy az apostol sírját is ilyen építménnyel jelölték meg, s a hívek kegyelettel látogatták azt. Ebből magyarázható az is, hogy a III. század vége felé, mikor az üldözések már kimondottan vallásüldözési jelleget nyertek, az apostolfejedelem hamvait Szent Pál apostol hamvaival együtt a Szent Sebestyén katakombában rejtették el, s ott nyugodtak mindaddig, míg Nagy Konstantin eredeti temetkezési helyükre vissza nem vitette őket, s a sírok fölé hatalmas emlékbazilikákat nem épített. Ezen alkalommal a hamvakat díszes kőkoporsókba téttette át a jámbor császár, s az eredeti kis felépítményt elfalaztatta. A két apostol koponyaereklyéjét a testektől elválasztva a lateráni főszékesegyházba vitték, s ott azokat a pápai oltár felépítményében őrzik.

A látogató, kinek első útja bizonyára idevezet, hogy lerója kegyeletét a hamvak előtt, melyek által Róma, a mi Rómánk lett, akár villamoson, akár autobuszon, vagy más forgalmi eszközzel érkezik, szálljon le a Piazza Rusticuccin, s álljon meg egy pillanatra szemben a bazilikával, hogy az egész építmény kolosszális tömegét átfoghassa tekintetével. A hatalmas homlokzat felett emelkedő kupola (talán éppen, mert a homlokzat kissé takarja) ellenállhatatlan erővel köti le a tekintetet. Azután kezdi csak az ember látni a homlokzatot, az előtte lépcsőzetesen felmagasló Piazza S. Pietro-t, majd azon veszi magát észre, hogy két hatalmas kar nyúlik feléje, hogy keblére szorítsa s egy ájtatos és boldog érzésben egy ütembe dobbantsa szívét Róma szívével.

A két hatalmas ölelő kar a Bernini mester által megálmodott és technikailag is legtökéletesebben megoldott oszlopcsarnok egyenlő két félkörívéből adódik. Ez a térség a régi négyszögletes átriumnak a földkerekség arányaiban való kiszélesítését jelképezi. A világegyház legnagyobb reprezentatív templomának tökéletesebb pítvart adni valóban nem lehetett volna. Ha ezt az oszlopcsarnokkal körülvett teret azután a bazilika homlokzatáról letekintve nézzük, úgy érezzük, hogy valami örvény lebeghetett az alkotó művész fantáziája előtt, mely a népeket végzetszerűen vonzza Péter kőszálához, az egyetlen biztos lelki, szellemi és erkölcsi alaphoz. A kettős oszlopcsarnokot 284, négyes sorokba állított hatalmas oszlop és 88 pillér alkotja; a belső párkányt, díszőrségként, 140 szentnek szobra díszíti és VII. Sándornak, az építtető pápának (Chigi) címere zárja le.

A befogott tér mélysége 340 m, szélessége 240 m. A tér közepén áll az obeliszk, melyet Caligula császár hozatott át Egyiptomból, hogy cirkuszának, melyet az építést befejező Néróról neveztek azután el, főékessége legyen. Az obeliszk, mely tanuja volt Péter apostol kivégeztetésének, most ormán a kereszttel, melyben Krisztus valódi keresztjének szilánkja van elhelyezve, magasba szökő hirdetője az apostol Krisztus Urunktól nyert küldetésének és dicsőségé-

nek. (Magassága 25·5 m.) Talapzatán a jelige bevésve: «Krisztus győzött, Krisztus uralkodik, Krisztus az ő népét minden bajtól megszabadítja». Jobbról és balról néhány méter távolságra van egy-egy kis körlap a kövezetében, honnan a félkörök oszloprendjei mint sugarak látszanak, tehát a négyes sorok egymás mögé igazodnak, s csak egy-egy oszlop látszik négy helyett. A Szent Péter-tér nincs befásítva, de a szerves élet mégsem hiányzik. A Maderna által felállított két nagyszerű szökőkút ontja bőségesen, állandóan a vizet, mintegy jelezve az Egyház kegyelemforrásainak bőségét és kifogyhatatlanságát. A kőrengeteget növényzet nem élénkíti — ahhoz túlságosan egységes az architektúra, semhogy kertészeti játékokkal lehetne díszíteni —, de a két forrás annál több életet és üdeséget varázsol a térbe.

Most folytatjuk utunkat **a bazilika homlokzata** felé, s lépésről-lépésre nőnek előttünk annak arányai. A lépcsők és a terraszok lejtősek, hogy kényelmesebb feljárást biztosítsanak, s hogy az architektúrát teljes egészében, az oszlopok tövéig szabadon hagyják a távlatból is. A lépcsőzet két sarkán Szent Péter és Pál apostolok szobrai üdvözölnek bennünket. Feljebb megyünk, s akkor látjuk, hogy a homlokzat egy-egy oszlopának a bázisa magasabb, mint egy jól megtermett ember. Maga a homlokzat 45·4 m magas és 114·6 m széles. 8 oszlop, 4 pillér és 6 félpillér tartja a párkányt, mely felett az apostol-szobrokkal díszített ballusztrád vonul végig. A bejárati kapuk (5 hatalmas ív) felett a homlokzat szélességében van a Sala della Beatificazione, a Boldoggáavatások csarnoka, melynek e térre néző középső erkélye az **áldások erkélye,** melyről az újonnan választott pápa Urbi et Orbi adja az apostoli áldást, s melyről más alkalmakkor is (szenttéavatások után stb.) elhangzanak a világot és várost megáldó szavak.

A tágas előcsarnokba lépve, bal végén Nagy Károly, jobb végén pedig Nagy Konstantin lovasszobra áll. Utóbbit eltakarja egy kapu, mely a Vatikánba vezető utat zárja el. A mennyezet gazdag stukkódísszel van borítva, a falfülkékben három szenttéavatott pápa szobra van elhelyezve. A bemeneti kapuk között márványtáblák feliratokkal: Hadrián pápa sírfelirata, melyet Nagy Károly diktált, s VIII. Bonifác pápának kiáltványa az 1300-ban meghirdetett első jubileumi szentévet illetőleg. Az öt kapu közül a jobbszélső a szentkapu, mely be van falazva, s azt csak a jubileumi év kezdetén nyitja meg a pápa, hogy a búcsú elnyerésére idezarándokló hívek azon keresztül vonulhassanak be a templomba az előírt áitatosságok elvégzésére. Felette olvasható a megelőző búcsúkat megörökítő felirat.

Impozáns és történelmi nevezetességgel bír a **középső nagykapu,** melyet még a régi Szent Péter bazilika számára Filaretes flórenci görög bronzöntő-mester készített. A két szárnyon felül

az Üdvözítő és Mária képe látható, a középső fiókokat Péter és Pál apostolok alakja tölti ki. A kisebb domborművek a flórenci zsinat jeleneteit ábrázolják, melyen Bizánc és Róma 1435-ben egyezséget kötöttek; de a konstantinápolyi papság fanatizmusa miatt ez az unio nem volt hosszúéletű. A szegélydíszekben apró mithológiai jeleneteket szövött bele a művész, s igen szép állatképeket. A kapu felett erőteljes domborművű ábrázolásban látjuk a jelenetet, amint Krisztus Péterre bízza az ő nyáját. Vele szemben az előcsarnok bejárata felett van Giotto híres mozaikja, «a Navicella», mely Péter hajóját ábrázolja. (1298.)

A jobboldali első oldalajtón keresztül lépünk a templomba; az első benyomás megzavar bennünket, kicsinek látjuk a belső teret a külső térbenyomások után. Hamarosan rájövünk azonban az optikai csalódásra, ha az első pilléreken elhelyezett szenteltvíztartók angyalainak nagyságát észrevesszük. Végignézünk a templomon: a baldachinos pápai főoltár előtt mécsesek pisla lángözöne az apostolsír felé húzza érdeklődésünket; az oltár mögött magasan elhelyezett ovális ablakban arany fényözönében a Szentlélek galambképe lebeg. A középső hajó magassága 44 m, a kupola belső magassága 110 m. A beépített felület 15 ezer négyszögnéter. A templom hosszúsága az előcsarnokkal együtt 211·5 m. A számokból elég ennyi, hogy számot adjunk magunknak a térről, mely kb. 50 ezer embert képes nagy ünnepségek alkalmából befogadni.

Induljunk el a középhajóban egyenesen a főoltár felé. A középső kapuhoz nem messze a padlózatban, melyet szépen csiszolt márványlapok fednek, egy nagy sötétvörös márványkorongot látunk; ez a történelmi nevezetességű kőlap, mely a régi templomban az oltár előtt volt elhelyezve, s melyen Nagy Károlyt III. Leó pápa 800-ban, karácsony éjjelén nyugatrómai császárrá koronázta. A főhajót széles félköríveket tartó pillérek választják el a mellékhajóktól, s a boltozatot kazettás mennyezet borítja, melynek motívumait Michelangelo a klasszikus építmények maradványairól vette. A pilléreken két sorban szépen kiképzett fülkékben a szenttéavatott rendalapítók szobrai láthatók; a falfelületeket színes márványborítás teszi könnyeddé, melyeket X. Ince pápa (a Pamfili-család olajágas galamb-címere) készíttetett. Az ívek felett Bernini allegorikus szoboralakjai lebegnek.

A kupola előtti utolsó pillérhez símul magas talapzaton **Szent Péter apostol bronz-szobra,** melynek keletkezése körül temérdek vitát folytattak a régészek. Egy bizonyos, hogy tradicionális tisztelete annyira régi időre nyúlik vissza, hogy legalább is a korai középkorra kell tennünk készítése időpontját. A hívek nagy áhítattal csókolják előrenyujtott jobblábát (mely erősen meg is van kopva), s a pápánál látogatást tevő fejedelmi személyek és a megbízó levelüket átadó követek is tiszteletet adnak a szobornak, miután

az apostolfejedelem sírjánál imádkoztak. Péter-Pál ünnepén a szobrot aranyhímzésű pluviálába öltöztetik, fejére tiarát tesznek, áldástosztó újjára gyűrűt húznak, keblére drágaköves keresztet függesztenek, ezzel akarván jelezni, hogy Péter apostol küldetésében ma is él. Az ünnep előestéjén a pápa is leszáll a bazilikába és imádságba mélyed a sírnál.

A szobortól a sír felé fordulva, tekintetünk magasba szökik: **a kupola** alatt állunk. Michelangelo fenséges alkotása egyszerű építészeti formamegoldással, fényáradatban, légies könnyedséggel borul a sír fölé. A legrégibb kortól a mi lázasan kereső korunkig építtettek az emberek nem egy kupolát, mely a legtökéletesebb lezárása a beépített térnek. Gondoljunk a Pantheonra, az Aja Sophiára, vagy a firenzei Dómra, a maga nemében mind mestermű, de ez a kupola egyedülálló, külön helyet foglal el az építéstörténetben. Aki konstrukciójának titkait akarja fürkészni, tanulmányozza a mester által készített famodellt a Museo Petriano-ban. Itt az ember csak hálát tud adni a mindenség Urának, hogy teremtő géniuszát mintegy teljesen átengedte ehhez a műhöz Michelangelónak.

A kupola átmérője 42 m. Belső díszítése az architektúra keretébe illeszti a mennyei karok szféráit, felül az Atya lebeg, az alsó mezőnyben az oltár felett trónol Krisztus, a közvetítő Isten és a föld között. Oly könnyedén lebeg a kupola a tér felett, hogy alig vesszük észre a tartó pilléreket, melyek mindegyike pedig 71 m körméretű. Ezekben vannak kiképezve, mint a hozzájuk tartozó szobrok jelzik, a szent Kereszt, Veronika kendője, Szent András fejereklyéje, s Longinus lándzsájának tiszteletére szentelt kápolnák. A nevezetes ereklyéket a nagyhéten és egyéb ünnepies alkalmakkor az erkélyekről felmutatják az ájtatos híveknek.

Az ereklyekápolnák külső díszét a szőlőindával befuttatott csavart oszlopok alkotják, melyek a régi Szent Péter-templomban a főoltárt a hajótól elkülönítő márványrácsot képezték, mint az Raffael Konstantin terembeli képén látható.

Az apostol sírja a főoltár alatt van befalazva, mélyebben, mint a ballusztráddal elkerített hely az oltár előtt, hol az ú. n. «tranzenna»-rács kis fülkét zár el, melyben az érseki palliumokat magábanfoglaló aranyládika áll az apostolsír felett. A lemélyítés a régi templom szintjéig süllyed csak, melyen előbb a pápai oltár állott. A félköralakú ballusztrádon 95 aranyozott bronzkaron állandóan égnek a mécsesek. Lenn a mélyben VI. Pius pápa Canovától készített térdeplő alakja látható, a falakat és padlózatot mesterien beillesztett, márványborítás fedi.

A pápai oltáron, melyet az alatta fekvő sírral egyetemben confessio-nak, hitvallásnak neveznek, csak a mindenkori pápa

misézhet. Egyéb ünnepies alkalmakkor, ha a bíboros Arciprete, a bazilika főpapja misézik, a confessio előtt állítanak fel egy kisebb hordozható oltárt. Az oltáron semmi más dísz nincs, csak a művészies kereszt a hat hozzátartozó kandeláberral, s csak különös alkalmakkor teszik ki a gyertyák közé az ereklyéket, melyeket egyébként a bazilika kincstárában őriznek.

Az oltár fölött Bernini zseniális alkotása, a csavart oszlopokon nyugvó «Tabernaculum» emelkedik. (A szó tulajdonképen nem a szentségházat jelenti, hanem az oltár fölé boruló födelet, melynek a korok és ízlések szerint ezernyi változatát termelte ki a művészet.) Pompásan oldotta meg a művész a tetőzetet, mely az eddigi merev gula-szerű szerkezet helyett zseniálisan konstruált vázra aggatott lebegő függöny-motívumokat mutat, angyalokkal a sarkokon, kik mintegy szerelni látszanak a baldachint. Ez a tabernaculum a forgószél erejével súlytalanítja a bronzot, melynek pedig csaknem 100 tonnányi tömegét használta fel a mester az alkotáshoz, VIII. Orbán pápa (Barberini címere 3 méhecske) a Pantheon előcsarnokának bronzfödémét bocsátotta rendelkezésére. A kupola és a szentély párkánya alatt arany mozaikszalag fut körbe szentírási idézetekkel, melyek Péter apostol küldetésére vonatkoznak.

Most menjünk vissza a bejárathoz (ez a séta kissé megpihenteti agyunkat), s kezdjük el a jobboldali mellékhajóval a bazilika emlékeinek megtekintését. Az első kápolna a Pietá (a fájdalmas anya) tiszteletére van szentelve. Az oltár felett, talán kissé túlmagasan, Michelangelo ifjúkori műve, az utánozhatatlan bájjal, finom kidolgozással bámulatra ragadó szoborcsoport, mely az Istenanyát ábrázolja, ki keresztről levett, ölébe fektetett fiát gyászolja.

Jobbra az oltártól áll egy csavart oszlop, mely a hagyomány szerint a jeruzsálemi templomban volt, s melyhez támaszkodva tanított a Megváltó.

Az átjáróban balról van svéd Krisztina († 1689) síremléke, ki visszatérvén a katolikus hitre, Rómában halt meg, s az altemplomban van eltemetve. Vele szemben jobbról XII. Leó szobra (1836). Alatta nyílik **a Keresztkápolna,** melybe a felvonógép van beépítve, melyen Őszentsége a Vatikánból a szertartásokhoz leszáll, hogy ott azután elfoglalja helyét a sedia gestatorián (hordszéken), amelyet az ujjongó tömeg fölé emelve visznek a palafrenierik (lakájok), hogy áldástosztó alakját mindenki láthassa. Amikor az ú. n. capella papale (a szertartásokhoz beosztott udvari méltóságok) díszes menete megindul, a Szent Péter-bazilika főbejárata felett a belső ablakerkélyről felhangzik az ezüstharsonákon Silveri pápai indulója, melybe a különböző nemzetek fiainak harsány éljenkiáltásai vegyülnek. Ne botránkozzék meg az idegen ezen a szokáson, hiszen Jézus földi helytartója láttán a Jeruzsálembe vonuló Úrnak kiáltják

a hozsannát. A pápa mögött halad díszes kísérettel az Egyház szenátusa, a bíbornoki testület.

A második kápolna Szent Sebestyénnek van szentelve; oltárképe Domenichino szépséges Sebestyén képének mozaik-kópiája. Általában megjegyezzük, hogy a Szent Péter-bazilikában eredeti képek nincsenek, hanem nagyon híres mesterek festményeinek mozaikváltozatai díszítik az oltárokat és a mennyezeteket is, mely anyag tartósabb és a mesterképek így a múzeumokban alkalmasabb módon konzerválhatók. A mozaikok azonban olyan finom technikával vannak elkészítve, hogy alig lehet megkülönböztetni őket a táblaképektől. A vatikáni mozaikműhely a hét színnek 24 ezer árnyalatát használja fel a képek készítésénél.

A II. átjáróban Matild tusciai őrgrófnő síremléke látható, ki VII. Gergely pápának adományozta az egyházi állam gyarapítására fejedelemségét, s kinek Canossa nevű váránál tartott penitenciát az egyházüldöző IV. Henrik német császár. († 1115.) (Canossa romjai érdekes múzeummal Reggio Emilia határában, Bologna mellett láthatók.)

Következik a nagy, **díszes szentségkápolna,** hol az Oltáriszentséget őrzik. A nagyobb bazilikákban általában az Oltáriszentség őrzésére külön kápolna szolgál, aminek régészeti és liturgikus indokolása kevésbbé ismert a nagyközönség előtt. A szentségház csak a barokk korban került a főoltárra. A középkorban mindig a falba épített fülkében, vagy külön kápolnában őrizték az Oltáriszentséget, s ezt a gyakorlatot tartották meg a nagy bazilikákban.

A Szent Péter-bazilika szentségoltára Bernini műve; a lapis lazulival (kék színű féldrágakő) berakott aranyozott bronzszentségház emlékeztet a S. Pietro in Montorio híres Bramante-tempiettojára. Itt volt előbb IV. Sixtus pápa bronzsíremléke, melyet Pollajuolo készített, ez most a Museo Petriano-ban látható. Továbbá itt van egyszerű kőlappal jelölt sírban II. Gyula pápa eltemetve, kinek mauzoleumát Michelangelo a Szent Péter-templom mellé tervezte, de már el nem készíthette. (Ehhez készült a Mózes-szobor, mely a S. Pietro in Vincoliban, II. Gyula egykori bíbornoki templomában áll.)

A III. átjáróban látható XIII. Gergely pápa síremléke, ki a Collegium Germanicumot és egy magyar papnevelőt is alapított, melyet egy éven belül a némettel egyesített, s azóta (1581) ez képezi a Germanicum et Hungaricumot, melyből igen sok kiváló egyházi férfi (hogy csak egyet, Prohászka Ottokárt említsem!) emelkedett a magyar püspöki székekbe. Ugyancsak ez a nagy pápa helyesbítette a Julius Caesar-naptárt, melyet azóta Calendarium Gregorianum néven használ a világ, s most azt már az eddig mereven kitartó keleti szakadárok is elfogadják. Vele szemben balra XIV. Ger-

gely sírja, kinek rövid ideig tartó pápasága, a római hagyomány szerint, súlyos betegségben telt el, úgyhogy a gyógyítás költségeinek kifizetése után nem maradt pénz arra, hogy síremlékére szobrot is állítsanak. A kupola-pillér felénk eső oldalán szembetűnő kép: Szent Jeromos áldozása, melynek Domenichinótól festett eredetije a vatikáni képtárban van.

Az átjáró után következik **a Gergely-kápolna** melynek egyik oltárán a Segítő Mária csodatevő képe (XI. században készült, s a régi templom egyik igen tisztelt emléke) látható, míg az oltár alatt Naziánzi Szent Gergely reliquiái vannak elhelyezve. A jobbfalhoz simul XVI. Gergely síremléke, ki a hitterjesztés érdekében sokat áldozott; erre vonatkoznak a domborművek.

A kápolnából átjáró vezet át a jobboldali kereszthajóba. Ezen **IV. átjáróban** jobbról egy ajtó felett a nagy jogász-pápának, XIV. Benedeknek szobra látható a bölcseséget és érdektelenséget szimbolizáló mellékalakokkal. Balra az oltár mozaikképe Nagy Szent Vazul miséjét jeleníti meg, mely alatt Valens császár a meghatottságtól összeesik.

A jobboldali kereszthajóban tartotta IX. Pius pápa a vatikáni zsinatot 1870-ben. A boltozatot díszítő stukkók az apostolok cselekedeteiből vett jeleneteket ábrázolnak. A jobboldali oltár Szent Vencelnek, a középső Processusnak és Martinianusnak vértanuságát szemlélteti. Ez utóbbiak Szent Péter apostol őrei voltak a mamertinusi börtönben. A baloldali oltár felett Szent Erazmus vértanuságát látjuk.

Az V. átjáróban, jobbról, szépségben és méltóságban sugárzik a Canova által készített gyönyörű síremlék, mely a neo-klasszikus irány egyik legjobb alkotása: XIII. Kelemen pápa imádkozó alakja lebeg a sírbolt bejáratát őrző oroszlánok és szimbolikus mellékalakok felett. Balra az oltárkép: Szent Péter a hullámokon Jézus felé törekszik.

A michelangelói görög kereszt második sarkába beépített **Szent Mihály-kápolnába** jutunk most be, melynek jobboldali oltárát Guido Reni híres Szent Mihály arkangyal képének mozaikmása díszíti. Szemben pedig az oltár felett Szent Petronilla képe tünik szemünkbe.

Innen **a VI. átjáró** balra az apsisba (más néven tribuna-ba) vezet. A jobb oldalon X. Kelemen pápa sírját látjuk, melynek barokk mellékalakjai: jóság és kegyesség, valamint domborműve is az 1675-iki szentévi kapu megnyitására vonatkoznak. Balra az oltár felett: Szent Péter feltámasztja Tabitát.

Az apsis vagy tribuna, amit mi szentélynek nevezünk általában, a római nagy bazilikában a főoltár központibb fekvése miatt annak háta mögött, terjedelmesebb teret képez, hol a templom középtengelyének végső pontjában rendszerint a püspöki trón áll, mely mellé félkör alakban a papság stallumai szoktak csatlakozni.

Itt Szent Péter trónusa a magasban lebegve hirdeti az Egyház legfőbb tanítói tekintélyét.

A Cattedra (tanítói és bírói szék) a Szent Péter-bazilikában különös fontossággal bír. Bernini ezt a feladatot úgy oldotta meg, hogy az apostol által is használt elefántcsonttal berakott katedrát hatalmas bronztrónusba foglalta, az arany-stukkó, angyalokkal benépesített felhőkben megnyíló ovális ablak alá emelte, melynek nyílásában, mint fentebb már jeleztük, a Szentlélek galambképe lebeg, míg melléje díszőrségnek a négy nagy egyházatya: Ambrus, Ágoston, Athanáz és aranyszájú Szent János kolosszális szobrai kerültek. Alatta oltár van, melynél egyes meghatározott ünnepeken a bazilika főkáptalana a szertartásokat végzi.

Pápai misék alkalmával a katedra alatt a pápai trónszéket állítják fel, melyhez jobbról-balról a bíbornokok, patriarchák, érsekek és püspökök stallumai csatlakoznak. (Mögöttük emelkednek a tribünök; balról a pápa rokonsága, jobbról fejedelmi résztvevők, folytatólagosan a diplomaták és a római főnemesség elhelyezésére, úgyhogy a pápa valóban az egész világ és a Város képviselőitől körülvéve végzi a szertartásokat. A római arisztokrácia leginkább azon családokból tevődik össze, melyek az Egyháznak pápát vagy bíborosokat adtak. Ezekből kerül ki a nemes testőrség is, mely a pápai funkciók alkalmával díszőrséget állít a trónus mellé, míg a pápa jobbján ott áll az arisztokrácia feje, egy Colonna vagy Orsini herceg, ki azután az ősi szokás szerint a kézmosásnál a vizet önti a pápa ujjaira.)

Az apsisban jobbról Bernini alkotását, VIII. Orbán pápa síremlékét bámulhatjuk meg. Ez a hatalmas energiájú pápa, a barokk szellem kimagasló képviselője, népesítette be Bernini mester műveivel a bazilikát, s ha kritikusok azt mondják is, hogy Michelangelo nemes vonalú architektúráját túlsok nyugtalansággal homályosította el a barokk zseni, azt kell felelnünk, hogy az Egyháznak a barokk szellemben való megújulása viszont teljesen indokolja a díszítést. A Péter-templom sem lehet egy korszaknak, sem egy mesternek megmerevedett muzeális hagyatéka; benne tovább él a világegyház élete, tehát az egyes korok a maguk emlékét többkevesebb hangsúllyal hozzáadják az eredeti építményhez. Ez a folytonosság adja éppen a kat. templomok otthonias varázsát!

VIII. Orbán pápa az Egyház missziós tevékenységének intézményes biztosítására megalapította **a Collegium Urbanum de Propa-**

ganda Fide-t, melyet XI. Pius pápa 1930-ban a Gianicolo Vatikán felé néző ormára telepített át.

Az apsis baloldalán áll a Farnese-családból származott nagy III. Pál pápának (liliomos címere sok római emléken látható) della Porta által Michelangelo irányításával készült síremléke.

A szentély padlózatának márványát a bazilika káptalanja 1929-ben XI. Pius pápa aranymiséje emlékére megújíttatta, s ez alkalommal helyezték oda nagyszerű márvány-intarziás címerét.

A tribunából jobbrakanyarodva **a VII. átjáróba** jutunk, s ott jobbról VIII. Sándor pápa gazdag pompájú, színes márvány-drapériás síremléke mellett elhaladva (szemben levő oltárkép: Péter apostol meggyógyítja az inaszakadtat) az **Oszlop-kápolnába** jutunk. A szemben levő oltár képe, a Madonna della Colonna, azaz az oszlopon levő Madonna, a régi templom egyik oszlopáról került ide, s a hívek kegyeletének ápolására így nevezik a kápolnát is. Jobbról az oltár alatt nyugszik Nagy Szent Leó pápa teste, ki az Isten Ostorát Aquileja falai alatt visszafordulásra bírta. Erre emlékeztet az oltár felett elhelyezett fehérmárvány dombormű, Algardi mester alkotása.

A VIII. átjáróban látjuk VII. Sándor pápa imádkozó alakját, melyet Bernini a leplet felvető kérlelhetetlen halál alakja fölé helyezett, oldalán négy szép szimbolikus szoborral. Az emlék alatt ajtó nyílik, az ú. n. Szent Martha-kijárat, melyen át a nagy szertartások alkalmából a szentélyben elhelyezkedő előkelőségek lépnek a templomba. Vele szemben Alacoque Margitot ábrázoló mozaikkép.

Belépünk **a baloldali kereszthajóba,** melyet a bűnbánat csarnokának is nevezhetünk, mert itt sorakoznak fel az egyes nemzetek gyóntatószékei. A középső oltár mellett van balról **a magyar apostoli gyóntató** helye. Valamikor a magyar gyóntatók a pálosok közül kerültek ki, később a jezsuiták, majd a minoriták nyerték el e tisztséget. Ma is egy magyar minorita atya áll a hívek rendelkezésére. A középső oltár képe Guido Reni Szent Péter keresztrefeszítését ábrázoló híres kompozíciójának mozaik-mása, a jobboldali oltár felett Szent Tamás hitetlenségének meggyőzése, a baloldalon Szent Marciális és Valéria vértanusága a kép tárgya. A Veronika-pillér oldalához van állítva egy emelkedettebb trónszék, melyen ülve a nagypenitenciánus-bíbornok nagycsütörtökön délután a kezében tartott pálcával, az ideiglenes büntetéseket szimbolizáló fejérintéssel búcsút engedélyez az előtte elvonuló híveknek. Egyébként minden gyóntatószéknél látjuk a búcsút engedélyező, érintésre szánt pálcát, s a római hívek bevett szokás szerint odatérdelnek gyónás nélkül is a gyóntatószék elé és kérik alázatosságból a nyilvános vezeklést jelképező ütést.

A IX. átjáróban van a sekrestye bejárata, felette VIII. Pius pápa síremlékével. Érdemes bemenni **a sekrestyébe** is, hol a bazilika kincstára van elhelyezve, melyet belépti díj ellenében meg is tekinthetünk. A bejáratnál nagy márványtáblán olvashatók a pápák nevei, kik a bazilikában vannak eltemetve. A négy oszlop Szent István királyunk régebben itt állott templomából való. A kincstárban a bazilika gazdag liturgikus felszerelése és különösen Nagy Károly császár pompás hímzésű dalmatikája érdemel figyelmet.

A sekrestye bejáratával szemben álló oltár felett Saphira bűnhődése van ábrázolva, aki — mint férje is — csalárd módon visszatartott az apostoloknak felajánlott vagyonból egy részt.

Beérkezünk a **Cappella Clementinába,** a Kelemen-kápolnába, melyet VIII. Kelemen pápa fejeztetett be. Oltára alatt nyugszik Nagy Szent Gergely pápa, kit az oltárkép is ábrázol, amint a híveknek egy mártír hamvaihoz érintett és csodás módon friss vér nyomait felszívott vászondarabot mutat fel. Ezzel akarta meggyőzni őket, hogy nem kell a mártírok hamvait széthordani, hogy ereklyéik legyenek, hanem elég a hozzájuk érintett ruhadarab is a kegyelet gyakorlására. A baloldali falsíkhoz építette Thorwaldsen VII. Pius pápa kissé merev neoklasszikus síremlékét a híres Consalvi bíbornok költségén.

Ezen kápolnából kilépve a baloldali mellékhajóban folytatjuk szemlélődő utunkat. Egy pillanatra azonban megállunk balkéz felől eső oltárnál, mely felett Raffael híres Urunk színeváltozása című képének mozaik-kópiája van elhelyezve, mely a baloldali hajó lezárását képezi.

Az átjáróban jobbra XI. Leó pápa síremlékét látjuk, a dombormüvön azon jelenettel, mikor IV. Henrik francia király visszatér az Egyházba.

Baloldalon kegyelettel álljunk meg egy pillanatra a nagy **XI. Ince pápa emléke** előtt, kinek nevéhez Bécsnek 1683-ban és Budának 1686-ban történt felszabadítása fűződik. A szentéletű pápa élete céljának tekintette, hogy a magyar nemzetet a török elleni küzdelemben megsegítse, s tetemes pénzzel és segítőcsapatokkal, nemkülönben megfelelő diplomáciai munkával készítette elő a döntő győzelmeket. Már rég megindított szenttéavatási perét most újból tárgyalás alá vették, s a magyar hívek is bizonyára segítenek ehhez a megdicsőítéshez imáikkal és érdeklődésükkel.

A szentségkápolnával szemben nyílik a baloldali hajóba **a kóruskápolna,** melyben a bazilika főkáptalanja naponta a zsolozsmát énekli. A kápolna főoltárán látható a Szeplőtelen Fogantatás mozaikképe, melyet IX. Pius pápa ünnepélyesen koronával ékesített fel, mikor 1854 december 8-án a hittételt kihirdette. A további

átjáróban jobbra magasan látjuk **X. Pius pápa** fehérmárvány alakját, aki égreemelt kezekkel esedezik, hogy a világháború ostora szűnjék meg. A pápa, ki prófétai lélekkel előre látta a háború borzalmait, már Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolásának napján zokogva borult imazsámolyára és környezete előtt többször ismételte, mily rettenetes próbára teszi majd az emberiséget az ezen véres provokálást követő világégés. Nemes szíve ebben a tudatban törött meg, s alig két hónappal élte túl a merényletet. A domborművek a nagy pápa uralkodásának kimagasló intézkedéseit ábrázolják: atyai gondoskodását a gyermekek áldozásáról, s a modern hitellenes tanok elleni küzdelmét. Vele szemben a bazilika legrégibb síremléke, a régi templomból áttelepített **VIII. Ince pápa-sír** látható, mely Pollajuolónak, a kora-reneszánsz nagy szobrászának műve. A középkor szokása szerint a pápa alakja itt kétszer is meg van örökítve: a ravatalon, ahogy a hívek tiszteletére ki volt terítve, s életének legnagyobb mozzanatában, mikor felmutatja a II. Bajazet szultántól ajándékba küldött szent lándzsát, melyet előbb Konstantinápolyban az Aja Sophia-templomban őriztek. A szultán hálját akarta ezzel kifejezni, hogy a pápa Zizim-et, ellene lázadt testvérét udvarában visszatartotta, s ezáltal a testvérháborút elhárította.

A most következő **kápolna** az oltárkép után, mely Mária bemutatását ábrázolja, **Cappella della Presentazione** nevet viseli. Itt látható jobbról a falban az az üreg, melybe a pápák holttestét ideiglenesen behelyezik, míg végleges sírhelyük elkészül. XIII. Leó holttestét sokáig nyugodott itt, mert az akkori egyházellenes olasz kormány nem engedte meg a koporsó átszállítását a lateráni bazilikába, hova a pápa temetkezni óhajtott. X. Pius és utódja XV. Benedek, kinek békéért könyörgő alakja látható a szemben levő síremléken, most már a bazilika alépítményében nyugosznak, hol különösen X. Pius pápa sírját állandóan látogatják az imádkozó hívek, kik a szentség hírében meghalt pápa közbenjárására imameghallgatásért esedeznek.

Az utolsó átjáróban jobbra a kupolához vezető lépcsőház kapuja felett van Sobieski Maria Klementina síremléke, ki III. Stuart Jakab felesége volt. Szemben vele a három utolsó Stuart-sarj, III. Jakab, és fiainak III. Károly és IX. Henriknek síremléke, kik Rómában éltek számkivetve hazájukból, s itt a bazilika altemplomában leltek pihenőhelyet. Az emléket trónfoglaló ellenfelük, III. György angol király emeltette Canovával.

A bejárathoz legközelebb eső kápolna **a keresztelő kápolna,** melyet eredetileg a régi hagyományok szerint külön kellett volna építeni, de az építészeti egység kedvéért eltekintettek ettől. A keresztelő kút medencéje egy darab porfirból van faragva, mely a legenda szerint Hadrián császár mauzóleumából került ki, s később a régi

Szent Péter-templom előcsarnokában II. Ottó német császár hamvvedrét takarta. A fedelet bronzból Fontana mester öntötte. A mozaikképek Jézus megkeresztelkedését és Szent Péter apostol keresztelési tényeit ábrázolják: jobbról amint Processuat és Martinianust, börtönőreit, balról Cornelius századost keresztelni meg. Róma népe szívesen viszi az újszülötteket a Szent Péter-templomba keresztelkedni, s különösen nagyobb ünnepeken szinte sorban áll a keresztelendőkkel a kút körül.

Mielőtt kilépnénk ismét az atriumba, vegyük számba benyomásainkat: érezzük át, milyen nagyszerűen megoldották Michelangelo és építésztársai a rájuk bízott feladatot: megépítették a világ legnagyobb és legpompásabb bazilikáját, mely az Egyház dicsőségét, diadalát és kifogyhatatlan erőforrásait a **kőszálon,** mint megdönthetetlen alapon, méltósággal és kegyelettel juttatták kifejezésre. Nem a misztikus áhítat csarnoka ez, hanem az örömé és büszkeségé, hogy Krisztus az apostoli Egyházban a világnak az igazság és kegyelemnek oszlopát és erősségét adta.

Ha több napot töltünk Rómában, ne mulasszuk el az ú. n. **vatikáni grották** (az altemplom) meglátogatását. Az elkerített részt, melyben X. Pius pápa, XV. Benedek pápa és Merry del Val bíbornok hamvai nyugosznak, a Szent András-pillérbe épített lépcsőn át közelíthetjük meg. Ez a rész jegyváltás nélkül tekinthető meg.

A nagyobb, értékes szoborművekkel és régi síremléktöredékekkel teli muzeális részhez a Veronika-pillérnél szállunk le, de a jegyet a kupolába vezető lépcsőnél kell váltanunk. (Ugyanezen jegy érvényes a vatikáni mozaikműhelyek megtekintéséhez is, melyek a vatikáni állam területén feküsznek.) Az ú. n. **új grották** képezik Szent Péter sírjának az új templom építésekor kiképzett körülfalazását. Éppen ezért félköralakú folyosót képeznek, melyből a lejáratnál mindjárt balkéz felől két kápolnába jutunk, hol a régi bazilika sírjairól ide begyüjtött szobrok és freskó-darabok, továbbá a régi bazilika egyes oltárait megörökítő freskók képet adnak arról, milyen lehetett a másfélezer éves szentély a lebontáskor. Érdekes itt Szent Péternek antik rétor-szoborból átalakított ülőszobra, mely a mostani nagy tiszteletben álló szobor öntésénél mintaképül szolgálhatott. A folyosón jobbról a nagy kőkereszt van befalazva, mely egykoron a bazilika ormát ékesítette.

Az apostolsírt körülölelő félkört pompás faragású, korareneszánsz márványdomborművek borítják, melyeket Mino da Fiesole faragott a régi templom konfessziója számára. A tengelyben, hol jobbra egy folyosó a sírkápolnába vezet, antik keresztény sírláda áll, mely 359-ben készült a felirat szerint és Junius Bassus konzul hamvait fogadta be. Ez a sírláda egyedül is meggyőzhet mindenkit arról, hogy az ú. n. dekadens korban a keresztény művészek milyen

magas stílusban dolgoztak. A homlokfalon architektonikus keretbe foglalt ábrázolások sorakoznak fel, melyek ó- és újszövetségi jeleneteket ábrázolnak tökéletes formákkal. A keresztény temetkezési művészet ezen remekbe készült példánya úgy tartalmilag, mint a kivitelt illetőleg nem valami hirtelen feltűnt, egyedülálló alkotás, hanem logikusan illeszkedik bele abba a fejlődési folyamatba, melynek láncszemeit a Lateráni Múzeum keresztény régiséggyűjteménye foglalta egész, hiánytalan sorozatba.

Az apostolsír felett oltár van, melyen az öt évenkint az apostoli küszöböt látogató püspökök miséznek. (A világ összes pöspökei turnusokba osztva kötelesek Rómába zarándokolni, az apostolfejedelmek sírját meglátogatni, erről bizonylatot kiváltani, s a római kúriának számot adni sáfárkodásukról.) Zarándok-papok is kérhetnek a sekrestyében engedélyt az apostol-oltáron való miszézésre, s ilyenkor a társaságukban levő hívek hallgathatnak ott misét és áldozhatnak is. Az oltárkép a két apostolt ábrázolja. A mennyezet szép stukkókkal van díszítve. A kápolnából kijövet folytathatjuk utunkat **a régi grottákba,** hol nagy idők nagy pápáinak koporsói sorakoznak. Ide kerültek a császárok sírjai is, melyek előbb a templom előcsarnokában mintegy holttestükkel is díszőrséget állítottak az apostoli templom bejáratához.

A grottákból feljövet, hogy a komor benyomásokat enyhítsük, melyet a történelem és halál fuvallata keltett bennünk, nézzük meg **a kilátást a templomtetőről** s a belátást a templomba a kupola belső erkélyeiről. A feljárat nem kényelmetlen, de ha fáradtak vagyunk, a belépti díjra ráfizetve, a felvonót is használhatjuk fel- és leszállásnál.

A Szent Péter-bazilika teteje a hatalmas kupola köré sorakozó kis kupolákkal, a személyzeti lakásokkal, postahivatallal valóságos kis város benyomását teszi a látogatóra. A templom homlokzatára épített ballusztrádról a térre, egész Rómára, s a környező hegyekre nagyszerű kilátás nyílik. A gigantikus szobrok árnyékából szemlélve a teret apró, nyüzsgő emberkéivel, nemcsak azt látjuk kicsinynek, ami lábaink előtt fekszik, hanem a magunk törpeségét is érezzük.

Meglepő és felemelő a benyomás, melyet a kupola belső spirálisan emelkedő lépcsőzetén kapunk; a lángész alkotásának eddig csak szépségét élveztük, most látjuk a szerkezetet is, fogalmat nyerünk a műhelytitkokról. A kupola belsejéből két erkély nyílik a templomba, mindkettő teljesen megbízható, s azoknak, akik nem szédülnek, hatalmas perspektívákat nyitnak a nagyszerű térbefoglalásra, mely a bazilika építészeti tökéletességének mértéke. A kupola külső bordázatán s a legmagasabb pontokon is **kis mécsestartókat** látunk. Nagy ünnepségek befejezésekor ezekre helyezik a különleges recept szerint készített mécseseket és papír-

hüvelybe burkolt gyertyákat és az alkonyat beálltával többszáz «sanpietrino» (a bazilika szolgaszemélyzete) akrobatákat megszégyenítő ügyességgel kúszva, s köteleken továbblendülve néhány pillanat alatt lángralobbantja ezt a **tündéri kivilágítást,** melynek párja alig akad a világon. A sokezer eleven lobogó láng, s ugyanannyi tompán világító burkolt gyertyafény szinte a test puha elevenségét kölcsönzi a szürke ólomnak és aranyfényű travertin kőnek, s teljes erejében rajzolja ki a bazilika finom vonalvezetését. Aki ezt a kivilágítást életében egyszer látta, sohasem fogja elfeledni.

Ha **a templom építéstörténete** érdekel bennünket, nézzük meg **a Museo Petriano**-t, mely a baloldali oszlopcsarnok mögött, a S. Officio palotája mellett van berendezve. Itt láthatjuk a régi templom igen sok, nagy mesterektől alkotott képének freskótöredékeit, továbbá Bernini gipszmodelljeit, kora-reneszánsz oltárdíszeket, s főleg érdekes a kupolának Michelangelo által sajátkezűleg készített famodellje, mely szétszedhető és metszetben is bemutatja a szerkezetet. Itt van most elhelyezve IV. Sixtus pápa bronzsíremléke is (Pollajuolo alkotása), mely még néhány éve a bazilika szentségkáplonájában állott.

A vatikáni képtár, könyvtár és múzeumok.

A kat. egyház a kezdet kezdetén már számításba vette az ember természetes hajlandóságát a művészetekhez, s nagy tévedése volt a klasszikus művészetek egyoldalú szemléletének, mely különösen Goethe ízlését követve, azt hirdette, hogy a római császárság hanyatlásával, s főleg a keresztény életfelfogás ridegsége következtében lehanyatlott a szellemi élet és a művészet. Ma már világosan látjuk, hogy a keresztény világszemlélet csupán átértékelte és új, tartalmasabb formába fejlesztette a tudományos kultúrát és művészetet, s természeténél fogva általánosabbá és hozzáférhetőbbé tette. A keresztény filozófia és tudományosság Krisztus Isten-emberségében valósággá nemesítette a pogány világ ösztönös sejtéseit és érzékelhetővé tette az ég és föld kapcsolatát. Az új meglátások új formákat kívántak, s az egyébként is ugyanakkor előretörő keleti művészeti behatások segítségével a test szépségkultusza helyébe a több lelkiség kifejező formái léptek. Az Egyház nem rombolta le a műalkotásokat, sőt konzerválta őket, s ami tanításának és liturgiájának kifejező eszközévé válhatott, azt tartalmilag a végtelenségig kimélyítve átvette és továbbfejlesztette.

Nemcsak a reneszánsz korszak antik formakeresésére áll ez, hanem már a katakombák festményeire és szobraira és az első császárkorbeli keresztény műemlékekre is. Az Egyház tehát kezdettől fogva műpártoló volt, s a templomok és kolostorok könyvtáraiban és kincstáraiban, melyek felett féltékenyen őrködött, a műgyűjtésnek alapjait is korán megvetette. A pápaság ősi évkönyvei (Liber Pontificalis) és a zarándokok feljegyzései, nemkülönben a martírok kultuszában gyökerező őskeresztény költészet is ékes bizonyságait szolgáltatják ennek.

Még a pogány kor templomait sem rombolta le a keresztény világ, hanem ami a barbárok támadásaiból és rablásaiból megmaradt, azokat beépítette templomaiba, úgyhogy a római világ és klasszikus műveltség annyiszor megcsodált emlékei éppen az Egyház műpártolása következtében maradtak meg napjainkig. A híres alexandriai könyvtárt a mohamedán hódítók felégették azzal, hogy az felesleges, mert ami nincs benn a Koránban, az úgysem szükséges, ami pedig a Koránban bennfoglaltatik, ahhoz elég a Korán maga. A keresztény egyházatyák ellenben olvasták és másolatokban továbbadták a pogány bölcsek műveit is, s a vatikáni könyvtár üvegszekrényeiben pompás Vergilius, Terentius, Cicero stb. példányok találhatók.

De vegyük sorjába a gyüjteményeket.

A képtár.

A vatikáni múzeumokhoz XI. Pius pápa a látogatók nagyobb könnyebbségére egységes bejáratot 1932-ben épített. Momo József építész a pápa utasítása szerint az orvietói Szent Patrik-kút kettős lépcsőjét vette alapul ehhez a monumentális bejárathoz, mely a Viale Vaticano-ról nyílik. A nagyon kényelmes lépcső kettős menete akként van spirálisan vezetve, hogy a felmenő tömegek a lejövőkkel nem találkozhatnak. A bronz lépcsőkorláton a múzeumok fejlesztése körül kiváló érdemeket szerzett pápák címerei láthatók.

A lépcsőház felső csarnokában postahivatal és ruhatár van elhelyezve. A finom reneszánsz ívekkel kiképzett összekötőfolyosóról megkapóan szép kilátás nyílik a Szent Péter-bazilika kupolájára, mely a vatikáni kertek százados cédrusai felett emelkedik az ég felé.

A nyitott folyosó jobbszárnya vezet a lombardiai reneszánsz-stílusban 1932-ben épített Képtárépülethez, mely Beltrami szenátor tervei szerint készült.

A vatikáni képtár építésénél és technikai berendezésénél felhasználták mindazokat a tapasztalatokat, melyek eladdig a világ szakemberei által bárhol másutt érvényesültek, s a képek elhelyezése és csoportosítása is akként történt, hogy a művészettörténetben kevésbbé jártas látogató is világos áttekintést nyerhet a festőművészet korszakok és iskolák szerinti fejlődéséről.

Az I—VII. termekben a XIV—XV. század ragyogó színekben, nagy áhítattal festett kisebb-nagyobb oltárképeit bámulhatjuk meg, nyomon követve a bizantinikus, elvont ábrázolási mód mindig elevenebbé váló kapcsolatát a környező természettel, s ugyanakkor a művészek megkapó törekvését, hogy az ábrázolt szentek a hierarchikus merevség helyett megható átszellemültséget sugározzanak a szemlélő lelkébe. **Giotto és Fra Angelico** Madonnái lenyűgöző bájjal érzékeltetik a megváltott ember istenközelségét. Melozzo da Forli angyalai (az Apostolok templomának beomlott apsisának szerencsésen megmaradt töredékei) a földre ereszkedő mennyország légies hírnökei. Figyeljünk föl ugyanezen mesternek IV. Sixtus pápát ábrázoló freskójára, melyet a régi könyvtárból hoztak ide. A nagy reneszánsz pápa, s a körülötte sorakozó bíbornokok — a mai vatikáni könyvtár rendszeresítésének elrendelésével — mintegy a vatikáni gyűjtemények alapító oklevelét hagyták ezen képben az utókorra. Cranach, Crivelli, G. Bellini és Perugino mesteri alkotásai között vezet az út a VIII. terembe, mely a képtár központja és legnagyobb kincseinek kerete: **Raffaello Sanzio szőttes-képeinek** (gobelin) és három nagyszerű oltárképének: a folignói Madonna, az Urunk színeváltozása és Mária mennybemenetele című képeknek gyüjteményéhez. Valami különös meghatottság fogja el az embert, mikor ebben a teremben szemlélődik; érzi, hogy a nagy mester szinte az utolsó volt, ki a festészet eszközeivel, színnel és kompozícióval, az érzékeken túleső, magasztos valóságokat úgy ábrázolja, hogy azok a szentség, a fölség érzetét keltik bennünk először, s csak azután látjuk meg a színeket és rajzot a maguk eleganciájában tündökölni. A Trasfigurazione nagy kompozíciójában az alsó csoport, melyet tanítványa fejezett be, már a következő idők barokk-stílusát jelzi. A IX—XV. termekben figyelemre méltók **Lionardo da Vinci Szent Jeromosa,** Tiziano és Veronese néhány aranyragyogású képe, Domenichino Szent Jeromos áldozása, és az utolsó teremben a pápák arcképei különböző mesterektől.

Múzeumok.

A világ leggazdagabb régiséggyüjteménye ez a múzeum, melyet a reneszánsz-kor pápái kezdtek meg, mikor a tudomány és művészet újból érdeklődéssel fordult a klasszikus kornak a romokból kiásott emlékei felé. Ezek a szobrok

természetesen, miután a pogány korban készültek, a pogány vallási kultusz és erkölcsi felfogás eltévelyedéseit tükrözik, s így sok esetben a jámbor látogatók megütközését váltják ki. Azonban ha megfontoljuk, hogy ámbár tartalmilag éppen az akkori világ romlottságának, s az Istentől elfordult emberi műveltség fonákságának bizonyítékai, viszont művészi kivitelükben igen sok formaszépséget mutatnak fel, nagyon is indokoltnak fogjuk tartani, hogy a pogány világ felett diadalmaskodó kereszténység amannak művészi hagyományát mintegy győzedelmi zsákmányt és tanulságos szemléltető anyagot a vatikáni múzeumba összegyűjtötte. Aki tehát nem tisztán művelődéstörténeti szempontból nézi a múzeum anyagát, az gondoljon arra, hogy a pogányság gyerekes és az emberi gyengeségeket takaró életfelfogása milyen tévutakra juttatta az egyébként nagyon fejlett stílusérzékkel bíró művészeket.

A gyüjtemény befogadására szolgáló építményeket XIV. Kelemen és VI. Pius pápák (Museo Pio-Clementino) VII. Pius (Museo Chiaramonti és Braccio Nuovo, azaz új szárnyépület) és XVI. Gergely pápák (Museo Egiziano és Etrusco) építették és rendezték be kiváló ízléssel.

1. Egyiptomi Múzeum.

Az egyiptomiak Krisztus Urunk előtt XV. századra visszanyúló nagy műveltségének nagyszerű bizonysága ez a múzeum, melyben a csodálatosan csiszolt gránit- és bazalt-szobrok és sírládák mellett tudományos szempontból megbecsülhetetlen papirusz-irattekercsek láthatók. A múmiák, a családi otthont ékesítő apró iparművészeti készítmények és használati tárgyak, melyek a zárt sírokban épségben megmaradhattak, ennek az elsüllyedt, a bibliával oly sok vonatkozásban állott világnak szinte teljes képzeleti helyreállításához segítenek bennünket. Gondoljunk csak a Szent Péter-templom előtt égbenyúló obeliszkra, mely Egyptomban állott, mikor Mózes megszabadította népét a rabszolgaságból s mikor Mária és József Heródes gyilkos féltékenysége elől Egyiptomba mentették a gyermek Jézust. Az obeliszk körül akkor lezajlott életről mesél színesen, érthetően ez a múzeum. Az obeliszk pedig nem a császár dicsőségét hirdeti, ki azt Rómába hozatta, hanem a Gyermekét, ki előtt Egyptom istenei porbaomlottak.

2. A Pio-Clementino Múzeum.

Ha a lépcsőházba nyíló egyiptomi múzeumból kijövünk, az ú. n. görög kereszt-terembe lépünk, hol jobbról és balról két hatalmas porphir (fehérpettyes vörös afrikai márvány) sírláda ad ízelítőt a császári kor lehetetlent nem ismerő alkotásvágyáról. Ezek a sírládák egykor Nagy Konstantin édesanyjának, Szent Ilonának és leányának, Szent Konstanciának hamvait tartalmazták, s a nomentanai úton levő Szent Ágnes-templom mauzoleumából kerültek ide. Ez és a többi száz, múzeumba helyezett sírláda nem tartalmazza többé az annyi kegyelettel bennük nyugalomra helyezett testeket, mert a népvándorláskori barbár rablók, kincsek után kutatva, szétszórták a hamvakat, s amit szentjei ereklyéiből a keresztény kegyelet megmentett, azt később a templomok oltárai alatt helyezték el.

Ebből a teremből egy köralakú nagy helyiségbe érünk, melynek padlózatát mitológiai harcokat ábrázoló mozaik borítja, melyet Otricoliban találtak, honnan az ugyancsak itt látható legszebb Zeus (olaszul Giove) mellszobor is származik. Nevezetes még a hatalmas bronzszobor, mely Herkulest ábrázolja s eredeti aranyozását is megőrizte.

A széles összekötőfolyosón, mely innen a Muzsák termébe vezet, láthatjuk Solonnak és Periklesnek ismert mellszobrait.

A muzsák termében a kilenc muzsa, a különböző szépművészetek megszemélyesítői Apollóval élükön sorakoznak körbe. Közöttük görög költők és tragédia-írók mellszobrai láthatók, mint akiket a muzsák megihlettek.

Az ezt követő hosszúkás teremben van az **állatszobrok gyüjteménye.** Mulatságos, s egyúttal tanulságos megfigyeléseket tehet itt a szemlélő ; a szobrok nemcsak arról tesznek tanuságot, milyen jó természetmegfigyelők voltak a régi kor szobrászai, hanem az akkori ember közvetlenebb kapcsolatát a hasznos háziállatokkal, és vadász- és halászszenvedélyét is megvilágítják. Az élet küzdelmeinek jellegzetes szimboluma a vadászat, éppen ezért a sírládákon is sokszor találunk vadászjeleneteket.

Az innen balra nyíló Galleria delle Statue-ben (Szobrok csarnoka) több nagyértékű szobor között a **gyíkölő Apollo** kecses alakja, továbbá az alvó Ariadne látható.

A csarnok folytatásában felsorakoznak a római császárok és államférfiak képmásai. Ha van ideje a látogatónak, fürkésszе egy kicsit ezeknek a realisztikus hűséggel megmintázott fejeknek vonásait ; jellemek és emberi sorsok különfélesége és a birodalom dicsősége és végzete elevenedik meg bennük.

A következő ú. n. Cabinetto delle Maschere-ben látható a **cnidosi Vénus,** mely Praxiteles híres Afroditejának másolata.

Visszatérve az állatok termébe, onnan középen nyilik a bejárat a vatikáni szoborgyüjtemény legjelentősebb részébe, **a Belvedere-udvarba.** A Bramante tervei szerint készült nyolcszögletes udvart oszlopcsarnok veszi körül, melyben a császári Róma utólérhetetlen luxusát jellemző hatalmas, egy darab keleti márványból, vagy bazaltból készült fürdőkádakon kívül igen sok féldombormű és hamvveder nyert elhelyezést. Ebből nyilanak az egyes fülkék, egyikben a **Laokon-szoborcsoport,** melyet már Plinius csodálattal jellemez, a másikban a **belvederi Apollo,** mely a görög istenséget abban a pillanatban ábrázolja, amint kinyúlott testtel, sasszemekkel kémleli ellőtt nyilának találatát, a következőben Hermes (a kereskedelem fürgelábú istensége), melyet sokáig Antinoos szobrának véltek, továbbá a klasszikus hatások alatt csodás műremekeket alkotó nagy **Canovának** (Perseus és ökölvívók) szobrai.

A Sala delle Iscrizioni-ban (feliratok terme) áll a pompás ógörög szobor, mely küzdelem után tisztálkodó atlétát ábrázol, ezért görögül **Apoxiomenes**-nak hívják. Körülötte a Scipiók Via Appia Antica-i sírjaiban talált feliratok. Az Atrio del Torso-ban (a csonkatörzs csarnoka) egy megkapó erővel kifaragott, ülő emberi törzset ábrázol Apollonios görög szobrász alkotása, mely Michelangelo művészeti felfogására igen erős hatással volt. Ugyanezen csarnokban látható Scipio Cornelius Barbatus egyszerű szürke kőből vésett koporsója.

3. Museo Chiaramonti.

Az Atrio del Torso-ból lépcsőn lejutunk a Canova által rendezett Chiaramonti-múzeumba, melynek gazdag anyagát legnagyobbrészt igen értékes és érdekes portré-szobrok és feliratos emlékek alkotják. Mindamellett elegendő, ha csak végigfuttatjuk rajtuk szemünket és a hosszú folyosót megosztó vasrács mellett befordulunk a Braccio Nuovo (új szárny) nevű kitűnően világított, megkapó eleganciával épített széles csarnokba; itt csupa válogatott, össze nem zsúfolt műalkotás otthoniasan helyezkedik el. Különös figyelmet érdemel Augustus császár hadvezéri szobra, melyet anyjának, Liviának egyik rómakörnyéki villájában találtak ép állapotban. A terem közepén kiugró fülkében a S. Maria sopra Minerva-templom közelében X. Leó alatt megtalált **Nílus-szobor,** mely a folyónak áldásthozó áradásait személyesíti meg a nyugvó óriás alakján játszadozó fürge gyermekhadban. Továbbá itt bámulhatjuk meg **Polikletes Doriforos**-ának (dárdavivő) tökéletes arányokban tartott márványalakját.

Most legpraktikusabb az új szárnyból kilépve a könyvtár folyosóján jobbratartani, s miután ezen részen mégegyszer el kell halad-

nunk majd, egyik oldalon végigfuttatva tekintetünket, előrehaladni a kijárat felé, s a már egyszer használt lépcsőn felmenni egy emelettel magasabbra, mint az egyptomi múzeum fekszik, s akkor jobbra, a kertek felé a **Sala della Biga**-ban (harci szekér) termében találjuk magunkat, hol a kupola alatt áll a híres Biga, melynek szekérrésze az augustusi aranykorszak finomságait tárja elénk pompás domborműveivel. (A szekér hosszú ideig püspöki trón gyanánt szolgált a Palazzo Veneziába beépített Szent Márk-templomban, s bár a kerekek és lovak más szobormű-részekből valók, együtt igen jól hat az egész szoborcsoport.) A fal mellett a diszkoszvető két replikája, egy győzelmes versenykocsis szobra, s még néhány nevezetes szobormű sorakozik fel.

A teremből kilépve még egy lépcsőfordulót veszünk, s XVI. Gergely szobra mellett belépünk az etruszk-gyüjteménybe.

4. Etruszk-múzeum.

Az etruszk nép története iránti érdeklődés fellendülésével a XIX. század elején nagy ásatásokat folytattak dél Etruriában, s az ekkor felszínre került hatalmas leletanyag nyert itt a nyolc teremben elhelyezést, mely előbb a könyvtáros-bíbornok lakosztályát képezte. A vatikáni múzeumok jelenlegi tudós főigazgatója, Nogara Bertalan rendezte újjá az egészet, s így most az etruszk tudományokkal foglalkozó kutatók nagy haszonnal búvárkodhatnak benne. Főleg sírokból került felszínre az itt felhalmozott sokféle használati és dísztárgy, ezért olyan friss és szinte új minden. Gyönyörűen megmintázott agyagedények lehelletszerű fekete ornamentikával és figurákkal, nehéz ezüst és bronz csecsebecsék és konyhaedények, arany ékszerek és drágaköves gyűrűk, ipari és művészeti szerszámok egy olyan fejlett civilizációra utalnak, mely nélkül az őket leigázó római birodalom igen sok nagy kulturális alkotását meg sem lehetne érteni. Irott emlékeik megfejtése még vita tárgya; írásjeleik leginkább a székely rovásíráshoz hasonlíthatók. Hatalmas, csaknem az egész Apennini-félszigetet benépesítő birodalom volt az etruszk uralom idején Itáliában, melynek polgári jóléte és egyúttal pusztulását okozó nagy érzékisége temérdek sírboltleletben tárul fel, míg maga a nép szinte nyomtalanul szívódott fel a római birodalom történetében. A II. terem cerveteri-i sírlelete a legteljesebb.

5. Galleria dei Candelabri (kandelaberek folyosója), Térképek folyosója és a Modern Képtár.

Az etruszk-múzeumból visszatérve a lépcsőházba, egy lépcsőszakasszal lejebb a Kandeláberek folyosójának nevezett széles, nemesen tagozott csarnokban találjuk magunkat, melynek temér-

dek apró-nagy szobra és színes mozaikja igen sok örömöt szerezhet, ha időnk van elnézegetni azokat. Intimitásokba engednek betekinteni ezek a játékos, könnyed ábrázolások, melyek a családi életet kedvessé teszik; a gyermeket ábrázolják igen gyakran, amint házi állatjaival eljátszadozik; a római ház perisztilumának szökőkútjai, díszasztalkái, nipp-szobrocskái rendkívül finom kivitelben, nemes anyagból szinte rekonstruálni engedik a római ház belső életét.

Ezen gyüjteménnyel összefügg a **Sala degli Arazzi** (gobelinterem), mely most átrendezés alatt áll, miután a legértékesebbeket, Raffael faliszőnyegeit átvitték az új Képtárba. A következő hosszú szakasz kétoldalán Italia részlettérképei vannak megfestve nagy művészettel, úgyhogy a fővárosok miniatűr madártávlati képeinek megtekintésekor az egyes városok ismert műemlékeit pontosan felismerhetjük. Hadi-történeti szempontból is végtelenül érdekes ez a térképsorozat, mert pontos képeket ad a várakról, s egyes nevezetesebb ütközeteket is megörökít.

A modern képtár, szenttéavatásokkor és nevezetesebb jubileumi alkalmakkor az újabb idők pápáinak fölajánlott nagy képek gyüjteménye, melynek kiemelkedő darabja **Matejko** (a lengyelek Benczurja) hatalmas, színpompás vászna, mely Bécsnek Sobieski fejedelem által történt visszafoglalását (1683) ábrázolja. Érdekesen megfestett kép a **Szent Sándor vértanusága,** mely inkább tárgyával (a vértanu felesége karjaiba veszi férje levágott fejét és felajánlja az angyali karok között megnyílt égnek), mint művészeti értékével kapja meg a látogatót. A magyar zarándokok a kassai vértanukat ábrázoló képre is fel szoktak figyelni, s megilletődve gondolnak mult század végén történt ünnepélyes szenttéavatásukra.

A modern képtárból egy nagyobb, magas terembe lépünk, melyet a **Szeplőtelen Fogantatás termének** neveznek, mert egészen az 1854 dec. 8-án ünnepélyesen kihirdetett dogma megdicsőítésének van szentelve. A falfreskókat Podesti alkotta, s magukban elég magas kvalitásokkal bírnak, csak itt, Raffael Stanzáinak tőszomszédságában sokat veszítenek becsértékükből, mert egyrészt mégis csak nehezen állják ki az összehasonlítást, másrészt a látogató is — akár elsőízben jár itt, akár ellenállhatatlan vágyódással tér vissza a Stanzákba — rendesen türelmetlen már ahhoz, hogy az Immacolata-terem dogmatikus jelentőségét, s a díszítést behatóbban vizsgálgassa. Valóban, egy lépés csak és belépünk a művészettörténet egyik legünnepeltebb mesterének, az urbinói fiatal Raffaele Sanzionak bűvkörébe.

6. Raffael stanzái.

Stanza szobát jelent, s itt egy négy teremből álló szobasorozat következik, amelyet V. Miklós pápa építtetett hivatalos helyiségek gyanánt, s melyek felékítését azután II. Gyula pápa — egy próbafestés után — a 25 éves Raffaele Sanzióra bízta, hogy a pápaság hatalmas mértékben emelkedő tekintélyéhez méltó keretet adjon az Egyház fejének főpapi és államfői joghatósága gyakorlásához. A termek összes falfelületei freskókkal vannak borítva, melyek egy részét Raffael személyesen festette, a többit kartonjai után és felügyelete alatt tanítványai készítették el. A képek tárgyát a nagyműveltségű pápa és tudós környezete határozta meg, azonban a szellemes és eleven fantáziáját a környezet igényeihez könnyedén alkalmazó művész pompásan értett ahhoz, hogy egyénisége a kompozícióban is érvényesüljön.

I. A tűzvész terme nevét a teli falat betöltő képtől kapta, mely a Borgo-ban (a Vatikánt körülvevő városrész) IV. Leó pápa alatt (847) kitört tűzvészt, s annak a lakosságra gyakorolt rémes hatását ábrázolja, míg a Vatikán erkélyén megjelenő pápa áldásával bizalmat önt a fejvesztett tömegbe, s kioltja a tüzet. A mennyezet íveit Perugino népesítette be a Szentháromság megdicsőítését ábrázoló képekkel. A jobboldali falsíkon Nagy Károly császárrá koronázása 800-ban a Szent Péter-templomban, a baloldali falon IV. Leó pápa győzelme az Ostiát ostromló szaracén hajóhad felett, az ablakkal áttört falon III. Leó pápa tiltakozása a hamis vádak ellen: valamennyi téma a pápaság győzelmét tanusítja a zűrzavar és gonoszság okozta veszedelmek felett, s X. Leó pápa békés uralkodást biztosító elgondolásaira utal. (Ezt a termet ugyanis a II. Gyula halála után megválasztott X. Leó rendeletére festette már a mester.)

II. Stanza della Segnatura (a legfőbb egyházi bíróságnak tanácsterme, mely minden héten egyszer a pápa elnöklete alatt ülésezett), az első és legtökéletesebb művészeti alkotás ebben a sorozatban, melynek egységes témaköre a nagyszerűen megválasztott ellentétekben bontakozik ki. A mennyezet boltívein szimbolikus alakok jellemzik a teológiát, az igazságszolgáltatást, a bölcseletet, a költészetet; továbbá ott látjuk Salamon ítéletét, az eredeti bűn ábrázolását, a csillagászattan megszemélyesítését és Apolló és Marsias képét. A jobboldali falsíkon áhítattal szemléljük a **Disputá**-nak nevezett, de alapjában az Oltáriszentség meleg valóságának, mint a katolikus élet központjának megdicsőítését ábrázoló festményt. Az ég és föld kapcsolatát tartalmilag és formailag tökéletesebben kifejezni alig lehetne. Az ember szívét valami csodálatos nyugalom és biztonság érzése tölti be a kép láttán. A szemben levő falsíkot az **Athéni Iskola** díszíti. Az emberi tudomány okoskodása a földön keresi a megoldásokat; a görög filozófia két nagy reprezentánsa,

Plató és Aristoteles állanak a központban, s míg Plató az égre mutat, mert az örök eszményeket és változtathatatlan törvényeket is számba kell venni, Aristoteles a kísérleti tudományok területére, a földre irányítja a figyelmet, hol a természettudományok neves művelői gyötrődnek a problémák megoldásán. A kettő között az egyházi és világi törvényhozás két nagy eseménye: Justinianus császár és IX. Gergely pápa törvénygyüjteményeinek kihirdetése van megörökítve. Az ellenkező oldalon, az ablak felett a Parnasszus, az élet szépségét alkotó szabad művészeteket képviselő művész- és költőcsoport Apollóval az élen. Figyelemre méltók a szürke árnyalatokban festett kiegészítő képek is, melyek történelmi epizódokat ábrázolnak a klasszikus korból. Nem könnyű ilyen hatalmas benyomások után apró részletekre is ügyelni, de talán éppen pihentető szórakozásként nézzük meg az ajtószárnyakat is, melyek vésett, vagy berakott eljárással igen művésziesen vannak kidolgozva.

III. Heliodorus terme nevét a bejárattal szemben megfestett jelenettől nyerte, mely a templomrabló szír hadvezér bűnhődését ábrázolja, tanulságként az Egyház javait bitorolni kész világi hatalmasságok számára.

A baloldali falsíkon viszont **Attila megtorpanása** tárul szemeink elé, ki az apostolfejedelmek és a pápa megpillantására visszafordul Aquileja falai alól. Az ablak felett csodálatos szép fénymegoldásokkal van megfestve a jelenet, amint **Szent Pétert az angyal kiszabadítja a börtönből**; vele szemben az összekötő falon **a bolsenai csoda,** amint egy hitetlenkedő cseh papnak kezében az átváltozás pillanatában vérzésnek indulnak az Oltáriszentség lényegét takaró színek. Az egész terem díszítésének kompozíciója egységes akkordot képez, Krisztus Urunk Péternek adott ígéretét hangsúlyozza: a poklok kapui (sem a világi hatalom erőszakossága, sem az eretnekség kételkedése formájában) erőt nem vesznek az Egyházon.

A IV. nagyobb terem **Sala di Constantino** nevet kapta, mert Nagy Konstantin császár csodálatos látomását és győzelmét, megkeresztelkedését, s a pápai állam alapítását ábrázoló képekkel díszítették Raffael tanítványai az akkor elhúnyt mester kartonjai alapján. Mialatt itt megpihenünk, elmélkedjünk a Gondviselés csodálatos útján, melyre a fiatal császárt vezette, hogy felismerje a kereszténység megdönthetetlen államalkotó jelentőségét, aki azután a milánói rendelettel (313-ban) az addig üldözött Egyháznak megadta nemcsak a szabadságot s jogokat, melyekre apostoli küldetése teljesítéséhez szüksége volt, hanem a kereszténységet államvallássá is tette, s a pápát szuverén uralkodónak elismerte. Ezzel a ténnyel a császári Róma világuralmi törekvéseit magasabb lelki és kulturális vonatkozásban az Egyház kezébe adta, amivel mintegy prófétai előrelátással megakadályozta, hogy az utódai alatt

bekövetkezett szakadások és hanyatlások a Földközi tenger medencéjében kialakult emberi kultúrát is a megsemmisülés örvényébe döntsék.

Az újkor küszöbén, a politikai és gazdasági válságok korában, az Egyház Raffael művészetén keresztül is újból hangsúlyozta és megvédte történelmi hivatását s ugyanakkor kulturális küldetését is igazolta.

A Konstantin-teremből a Vasari festményekkel díszített és főleg gyönyörű kazettás mennyezetéről nevezetes előcsarnokon át az **V. Miklós pápa kápolnájába** jutunk, melyet **boldog Fra Angelico** festett ki utolérhetetlen légies színekkel és ájtatosságra hangoló módon ábrázolt freskókkal a két vértanu-diakonus, Szent István és Szent Lőrinc életéből vett jelenetekkel.

Innen egy ajtón át a Damazus-udvarra néző Loggiára juthatunk ki, hol a boltívek freskóiban **Raffael Bibliáját,** azaz a nagy mester rajzai után tanítványai által megfestett bibliai történetek sorozatát szemléljük meg. Gyönyörű képsorozat ez, mely a megváltás ószövetségi előképeit és Jézus életét illusztrálja pompásan megválogatott és megkomponált kisebb képekben.

7. A Borgia-lakosztály.

A Loggiák megtekintése után mégegyszer visszamegyünk a Raffael-termekbe, s az I. teremből nyíló baloldali kis rejtekajtón át — amelyet feliratos tábla jelez — leszállunk egy emelettel mélyebbre, a VI. Sándor által berendezett Borgia-termekbe. (Családi néven így hívták a pápát.) Ez volt a pápa magánlakása, majd a XVI. század eleje óta raktárok gyanánt szolgált, mígnem XIII. Leó pápa restauráltatta és a vatikáni gyüjteményekhez csatolta.

Az I. terem a **Szibillák terme,** mert az antik kor jósnői és próféták vannak az ívek alatti falmezőkre festve. Fegyverek és néhány szép gobelin is láthatók az egyébként komor teremben. A II. **a Credo terme** az apostolokkal, kik a hitvallás szalagra írt szakaszait tartják kezükben. A **III. a tudományok és szabad művészetek terme,** mert ezekre vonatkoznak a freskók. A hagyomány szerint ebben a szobában a padló alatti rejtekhelyen találták meg VI. Sándor pápa halála után kazettába rejtett kincseit. Nagyon szép itt a márvány-kandalló, melyet Sansovino készített. A IV. terem **a szentek terme,** melyet **Pinturicchio mester** díszített stukkókkal elevenebbé tett freskókkal, melyek Zsuzsanna, Sebestyén, Pál és Antal remeték történetét, s a csodálatosan szépen, színesen megfestett alexandriai Katalin vitáját ábrázolják. A legendák ezekben a történetekben a pápa sokat vitatott életének miszteriumait vél-

ték felfedezni, azonban pozitív bizonyítékok ilyen feltételezésre nincsenek. A kijárati ajtó feletti medaillon-képben végtelenül bájos Madonna látható. Az V. teremben a Megváltó életéből kiragadott jelenetek ugyancsak Pinturicchio bájos alkotásai. A feltámadást ábrázoló képen ott térdel a sarokban, alázatos áhítattal, maga a pápa.

A VI. terem régi cizellált fegyverekkel és vértezetekkel van tele, melyek egyike-másika történelmi nevezetességű.

Mialatt visszatérünk a termeken át, mégegyszer szemügyre vehetjük a perzsa miniatürökre emlékeztető aranyhátteres festményeket, melyek rejtett fényforrásokkal kitűnően vannak állandóan megvilágítva, s az I. teremből kilépünk a kisebb szobákba, hol XI. Pius, XV. Benedek, X. Pius és XIII. Leó pápáknak felajánlott albumok vannak felhalmozva. Itt látható XIII. Leó pápa halotti maszkja bronzba öntve, továbbá a kereszt, melyet XVI. Lajos francia király tartott kezében, mikor a nyaktiló alá lépett. Ebből a teremből nyílik balra a régi római villákból begyüjtött freskótöredékek múzeuma, központjában a híres **Aldobrandini Menyegzővel,** s több, az Odisszea jeleneteit ábrázoló freskóval.

8. Museo Sacro.

(Egyházi régiségek gyüjteménye).

A bazilikák és kegytemplomok kincstáraihoz szokott látogató önkénytelenül is felveti a kérdést, hol vannak a Vatikánban a «kincsek»? A kérdésre ez a kicsinek látszó, de valójában igen gazdag gyüjtemény adja meg a feleletet. Az üvegszekrényekben és a kiállítási asztalok üveglapjai alatt felbecsülhetetlen értékű műkincsek húzódnak meg szerényen, melyek több figyelmet érdemelnének, mint amennyit általában a fáradt látogató nekik szentel. Jobbra haladva, az I. és II. vitrinben, csodálatos mélyszínű limogesi zománccal borított ereklyetartók, keresztek, a III. asztallapon és a IV—V—VI. szekrényekben a híres **aranyüvegek,** azaz üvegbe forrasztott aranylapokon kikarcolt képecskék láthatók, melyek nemcsak a rajz tökéletessége miatt, hanem ábrázolásaik tárgyainál fogva is igen jelentősek. A III. és IV. századnak nagy vértanusztelete, az apostolfejedelmek iránti hangsúlyozott kegyelet, az Oltáriszentség kultusza szól hozzánk a képekből és feliratokból. Ezek az aranyüvegek legnagyobbrészt a katakombákban használt üvegkelyhek alját képezték, de vannak közöttük magánhasználatra szántak is, melyeket elhúnyt személyiségek pompás portréja ékesít, ezek rendszerint a sírok mellé, a falba voltak illesztve. A VII. asztallapon, az üveg alatt, VI. és VII. századbeli longobard aranykeresztek és csodás művű fafaragások láthatók. A VIII. és IX. faliszekrényben középkori kelyhek, pásztorbotok, a X-ben

mécsesek, a XI. (asztallapon) egy csodálatosan finom aranyüvegportré, a XII. és XIII. szekrényben körmeneti keresztek, a XIV. szekrényben elefántcsonttábla Szent Teodorus alakjával, a XV-ben finomművű mozaik, a XVI. asztallapon a lateráni pápai palota házikápolnájának falából 1908-ban előkerült gyönyörű zománcozott ereklyetartók, kereszt-ereklyetartók, elefántcsontvésések (IV—V. századból), a XVII., XVIII., XIX. szekrényekben kopt, bizánci és itáliai szőttesek a korai középkorból, továbbá ereklyetartók; a XX-ban Odaricus apát házioltára (alul Romulust és Remust tápláló farkassal) és még sok bizánci ikon van felhalmozva. Olyan kincstár ez, mellyel régiség és jelentőség tekintetében kevés más gyüjtemény versenyezhet.

9. A Vatikáni Apostoli Könyvtár.

Az Egyháznak kezdettől fogva volt levéltára és könyvtára, melyeket gondosan őrizett, s melyekre az egyházi írók a legrégibb korban gyakran hivatkoznak. Tudjuk azt is, hogy a pápák uralkodásának nevezetesebb eseményeit írásba foglalva megörökítették, úgyszintén a martyr-aktákat is egybegyüjtötték. Sajnos a régebbi akták és könyvek a középkor harcaiban, tűzvészeiben elpusztultak, s csak az egyházi írók utalásaiból és az átírásokból tudunk róluk. A legnagyobb kárt talán az avignoni fogság okozta, mikor az örök város a pápa távollétében teljesen lezüllött. A levéltár és könyvtár mai anyaga csak a vatikáni palota későbbi fokozatos kiépítése alkalmával nyert rendszeres elhelyezést és rendezést. V. Miklós pápa elődjének, IV. Jenőnek könyvgyüjteményét tetemesen megnövelve hagyta IV. Sixtusra, ki az udvarába sereglett humanista tudósok segítségével nemcsak számban gyarapította azt, henem megfelelő elhelyezésről is gondoskodott. (Ennek emléke gyanánt meg is festtette a most a képtárban elhelyezett képet, mely a könyvtár alapítását ábrázolja 1472-ben.) Az 1527-es borzalmas rablás és pusztítás alkalmával, melyet a luteránus zsoldoshadak vittek végbe, 500 kötet elveszett ugyan az értékes gyüjteményből, de annál nagyobb buzgalommal folytatódott azután is a könyvtár kiegészítése, úgyhogy hagyományozások, ajándékozások, letétek és vásárlások folytán (pl. az olasz nemzet nevében Mussolini, hogy a könyvtárosból lett XI. Pius pápa iránti figyelmességét kimutassa, a Chigi-hercegektől megvásárolt gyüjteményt ajándékozta 1923-ban) ma a vatikáni könyvtár 53.000 kéz-

iratot, 7000 ősnyomtatványt és 500.000 kötet nyomtatott könyvet számlál. A magyar nemzet Kormányzója és kormánya 1929-ben, a pápának arany papi-jubileuma alkalmából 1000 kötet, a magyar nemzet történelmével foglalkozó könyvet ajánlott fel, amely gyűjtemény a már korábban a Hornig Károly veszprémi bíboros-püspök és más egyházfők által ajándékozott könyvsorozatot egészíti ki, úgyhogy a könyvtárban, vagy levéltárban kutató tudósok a magyar történelmi forrásműveket hiánytalanul megtalálják.

Meg kell említenünk, hogy 1931-ben december 22-én, az alapfalak meglazulása következtében a könyvtárépület díszterme beszakadt, s áttörve az alatta levő dolgozóterem padlózatát is, 15.000 kötet könyvet rántott a törmelékkel a mélységbe, azonban 600 kötet hiányával sikerült a romok alól kiszedni ezt a hatalmas tömeg, többnyire lexikális tárgyú művet. Ma már sem a díszteremben, sem az alatta beszakadt dolgozóteremben nyoma sincs a katasztrófának, s a 90 munkahely az asztaloknál állandóan foglalt ; ezen a termen kívül még egy nagyobb olvasóterem van, hol a kéziratokat tanulmányozó tudósok dolgoznak. A vatikáni könyvtár újabb időben — a pápa nagylelkűsége folytán, ki maga is röviddel pápává történt választása előtt még a könyvtár praefectusa volt — teljesen modern berendezésű raktározó-termeket kapott, s a tudós világ előtt szintén megnyitott titkos levéltárral együtt a világ minden részéből összesereglett kutatóknak, kik valamely tudományos intézettől, vagy vatikáni követségtől ajánlólevelet mutatnak fel, rendelkezésére áll.

A könyvtárnak muzeális részében, melynek központját a **Sala Sistina** (Szixtus-terem) képezi, üveglappal borított asztalokon a legnevezetesebb kéziratok közszemlére vannak kitéve, s minden darab tartalma és kora fel van tüntetve. Csak egyet-kettőt említek fel : itt van a híres Vatikáni B. Codex, a Szentírásnak IV. századból való görög kézirata, továbbá **Mátyás királyunk** miniatűrös **Breviáriuma,** Luther Márton kézírásos levele, **Michelangelo költeményei, Raffael levelei** rajzokkal stb., stb. A középen pillérekkel megosztott díszterem falai gazdagon vannak freskózva, s méltó keretet nyujtanak a fejedelmi ajándékokhoz, melyek szintén itt vannak felhalmozva. Gyönyörű francia porcellánok, orosz malachitból faragott, aranyozott bronzbafoglalt keresztek, **Ferenc József** XIII. Leó pápának küldött színarany **Jó pásztort** ábrázoló szoborajándéka stb. Az innen a kijárat felé vezető folyosón a falak mellett továbbfolytatódik a könyvszekrények sorozata, ajtaikon pompás festményekkel, s a falak és boltívek is a pápák életéből vett jelenetekkel vannak díszítve. Az utat pedig jobbról-balról temérdek remekművű ajándék szegélyezi, melyeket egyes nemzetek, vagy

városok ajándékoztak nevezetes alkalmakkor a pápáknak. Itt látjuk egy üvegszekrényben a vatikáni Könyvtár legnagyobb és legkisebb kódexét is egymásrahelyezve, s a könyvtárfolyosó bejáratához közel, üvegbura alatt, **a magyar szent Korona** és uralkodói jelvények hű mását, melyeket a magyar nemzet X. Pius pápának ajánlott fel, hogy a Szilveszter pápától nyert nagy nemzeti kincs emléke itt a Vatikánban is megtartassék, s a világ minden részéről idesereglő látogatók ezáltal is tanulják megbecsülni nemzeti létünket. A kijárathoz vezető, díszesen berendezett csarnokban még egy pillantást vethetünk a klasszikus Róma romjai között talált bronzokra és főként az elefántcsontvésésekre, melyekből igen ritka és reprezentatív példányok nagy számban vannak itt felhalmozva.

10. A Cappella Sistina. (Szixtusi kápolna).

Akarattal hagytam ezen ismertetés végére a Szixtusi kápolna leírását, melyet egészen megkülönböztetett áhítattal kell megtekintenünk, mert olyan hatalmas élményre kell elkészülnünk, amely minden eddigi benyomásunkat elhomályosíthatja. IV. Szixtus pápa építtette ezt a kápolnának nevezett 40·50 × 13·20 m méretű boltozott csarnokot, hogy a pápai udvar nagy szertartásainak méltó keretet adjon. Itt tartják a pápaválasztó konklavét. Itt mondják az uralkodó pápa koronázási évfordulóján a hálaadó misét, továbbá a gyászmiséket az elhúnyt pápáért, s az azon évben elhúnyt bíborosok lelkiüdveért. Elhúnyt fejedelmek emlékére requiem keretében itt mondják a mindenkor klasszikus szépségű gyászbeszédeket. A nagyheti szertartásokat is itt végzi ő Szentsége. Mindezen ünnepségeken jelen vannak az éppen akkor esetleg Rómában időző uralkodók, s a világ nemzeteit képviselő diplomatatestület tagjai. A Szixtusi kápolna elsősorban a gyász felséges pompájának ad keretet, ebből érthető meg a díszítésnek tartalmi része.

A kápolna főbejárata csak ilyen ünnepségek alkalmával van nyitva; a látogatók a modern képtárból levezető melléklépcsőről nyíló kis ajtón át lépnek be, mely az oltár mellett a sarokban van a falba vágva. Tanácsos először végigmenni mintegy behúnyt szemmel az egész kápolnán, s a főbejárati kapunál visszafordulva, egy átfogó pillantással megrögzíteni az első benyomást. Az oldalképeken, mennyezeti freskókon át a tekintet ellenállhatatlanul az oltár mögötti hatalmas falsíkon festett Utolsó Ítéletre siklik, s annak központjában a Bírónak, Krisztusnak alakjára tapad.

Az utolsó ítélet megfellebezhetetlen valósága dobbanik elénk a képről, s minden egyéb kép mint az igazságnak és irgalomnak Krisztus szent emberségében összhangba hozott akkordja símubele ebbe, az ember tragédiáját viharos erővel elénk idéző alapgondolatba. A művészet kevés alkotásának van olyan nagy és sokoldalú irodalma, mint a Szixtusi kápolnának. **A töprengő lángész-Michlangelo Buonarotti** egyetemes emberi sejtést juttatott kifejezésre kompozíciójában, drámai feszültséggel teli pillanatfelvételekben. A kezdet és vég, boldogító Isten és pártütő ember küzdelme az egész emberiség és az egyes ember sorsában teljesedik ki, mely megoldását a megváltás kegyelmének elfogadásában, vagy visszautasításában nyeri el.

A falak alsó részét függönymotívum borítja. Ide készültek Raffael goblenjei, hogy római szokás szerint ünnepies alkalmakkor mintegy ünneplőruhába öltöztessék a kápolnát. Ha a goblenek motívumait emlékünkbe idézzük, azt fogjuk látni, hogy azok tényleg összhangban vannak a függöny feletti mezőnyben festett képsorozat motívumaival. Az egész kápolna képdíszét áttekintve azt látjuk, hogy a középkori ú. n. **Szegények Bibliája,** vagy az Emberi Megváltás Tükre (a templomokban festett képsorozat, mely az ó- és újszövetségi Szentírásból kátészerűen foglalta össze és ábrázolta a megváltás eseményeit, hogy az írástudatlanok is — ily értelemben szegények! — megértsék a hitoktatást) itt mintegy utolsó monumentális kiadásban áll előttünk.

Baloldalon az ószövetség Mózes történetének egyes jeleneteiben elevenedik meg, s az utolsó képen látjuk Szent Mihály harcát Mózes hamvaiért. A jobboldalon Jézus életéből vett képek szemléltetik az Újszövetség kegyelemteljes eseményeit, s Krisztus Urunk dicsőséges feltámadásával végződik a sorozat. Ezeket a képeket mint egy nemes festőverseny regyogó eredményeit szemlélhetjük, mert IV. Sixtus pápa a kor legkiválóbb művészeit bízta meg a tervezéssel és kivitellel. **Perugino, Rosselli, Pinturicchio, Boticelli, Ghirlandajo** és **Signorelli** tehetségük legjavát ragyogtatták meg ezekben a képekben, mintha érezték volna, hogy milyen nehéz feladat az, hogy Michelangelo titáni alkotásainak előfutárai legyenek. A képsorozatok 1481—1483. években készültek, míg Michelangelo 1508-tól 1512-ig festette a boltozat képsorozatát és 1534—1541-ig az **Utolsó Ítéletet.**

II. Gyula pápa kitűnő művészeti érzékkel magához bilincselte a nyugtalan lelkű flórenci mestert és ismerve annak gyötrődő géniuszát, csupa monumentális munkával halmozta el. Ezek között is a legnagyobb feladatok egyike volt a pápai palotakápolna mennyezetének méltó felékesítése. A boltíveket mintegy légiessé kellett tenni, a teremre nehezedő súlyt feloldani, a dongaboltozat egyhangúságát architektonikus változatossságba úgy összefogni, hogy azzal se az

építési szerkezetnek, se a kompozíciónak egysége szét ne essék. Ebben a keretben felsorakoztatja azután a próféták alakjait, mindegyiket kitűnően jellemezve a Szentírás alapján, közbeiktatja a Sybillákat, az antik klasszikus világ jósnőit, kik ösztönösen rámutatnak a megváltás korszakának eljövetelére, Krisztus Urunk nemzetségfájának egyéniségeit, s a Megváltó előképeit. A boltív gerincén azután, mint a fejünk felett átvonuló vihar, lepereg a teremtés és bűnbeesés történetének drámája: Isten elválasztja a világosságot a sötétségtől; a mennyei Atya teremti a napot, holdat; a földet növényekkel borítja be; halakat és madarakat teremt; az élet előfeltételeivel gazdagon felékesített földön heverő **Ádámot ujjának érintésével tudatos életre ébreszti,** s ebben a képben a lelkének sajátosságaiban Istenhez hasonló embert szinte képzeletet felülmúló erőben és szépségben állítja elénk; élettársat ad Évában az embernek, ki hálás imádással fordul Ura felé; az ember fellázad az eredeti bűnben, s kiűzetik a Paradicsomból; az eltévelyedettek áldozata; az özönvíz Noé bárkájával, a megmentett Noé részegsége.

Az oltár falát egész szélességben és magasságban **az Utolsó Ítélet** borítja, az ember tragédiájának végső, megfellebezhetetlen megoldása. A kép tartalmi értelmezése vitán felül áll: az első évezred végén az emberiség rádöbbent arra, hogy az Ember Fia újra eljön megítélni eleveneket és holtakat; a középkor templomaiban a kijárat feletti falsíkon ábrázolták rendszerint az utolsó ítéletet, hogy a hívő felelősségének tudatát vigye magával otthonába és munkájába is, mikor az Istenközelség liturgiával megszentelt helyét elhagyja. A Szixtusi kápolnában annak fenntebb vázolt rendeltetése miatt az utolsó ítélet képe a gyászszertartáson résztvevő magas méltóságok részére szánt Memento-ként, az engesztelő áldozat oltára fölé került. A művészettörténészek, különösen az anekdótákban szellemeskedők, temérdek apró részletet tudnak összehordani, s szinte vegyelemzés alá veszik a témát és kivitelt egyaránt. Komoly értelmezés szerint a mester nem tért el az előbbi korok szentírási alapon kiforrott felfogásától, s teremtő fantáziáját egészében alárendelte a Dies Irae-ben költőileg dramatizált nagy világvégi igazságszolgáltatás-gondolatnak, illetve dogmának.

Természetesen a maga formanyelvén juttatja azt kifejezésre, s a reneszánszkor duzzadó életereje ömlik el **Krisztus és a megítéltek alakjain.** Krisztus jobbján Mária mint az irgalmasság anyja igyekszik elhárítani az igazság kemény érvényesülését, s a kép jobb és bal felső részében a szenvedés eszközei kiáltanak könyörületért. Az üdvözülésre hívottak csoportjában a kölcsönös imádság (egyik üdvözült rózsafüzérrel segíti társát a magasba), s a kegyelemszerző jócselekedetek üdvös ereje domborodik ki, míg az átkozottak csoportjában a fel nem használt kegyelmek feletti késő töprengés keserűsége torzítja el az arcokat. Az apostolok, szűzek, hitvallók,

martírok kínzóeszközeiket, penitenciájukat mutatják Krisztus felé, mintegy közbenjárásukkal igyekezvén a kárhozatra ítélteket megmenteni. (Szent Bertalan apostol lenyúzott bőrén a mester a saját arcképét festette meg.) Ha csendesen szemléljük a hatalmas méretű képet, rövid idő alatt elmúlik az első nyugtalanító benyomás és úgy a tartalmi, mint a művészeti kompozíció emberfeletti erejét és szépségeit élvezhetjük. Kimenetkor vessünk egy pillantást a kis ajtónyílás feletti pokolra, hol kígyóktól fojtogatott szamárfüles alakot látunk (állítólag a kritizáló akkori pápai főkamarás alakját), melyben a nagy mester az ördögi gonoszság logikus bűnhődését, mint összefoglaló tanulságot érzékelteti.

Igazában az érti meg a Szixtusi kápolna lelkét, aki résztvehet egy ott bemutatott engesztelő gyászmisén, s együttlátja Michelangelo Utolsó Ítélete alatt a keresztáldozatot megújító oltár körül irgalomért esedező Egyházat, Krisztus földi helytartójával az élen.

I. A Piazza Venezia és a Capitolium.

A Piazza Venezia az új Róma középpontja. Autobuszon bárhonnan könnyen megközelíthető. F R , S T , N T , E P (vörös P-betűs) M B autobuszokkal. Belőle ágazik ki a Corso Umberto, melynek másik végpontja a Piazza del Popolo s a Via del Impero, mely a Colosseummal köti össze. A Via del Plebisciton keresztül pedig a Corso Vittorio Emanuelevel van összeköttetésben, mely a Tiberisen keresztül az Angyalvár mellett a Vatikánhoz vezet.

Minden olasz város központjában megtaláljuk a Piazza-t. A régi római nyilvános élet a városépítészet stratégiailag is indokolt adottságai következtében megkíván egy tágasabb teret, ahol a mindennapi élet eseményei, de sokszor a világtörténet szempontjából is fontos mozzanatai lezajlottak. Ezeken a tereken épültek azután fel a polgári és katonai hatóságok székházai, nemkülönben a gazdasági élet centrumai is. Rómának különleges rendeltetésénél fogva ilyen kimondott központi piaca nem volt. A Piazza Venezia, mely most Róma szívének tekinthető, csak a legutóbbi időben, a fascizmus korszakában nyert politikai jelentőséget. Az új Róma, mely 1870 szeptember 20-ával Itália fővárosa lett, (megépítette bár II. Viktor Emánuel hatalmas emlékművét, mely túlságosan hangsúlyozott dokumentálása akart lenni a Vatikánnal ellentétbe állított új uralomnak,) csak akkor nyert igazolást, amikor a lateráni egyezményben a pápák Róma birtoklását önként engedték át az olasz nemzetnek.

A **Piazza Venezia** az emlékmű felállítása előtt hasonló volt Róma egyéb paloták előtt nyíló tereihez és a Palazzo Veneziának függvénye a Palazzetto néhány évtized előtt a nagy palota sarkával érintkezve, dél felé lezárta a teret. Az emlékmű építésekor a Palazzettót lehordták s a Palazzo Venezia déli oldalán építették fel újra teljes egészében. Ezáltal nyerték a mai tágas teret, melyet keletről az Assicurazioni Generali di Venezia palotája szegélyez. Legalább 100 ezer főnyi tömeg elfér rajta. A tér déli oldalán, a Capitolium tövében, felépített emlékmű pontosan a Corso és

a Piazza del Popolo tengelyében áll. A legújabb városrendezés lerombolta az emlékműtől jobbra és balra épített ízléstelen hatalmas bérházakat s helyükbe nagystílű kertépítéssel félköralakú esedrákat varázsolt, melyek a Via dell'Impero és a Via del Mare kiindulási pontjait képezik.

A Piazza Venezián gyakran harsant fel az utóbbi 6 évben a tömeg diadal- és üdvrivalgása, mellyel a Palazzo Venezia erkélyéről sorsdöntő elhatározásokat világgáhirdető Duce-t ünnepelte. (Legnagyobb jelentőségű az Abesszínia birtokbavételét s a császárság felélesztését bejelentő szózat volt 1936. V. 5.)

A **Palazzo Venezia** nagy méretei mellett is egyik legsikerültebb palotája a reneszánsz gazdasági és kulturális fellendülésében újjászületett Rómának. Barbo bíbornok, aki 1464-ben II. Pál néven foglalta el Szent Péter trónját, szűkebb hazájának, Velencének dicsőségére emeltette a palotát, melyet akkor Szent Márk-palotának hívtak. Az építést csak mintegy 50 év mulva fejezte be X. Leó pápa. A palota gyakran szolgált pápák lakóhelye gyanánt, akkor is, amikor már IV. Pius pápa ajándékozásával az a velencei köztársaság római követségének székháza lett. 1797-ben a campoformiói békekötés alkalmával Ausztria a hadijog alapján megszerezte magának a palotát, és 1915-ig a Szentszék melletti osztrák-magyar nagykövetség székelt benne. 1916-ban Olaszország ismét hadijog alapján visszavette és reneszánszkori múzeumot rendezett be termeiben. A fascista uralom óta az **olasz kormányelnök hivatalos helyisége** gyanánt szolgál. A múzeumot csak a palotafelügyelőség külön engedélyével lehet meglátogatni. Főérdekessége abban áll, hogy a benne összehalmozott értékes anyag (szobrok, képek, ékszerek, fegyverek, bútorok) akként vannak elrendezve, hogy a látogató lakott palota termeiben és nem múzeumban érzi magát. A régi követségi hivatalokban a százezer kötetet számláló régészeti és művészettörténeti könyvtár van elhelyezve. A palota délnyugati oldalán elegáns loggiás homlokzat jelzi a **San Marco-bazilika** bejáratát. A hagyomány szerint a templomot Szent Márkus pápa 336-ban építtette az evangelista tiszteletére, melyet azután II. Pál pápa beépített palotájába és a velenceiek nemzeti templomává nyilvánított. A templom a velencei nagykövetek és bíborosok bőkezűségéből pazar belső díszítést nyert a századok folyamán. Az apsis kagylójában csillogó mozaik a IX. században készült.

A fehér botticino kőből épített **Monumento Nazionale** központjában emelt a nemzet kegyelete az Ismeretlen Katona tiszteletére emlékművet, melyre olaszországi és külföldi Rómába érkező küldöttségek lehelyezik koszorúikat. A «haza oltára» előtt állandó mécses ég és díszőrség őrködik. Az emlékmű felső loggiájáról szép kilátás nyílik a város minden pontjára.

A Capitoliumot Róma népe **Campidogliónak** nevezi. Az antik Róma jogi, gazdasági és politikai élete a Forumon zajlott le, a vallásos életnek központja azonban a Capitolium volt, ahol egykor a győzedelmes Jupiter és a bölcs Minerva temploma állott. A capitoliumi domb Róma halmai között a legkisebb ugyan, de központi fekvésével hamarosan uralkodó szerephez jutott s a királyok korában itt emelkedett az északi oldalon a Fellegvár. Az északi oldalról nem is volt feljárat a dombra, melynek oldalát a legrégibb időkben meredek sziklafal alkotta. A középkorban is csupán az Aracoeli templomhoz vezető meredek lépcsőt építették ki az északi oldalon. A mai kényelmes feljárást Michelangelo tervezte. A Cordonata-nak nevezett feljáró jobb és bal oldalán állnak a Dioscurusok: Castor és Pollux szobrai, melyeket a gettóban találtak a XVI. században a zsinagóga építése alkalmából. A ballusztrád végén egy-egy mérföldjelző kő áll, Nerva és Vespasianus idejéből származó feliratokkal, melyeket a Via Appiáról hoztak ide át.

Ha felérkezünk a **Piazza del Campidoglióra,** az első impresszionk valami nagy megnyugvás és gyönyörűség a tér tökéletes megoldásának láttán. Szemben a **Palazzo Senatorio** homlokzata emelkedik, mely elé Michelangelo pompás nyitott lépcsőzetet épített, központjában színes márványból készült antik Minerva-szoborral, mely itt Róma szellemét személyesíti meg. A szobor alatti szökőkút medencéjére a Tiberis- és a Nílus-szobor alakja könyököl. A hatalmas címerekkel díszített homlokzat felett karcsú torony szökik az ég felé, melynek ormán ismét Róma szobra áll, homlokzatát pedig aranyozott, este megvilágított, vaskereszt díszíti, melyet Mussolini akaratából 1924-ben helyeztek oda vissza. (A keresztet a 70-es évek után Róma egyházellenes vezetősége lomtárba tettette, ahonnan a vallásos hagyományok erejére támaszkodó fascista kormányzat emelte ki.) A toronyban elhelyezett harangot csak különleges alkalmakkor szólaltatják meg. A kétoldalt emelkedő paloták egyike (a jobboldali) a Conservatorok palotája, a másik a Capitoliumi Múzeum épülete.

A tér közepét **Marcus Aurelius bronz lovasszobra** ékesíti. Róma temérdek császárszobrából csak ez az egy szobor maradt meg teljes épségben, a többit, ha márvány volt, a föld mélyében találták fel a későbbi századokban és múzeumokba helyezték el; ha bronzból voltak, a századok viszontagságai közepette hadianyagba vagy pénzbe olvasztották be. Marcus Aurelius szobra elkerülte ezt a sorsot, mert Nagy Konstantin császár szobrának tartotta a néphit, s így a kereszténység fel zabadítója iránt érzett kegyeletes tisztelet

a szobrot épségben megőrizte. Előbb 1538-ig a lateráni palota előtt állott, ahonnan III. Pál pápa hozatta át és állíttatta mostani helyére. A bronzlovon hellyel-közzel látható még az eredeti aranyozás, s a római néphit szerint ez az arany a szobor bronzanyagának izzadmánya. A ló fülei közötti sörénycsomóban a nép képzelete madarat lát, melyről az a hír járja, hogy az utolsó ítéletet énekével előre fogja jelezni.

A **Museo Capitolino**-t 1471-ben IV. Sixtus pápa alapította s a későbbi pápák is csodálatos darabokkal gyarapították. Nem túlságosan nagy a múzeum anyaga, de annál érdekesebb. Az itt látható istenszobrok között a legértékesebb a **capitoliumi Venus.** Igen sok finom domborművel díszített sírláda és római előkelőségek mellszobrai, azonkívül a paloták fogadótermeit és a kerti lugasokat ékesítő szoborcsoportok tárják elénk a római szobrászművészet technikai tökéletességét és kifinomult formabeszédét. Különös figyelmet érdemel a **haldokló gallus** szobra, melynek párja a Museo Nazionale delle Terme-ben található. A Sala delle Colombe nevét a falba illesztett végtelen finomsággal elkészített mozaiktól nyerte, mely négy vázából ivó galambot ábrázol. Ezt a mozaikot a Villa Adrianaból hozták át.

A Capitoliumi múzeummal szemben teljesen azonos homlokzatú épület emelkedik, a **Palazzo dei Conservatori,** mely Róma városának tanácstermeit és díszes fogadóhelyiségeit foglalja magában. A város előkelő vendégeinek tiszteletére ezekben a fényes termekben szoktak még ma is fogadóestélyeket rendezni. A palota pompás freskókkal ékesített termei és korszerű berendezése, valamint a fogadótermekben is elhelyezett művészi emlékek olyan történelmi légkört biztosítanak az ilyen fogadásokhoz, melyet a világ semmi más városában nem találhatunk fel. Az előcsarnok és a lépcsőház falai a római császárok történetéből vett egykorú domborművekkel és szobrokkal vannak díszítve. Az első emeleten csaknem az egész homlokzat szélességében terül el Horatiusok és Curiatiusok terme, melyet Róma legrégibb történelméből vett jelenetek díszítenek. VIII. Orbán és X. Ince pápák hatalmas barokk szobrai a reneszánsz egyházfejedelmek uralkodói nagyságának méltó emlékei. A 4. terem közepén áll a latinság legértékesebb emléke, **a bronzfarkas,** Róma szent szimboluma, mely a Krisztus előtt VI. századból reánk maradt etruszk műalkotás. A szobrot Krisztus előtt 65-ben villámcsapás rongálta meg, úgyhogy annak egy része későbbi pótlás. Az ikreket, Romulust és Remust csak a reneszánszkorban adták a szoborhoz, más domborműveken található farkasábrázolások alapján. A bronzfarkas figyelőállásban elszánt harckészséget mutat. A 7. teremben értékes gobelinek borítják a falakat, melyek Rómában készültek a Szent Mihályról nevezett szegényházban. A 9. terem, a régebbi kápolna, kedves freskókkal van felékesítve.

A fogadótermekhez csatlakoznak a csak újabb időben berendezett régészeti múzeum sorozatos termei, melyek a köztársasági és császári Rómának értékes szobrászati és iparművészeti emlékeit tartalmazzák. Különösen érdekesek a 23. teremben elhelyezett bronzleletek.

1925-ben a város megvette a Capitolium nyugati lejtőjén emelkedő Caffarelli-palotát, mely előbb a német nagykövetség székháza volt, s ott rendezte be a Mussolini-múzeumot. Igen érdekes az összekötőfolyosó építésénél felszínre került régi római falmaradvány, mely a Capitoliumi templomnak alapépítményét képezte. A **Mussolini-múzeum** legnagyobb részt az újabb ásatásoknál felszínre került szobrászati emlékekből van összeállítva. A hozzácsatlakozó kertben oltárok és istenszobrok töredékei nyertek elhelyezést. A Mussolini-képtárban legnagyobbrészt a mult század nevesebb festőinek városképet és történelmi jeleneteket ábrázoló festményei láthatók.

A **Capitoliumi Képtár** a palota második emeletét foglalja el. XIV. Benedek pápa alapította ezt a reneszánsz és barokk festészet neves mestereinek műveit magában foglaló gyüjteményt. A második teremben Veronese, Palmavecchio, **Tiziano,** Lorenzo Lotto és **Tintoretto** aranyos árnyalatú gazdag színskáláju köti le figyelmünket. A 3. teremben **Van Dyck, Rubens** és **Velasquez** művészetének néhány kitűnő példányát láthatjuk. A 4. teremben Lorenzo di Credi, Salvator Rosa szentképei és Vanvitelli pompás római és campagnai látképei érdemelnek említést. Az 5. teremben Guercino Szent Petronella képe tűnik szemünkbe, mely eredetileg a Szent Péter-templomban volt.

A Capitolium-domb legmagasabb pontján emelkedik a **Santa Maria d'Araceli-**templom. Nevét a középkori legendától nyerte, mely szerint a Sybilla ezen a helyen jövendölte volna meg Augustusnak, hogy az Isten Fia hamarosan a földre száll. A templom már a VI. században állott; mai formáját az 1250-ben végzett átalakítás alkalmával nyerte. A középkor folyamán ez a templom Róma nagy történelmi eseményeinek tanuja volt. Róma pártjai többször tartottak itt szenvedélyes gyüléseket s nem egyszer küzdelmek színterévé vált a szentély. A klasszikus hagyományokhoz hűen itt tartották győzelmes hadvezérek hálaadásukat, s ott koronázták a költőket. A meredek lépcső (124 lépcsőfok) 1348-ban készült. Kényelmesebb azonban a Campidoglio teréről megközelíthető oldalbejáraton a templomba lépni.

A háromhajós, kereszthajóval bővített templom gazdagon aranyozott kazettás mennyezetével (mely a lepantói győzelem emlékére 1571 után készült), sok a legkülönbözőbb korból és művészi iskolából származó pompás síremlékével, színes márványdíszeivel és

Róma előkelő családjainak kegyeletét tanusító kápolnakoszorújával fennséges, de egyúttal meghitt benyomást kelt a látogatóban. A főbejárattól jobbra nagyobb kápolna Pinturicchio csodálatos finomságú freskóival. A képek Szent Antal és Szent Bernát életéből vett jeleneteket ábrázolnak. A kereszthajó pillérjeihez simulnak a márványberakásos Ambok. Jobbról itt állanak IV. Honorius pápának és Savelli Lukácsnak érdekes XIII. századbeli síremlékei. A főoltár felett állott Raffael Madonna di Foligno képe, mely most a vatikáni képtár Raffael-termében látható. A kereszthajó balszárnyában nyolc oszloppal képzett köralakú építmény: Szent Ilona kápolnája, vagy egyszerűen a szent kápolna jelzi azt a helyet, ahol Augustus császár, a Sybilla fentemlített jóslata alapján, az Isten Fiának oltárt emelt. Innen nyílik a folyosó, mely a **S. Bambino** kápolnájához vezet. Az olasz nép rajongva szereti a gyermeket s ebben a kis Jézust ábrázoló szoborban, mely a Getszemáni-kert egy olajfájából van vésve, központosul és szellemül át gyermekkultusza. Évente Karácsony és Vízkereszt közötti időben Róma vallási életének egyik legnépszerűbb megnyilvánulása a Bambino tisztelete, kihez gyermekek és felnőttek leveleket intéznek és tömegesen zarándokolnak. Az ünnepségek alkalmával apró gyermekek rögtönzött vagy előre elkészített dicsőítő beszédeket mondanak a Kisded Jézusról az áhitatos híveknek.

II. Forum Romanum és Palatinus.

Forum Romanum, a Palatinus és a Császárforumok az új nagyszabású városrendezési tervek megvalósulásával közvetlen kapcsolatba kerültek a Piazza Veneziaval s onnan gyalog érhetők el néhány perc alatt.

A Capitolium déli lejtőjén lépcső vezet le a Forum völgyébe. A lépcsőt megtörő terraszokon önkénytelenül megáll a vándor, hogy az első átfogó pillantással a völgyből feltörő kétezerötszáz éves történelmet felfogja. Egy pillantás a Forumra mint festői meglátás is lenyügöző. Jobbra emelkedik a Palatinus örökzöld lombokkal koronázott halma, szemben a Colosseum hatalmas méretű tömege, a völgyet romjaikban is lendületesen körvonalazott építmények töltik be. Az embernek az az érzése, hogy nem is a multnak romantikus emlékeivel, hanem a ma történetének nagy vonalakban dokumentált előzményeivel áll szemben. Valamit mindenki tud a Forum történetéből. Mindenki emlékszik Shakespeare Julius Caesarjának vádbeszédjére, mely itt a Forum központjában hangzott el.

A történelem előtti időben ez a magábanvéve jelentéktelen völgyecske mocsaras, egyenlőtlen terület volt, mely a Capitolium, Esquilinus, Palatinus halmai között terült el, s a római szubtropikális esők idején inkább tavat alkotott, mint hogy lakásra, vagy különösen egy világbirodalom központját képező épületcsoport befogadására alkalmas lehetett volna. Az Esquilinuson sabin néptörzs lakott, a Capitoliumon az oszkok után az etruszkok vetették meg lábukat, a Palatinus északnyugati lejtőjén Albanóból beszívárgott latin pásztorok tanyáztak, kiknek állandó megtelepedésekor megkezdődött a harc a hét halom birtokáért. A Forum völgye szárazság idején mintegy neutrális zóna szerepelt, ahol a halmokon lakó népek áruikat cserélték ki. Tehát a Forum a kezdet kezdetén zsombékos, egészségtelen vásártér volt, ahol azonban apró néptörzsek talál-

kozásából a későbbi világbirodalom történelme indult el. Tudjuk a római történelemből, hogy Romulus és Remus legendás föltűnése idején az etruszkok már némi államszervezettel rendelkeztek, s ez a reális gondolkozású nép rövid néhány év alatt hatalma alá kényszerítette a sabinokat és latinokat és a királyság századaiban a Fórumot kiszárítva és a politikai és törvénykezési élet központjává fejlesztve, akaratlanul is megvetette alapját annak a városnak, mely később a civilizáló etruszk birodalmat szinte nyomtalanul eltüntette a történelem színvonaláról. Amit ma a Forumon látunk, az legnagyobb részt a IV. század elején, Dioklecian újraépítő tevékenysége nyomán maradt reánk. Az évszázadok alatt temérdek viszontagság, lázadások, tűzvészek, földrengések pusztították az előbbi korok építményeit, melyek azonban nem tüntek el nyomtalanul, mert a római világ sohasem takarította el a pusztulások nyomát, hanem a romokba építette bele új, minden esetben szebb és erősebb monumentumait. Ennek köszönhető, hogy a XIX. században megindult tudományos kutatás a régebbi korok szintjét és építészeti maradványait is fel tudja tárni.

A **Capitolium lábánál** a nélkülözhetetlen forgalmi út (Via des Foro Romano) két részre osztja a Forumot. A kisebbik területen il jelentőségteljes emlékek maradtak fenn. A **Portico degli Dei Consenti** (Páros istenek csarnokának) celláiban két-két összetartozó rómaistenségnek a szobra állott: Jupiter és Juno, Neptunus és Minervai Apollo és Diana, Mars és Venus, Vulcanus és Vesta, Mercurius és Ceres, amelyek a császári időkben már inkább a birodalom hadi, kereskedelmi, igazságügyi és kulturális hatalmának a kifejezői voltak. A csarnok mellett emelkedik **Vespasianus** elegáns **templomának** hat korintusi oszlopa. Mellette a **Concordia** temploma, melyet Krisztus előtt 367-ben Camillus emelt a patriciusok és plebejusok megbékélésének emlékére. Ez a templom a római jogfejlődés egyik legjelentőségesebb eseményére emlékeztet, amely a birodalom uralkodó és dolgozó elemeinek jogviszonyait demokratikus módon szabályozta. Septimius Severus diadalívének irányában a baloldali sarkon **az ácsok Szent Józsefnek szentelt temploma a mamertinusi börtön felett emelkedik.** Leír egy jelenetet Sienkievic Quo Vadis című regényében, amint Néró császár és Szent Péter egy diadalmenet alkalmával rövid pillanatra szembe néznek egymással. A római birodalom és a kereszténység szellemének találkozása azonban itt a börtön homályában történt meg. Szent Péter apostol a hagyomány szerint évekig volt ebben a börtönben bezárva, mely nek nyirkos sötétségéből előtört az a szellem, mely a Concordia-

templommal megalapozott társadalmi rendet, Krisztus igazságán és türelmes szeretetén felépült vallásrendszerével igazabb és megbízhatóbb alapokra helyezte. A börtön maga két egymás fölé épített köralakú helyiségből áll, melyek egymással csak egy szűkméretű nyílással érintkeztek. Ezen a nyíláson át eresztették le az alsó börtönhelyiségbe a halálraítélteket, akik vagy már a börtönben elpusztultak, vagy megváltásnak tarthatták a halált, amely reájuk várt, ha egyszer mégis újra napvilágra hozták őket. Az alsó börtönben a hívek kegyelettel tekintenek a forrásra, amely Szent Péter imádságára fakadt a sziklából, hogy börtönőreit: Processust és Martinianust megkeresztelhesse. A **Szent József-templommal** szemben áll **Szent Lukács és Martina temploma,** mely a senatus levéltárának romjaiba van beépítve. A külső falakon világosan látható a régi pogány építmény nyoma, benn a templomban pedig 16 szép oszlop őrzi a levéltár egykori fényének emlékét.

A Forum nagyobb területére több lejárat is vezet. Bárhonnan is menjünk a Forum látogatására, mindenképen jó, ha az egész területen északi irányban átsétálva, a **Basilica Emilia** romjainak megtekintésével kezdjük meg a beszédes romok tanulmányozását. Az Emilia-csarnok nevét az építő Emilius konzultól vette, ahogy általában az antik Rómában minden építményt az építőről nevezték el. Basilica, tulajdonképen királyi építményt jelent és az ilyen építményeknek egyáltalán nem volt vallási jellegük, csak az alaprajzi hasonlatosság folytán — s talán, mert a templom a királyok királyának székhelye — nevezték el az ősi keresztény templomokat is bazilikáknak. A római bazilika törvénykezési és árucsarnok volt. Egyik végében rendesen emelkedettebb pódiumon székelt a bíróság, mely elé vezették a vádlottat, kit a védők és az érdeklődők serege vett körül. Mialatt a bíró és az ügyvédek egymással vitáztak, s a vádlott sorsát néha bizony tragikus módon döntötték el, azalatt a bazilika oldalhajóiban bankárok, ügynökök, nagykereskedők, hajózási vállalkozók bonyolították le üzleteiket. A bazilikának tehát tőzsdejellege is volt. A Basilica Emilia 410-ben Alarik rablócsapatai gyujtogató tüzének áldozatává lett. Előtte köralakú épületnek romjai látszanak, mely a cloacai Vénusznak volt szentelve s a Forumot kiszárító nagy csatornának volt kiindulási pontja. A Basilicától balra a **Curia** homlokzata emelkedik, melyet az Egyház Szent Hadrian templomának beépítésével mentett meg az utókornak. Ez a Curia volt a római szenátus székhelye. Bartolini professzor, a Forum ásatásainak vezetője, az itt 1931-ben kezdett restaurálási munkákkal a Szent Hadriannak szentelt templomnak padlózatát felszaggatta és kb. hét méter mélységben megtalálta a Curia eredeti márványpadlózatát, melynek lépcsőzetes emelkedésein 300 szenátornak széke volt elhelyezve. Az Egyház a tudomány érdekében az épületet átengedte a műemlékek bizottságának, úgyhogy a tudományos kutatásokat a tudós professzor tovább folytathatja. A szenátus régi bronzkapuja a reneszánsz korban a late-

ráni Szent János-templomban talált elhelyezést, s most annak fából készült mása képezi a bejáratot. A szenátus előtt volt a népgyűlések helye: a **Comitium,** ahol a nyugtalan római nép a szószéken (Rostra) ágáló politikai szónokokat hallgatva, sokszor erőszakos kézzel nyult bele a birodalom sorsának irányításába. A Forum legrégibb emléke a Septimius Severus íve előtt látható emlékcsoport. 1899-ben fedezték fel ezt a sok titokzatossággal körülvett helyet, amelyet Romulus sírjának is neveznek. A felszínen fekete kőlap látható, **«Lapis Niger»,** amely alatt egy etruszk sír maradványai vannak. Nagyon érdekes egy kis piramis alakú kő, amelyen bustrofedon, azaz ekejárást követő írás Krisztus előtti VI. századból való latin nyelvű feliratot tartalmaz. Mindenesetre valami egészen különösen tisztelt ereklyéket őrizhetett ez a primitív sírbolt, mert a császárok-korabeli építkezések alkalmával föld alá kerülvén, helyét a fent említett fekete kővel jelölték meg. **Septimius Severus diadalíve,** melyet a római szenátus Krisztus után 203-ban emelt a császár tiszteletére, a legépebben megmaradt antik emlékek közé tartozik, ami csupán annak köszönhető, hogy a középkorban valami köréje épített ház díszéül szolgált. A diadalíveket a római szenátus győztes hadvezérek dicsőségére szokta emeltetni és ezek rendszerint a Septimius Severus diadalíven látható formában jelennek meg nemcsak Rómában, hanem Európa és Afrika nevezetesebb városaiban is. Ez a diadalív nem valamely küzdelem befejezését örökítette meg, hanem a bölcs császár trónralépésének tizedik évfordulóján foglalta össze mindazon érdemeknek méltatását, amelyeket Septimius Severus Róma határainak kiterjesztése és belső rendjének megszilárdítása körül szerzett. A diadalívtől balra az újabb **rostrák** (szószékek) hatalmas alépítményét láthatjuk, melyet Julius Caesar Kr. e. 44-ben állíttatott, amikor a Forumot rendezte. Rostrum nevét ez a szónoki emelvény onnan vette, hogy mellvédén a diadalmas tengeri csatákban elfoglalt hajóknak ércorrai (rostrum) voltak beépítve. A szószék mellett az **Umbilicus Urbis** (Város köldöke) emelkedett; kúpalakú építmény, mely a római birodalom központját jelképezte. Nem messze tőle Augustus császár az úgynevezett arany mérföldkövet állította fel, melynek burkolatán fel volt jegyezve a római birodalom nagyobb városainak a fővárostól való távolsága. A Forum szabad terén több oszlopnak és lovasszobornak a talapzata maradt fenn díszétől megfosztottan; csak — mintegy mondvacsinált dicsőség kigúnyolása — **Phocas császár oszlopa** maradt fenn épségben, aki pedig egyike volt a legkegyetlenebb bizánci trónbitorlóknak. A tetején állott császárszobrot a zsarnok halálával felszabadult nép meggyilkoltatása napján már le is döntötte. Közvetlen az oszlop mellett állanak **Trajánnak emléktáblái,** amelyek a jólelkű császár két nagy kegyelmi tettét: az éhező gyermekek megajándékozását és a hátralékos adósságok törlését ábrázolják. A jelenetek hátterében a Forumnak azon korban állott legszebb épületei vannak ábrázolva. A Forum nyugati sarkában állanak a **Basilica Giulia** maradványai, melyek-

ből az építmény klasszikus építészeti szépségeire következtethetünk. Az egyik lépcsőn mulatságos megfigyelni a kőbe vésett «malomjáték» rajzát, melyen a Forumon ténfergők unaloműzésből játszottak. A Basilika felett északra a **Saturnus-templomnak** nyolc gránitoszlopa mered az égnek; Róma legtiszteletreméltóbb köztársaságkorabeli emléke (498 Kr. e.), amely a Saturnáliáknak, a római nép kedvenc ünnepének központja volt. Ebben a templomban őrizték az állam kincseit is. Mikor Julius Caesar a polgárháború után birtokába vette, 15.000 aranyrudat, 350.000 ezüstrudat és 30 millió szeszterciusznyi készpénzt talált a kincstárban. A **Via Sacra** lávakockáin visszasétálva a Forum közepe felé, **Julius Caesar templomának** tömör maradványait látjuk azon a helyen, ahol a Senátus padjaiból emelt máglyán hamvait elégették. Jobbra **Castor és Pollux templomának** három oszlopa emelkedik. Ezeket a keleti mithoszokból átvett isteneket homályos, vagy ismeretlen (obscurus) isteneknek is nevezte a római nép, mert a legenda szerint Kr. e. 496-ban a nagy küzdelemben, amelyet az etruszk zsarnokság ellen vívott a város serege a Regillus-tó mellett, ezek a titokzatos istenek vitték győzelemre a köztársaság ügyét és hozták meg a hírt Rómába a győzelemről. A templom mellett négyszögletes márványnyal bélelt víztartály látható: Róma ősi kútja, melynek vizéből az áldozatokhoz szükséges vizet merítették. A pogány kultusz előírása szerint az áldozatokhoz csak forrásvizet volt szabad használni. A forrás mellett elhaladva a Forum egyik legfestőibb és legérdekesebb emlékéhez, a **Santa Maria Antiqua-nak** nevezett templomnak romjaihoz jutunk. Az épületet Augustus császár építtette s valószínűleg azonos a történelmi forrásokban említett Minerva-csarnokkal, mely katonai levéltár gyanánt szolgált. Az építményt már az V. század előtt Mária tiszteletére szentelte Róma keresztény lakosságának kegyelete és a kora középkorban mindenkor nagy szeretettel vette körül. Ennek bizonyságát látjuk abban, hogy a szentély falain egyes helyeken négy rétegben egymás felett, igen szép freskókat találunk, amelyek értékes ikonografiai ábrázolásokat tartottak fenn számunkra. A templom legbőkezűbb mecenása VII. János pápa volt, kinek atyja mint a bizánci császárok római kormányzója, a palatinusi császári palotában lakott, s ezt az ősi Mária-templomot házi kápolnának használta. A baloldali, szentély melletti kis kápolnában a pápának képe többször látható — feje körül négyszögletes dicsfénnyel —, ami a megdicsőült szentektől eltérően az élő jótevőknek jelképe volt. Nagyon érdekesek a templom baloldali oldalhajójában látható sorozatos ábrázolások egyiptomi József bibliai történetéből. Visszatérve a Forumra, a Vesta-templomot és a Vesta-szüzek házát tekintjük meg. A **Vesta-templom** köralakú építmény, melyben a szent tüzet őrizték. Az őskori népeknél nagy gondot fordítottak arra, hogy az annyira szükséges és oly nehezen előállítható tűz állandóan megtartassék, s így keletkezett az a központi szentély-számba menő, megkülönböztetett kunyhó a lakott helyek középpontjában, ahol a közösség asszonyai fel-

váltva táplálták és élesztették a tüzet, mely nemcsak az áldozatokhoz, hanem a mindennapi élethez is kellett. Ebből az ősi hagyományból fejlődött ki Rómában a Vestalisok intézménye, amely legjobban a mi női szerzetesrendjeink intézményéhez hasonlítható. A ház maga oszlopcsarnokos belső udvarával egyike lehetett a Forum legpoétikusabb építményeinek, mely kétségtelenül kellemes otthonul szolgált az előkelő családok leánykáiból kiválogatott Vesta-szűzeknek, kik 40 éves korukban visszatérhettek a világba és férjhez is mehettek. A 30 éves szolgálat alatt azonban annyira szigorúan őrködtek erkölcsi életük felett, hogy a bűnös Vesta-szűzet a legkegyetlenebb büntetéssel, az élve való eltemetéssel végezték ki. Viszont az áldozatok körül teljesített szolgálatuk és tiszta életük elismeréseként a legnagyobb tisztelet vette körül őket és olyan kiváltságokkal rendelkeztek, hogy közbenjárásukra még a halálra ítéltek is kegyelmet nyertek. Az oszlopcsarnokkal övezett udvarban szép rózsabokrokkal szegélyezett vízmedencékben tükröznek vissza a főnöknők fehérmárvány emlékszobrai, valamint Castor és Pollux templomának karcsú oszlopai. Csak egy talapzaton van lekaparva a főnöknőnek a neve, valószínűleg azé a Claudiáé, aki ezen testületből mint első vette fel a kereszténységet. A mellékhelyiségekben konyhának, kamráknak, házimalomnak maradványait láthatjuk. Az atriumban téglaépítmények nyomait látjuk; állítólag itt volt az a titokzatos kápolna, amelyben agyagedényben a palladiumot, vagyis kis szobrocskát őrizték, amely Róma szerencséjének jelképe gyanánt tiszteltetett. A hagyomány azt tartotta, hogy ezt a palladiumot Aeneas Trójából hozta Rómába. A Vestalisok házának bejáratával szemben a **Regiának** romjai láthatók, mely a főpap (Pontifex Maximus) székháza volt, s ahol egyúttal az Arvalisok testülete tartotta gyűléseit, s itt őrizték a Róma legnevezetesebb eseményeit megörökítő érctáblákat is. Keletre **Antoninus és Faustina templomának** oszlopos homlokzata áll előttünk, amelyet a XI. században Szent Lőrinc templomává alakítottak át, s így épségben megtartottak napjainkig. Jobbra a templomtól az ősi korból származó sírokat látjuk, amelyek fölé a köztársasági korban magánházakat építettek és ezeknek alépítményeit börtön gyanánt használták. Ezektől délre kissé emelkedettebb helyen, a **Romulus-mauzoleum** látható, melyet Maxentius 307-ben emelt csecsemő korában elhúnyt és istenséggé nyilvánított Romulus nevű fiacskája tiszteletére. A templom mögött a házi istenségeknek szentélye, vagy mások szerint a Vespasian korabeli könyvtár állott, melybe az V. században már **Szent Cosma és Damianus** vértanuk hamvait helyezték el. Folytatva utunkat, a Via Sacran hatalmas épület megmaradt ívei tárják fel előttünk a római építészetnek nehézséget nem ismerő nagy technikai készségét. A **Maxentius vagy Nagy Konstantinus** bazilikának romjai ezek, melyek minden valószínűség szerint Michelangelót is inspirálták, amikor a Szent Péter-bazilika csarnoképítményét tervezte. Az épen maradt boltívek alatt gyakran rendeznek magas művészi színvonalon álló hang-

versenyeket. Azon a helyen, hol egykor Venus és Róma kettős temploma állott, a keresztény középkor kegyelete a **Santa Maria Nuova** címmel emelt templomot, melyet később a római nép kedves szentjéről, kinek hamvait a főoltár alá helyezték el, római Szent Franciska templomának is neveztek el. Reneszánsz homlokzata 1615-ből a 42 m magas középkori római campanilével a Forum csendes romjai felett a pusztíthatatlan életfolyamat bizonyságaként őrködik. A templomban a nagyarányú confessiot **Bernini** mester építette. Érdekes a jobboldali kijáratnál **XI. Gergely pápának síremléke,** ki 1377-ben sienai Szent Katalin sürgetésére a pápaság székhelyét Avignonból ismét Rómába telepítette vissza. A hálás római nép ebben a síremlékben már az ébredező reneszánsz Róma hódolatát akarta bemutatni a pápa előtt, aki visszatérésével a városnak és ezzel az egész keresztény világnak történelmi lendületet adott. A templom melletti kolostorban a Forum Romanum ásatásainak igazgatósága székel. Az itt található kis múzeumban a Forum Romanum ásatási történetének emlékei vannak elhelyezve. A templomból kijövet jobbra a Via Sacra **Titus diadalívéhez** vezet, melyet a császár Jeruzsálem Kr. u. 70-ben történt elfoglalásának emlékére emeltetett. A diadalív belső falán a klasszikus tömörséggel vésett féldomborműveken a jeruzsálemi templom szent edényeinek (többek közt a híres hétágú gyertyatartónak) képe látható, melyeket a császár diadalmi zsákmányként hozott Rómába. Krisztus Urunk jövendölése a hivatását meg nem ismerő szent város pusztulásáról Titus hadjáratában teljesedett be, s ezzel az ószövetség áldozatai örökre véget értek.

A diadalívtől jobbra a régi római út kőkockáin sétálhatunk fel a **Palatinus** dombra, melyen nagyrészükben még fel nem tárt emlékek hirdetik a római császárok három százados történetét. Valami egészen különös, bűnökben és erényekben egyaránt hatalmas emberek szőtték itt álmaikat és sokszor egészen jelentéktelen ármánykodások emelték magasra vagy döntötték a mélységbe a gondolatok hordozóit; de mindegyik akart és tett is valami egészen nagyméretű dolgot a birodalom nagysága érdekében. A Palatinuson nehéz rendszeres áttekintést nyerni, mert az egymásra következő dinasztiák sokszor egy-két évtizeden belül egymás fölé és egymás mellé építették palotáikat. A Palatinusnak a Forum felé eső része hatalmas alépítményekkel képeztetett ki egyenletes terraszszerű építési területté, s itt állottak Tiberiusnak palotái. Ezekbe a palotaromokba a középkorban a Frangepáni család építette be sasfészkét, majd az ötszázas években a Farnese-család a világ első botanikus kertjét képezte ki a romok között, melyben a klasszikus kor kedvenc fáit és virágait honosította ismét meg. Az ásatásokat III. Napoleon kezdte meg 1860-ban s azok vezetését Pietro Rosara bízta, aki 1870 után is folytatta kutatásait, mikor már az olasz állam a Farnese-kerteket kisajátította és állami műemlékké nyilvánította. A Farnese-kertek mögött a Palatinus legmagasabb emel-

kedésén állanak a Kr. e. 204-ben emelt templom romjai, amely Cibele-nek, a Nagy Anyának volt szentelve. Róma ősi vallási hagyományai ennek a keleti istenségnek a kultuszával új irányban kezdtek fejlődni. Ezen időtől fogva a város minden meghódított népnek az istenét betelepítette falai közé, ami nemcsak hitrendszerének, de a köztársasági kor szigorú erkölcsi felfogásának is süllyedését hozta magával. A templom körül legújabb időkben ásták ki a hatalmas, kötésnélkül egymásra rakott sziklatömbökből épített emlékeket, melyek eredete Kr. e. V. századra vezethető vissza. A Palatinusnak ezen részén, mely talán az akkori Rómának legegészségesebb helye volt, az előkelő családok apró kertes villái sorakoztak, melyek nagy része azonban a későbbi monumentális építkezéseknek áldozatul esett. Megmaradt mégis **Livia háza,** amely a hagyomány szerint magának Augustusnak szülőháza volt, s talán éppen ezért tartották meg azt az építő császárutódok is. Ez a ház hű képét adja az egyszerű városi építkezésnek, mely a köztársaságkori Rómát jellemezte. A kis atriumból három terem nyílik, melyekben egykorú freskóknak nyomai láthatók, padlózatuk mozaikberakásokkal van díszítve. Jobbra az ebédlő-termet régi görög festők műveinek kópiái ékesítik. Az ebédlőhöz a konyhából szűk kis folyosó vezet, amelyet azért építettek, hogy a szolgaszemélyzetnek ne kelljen az atriumon át járnia. Ha Livia házától déli irányban a Palatinus mesterségesen emelt terrasszára vezető lépcsőn felmegyünk, láthatjuk az úgynevezett **Cryptoporticust,** vagyis a földalatti folyosót, amely a Tiberiusi palotát a Flavisuok palotájával kötötte össze. Ez a folyosó arra szolgált, hogy a paloták urai még saját testőrségük szemei elől is elrejtve, juthassanak le a Forumra, vagy szükség esetén álruhában észrevétlenül elmenekülhessenek. A hagyomány szerint az esztelen pazarlásáról és hóbortjairól hírhedt Caligula császárt ebben a folyosóban ölték meg. **A Flaviusok palotája,** melyet Domicianus császár építtetett, az akkori idők fényűző építő művészetének legtökéletesebb képét nyujtja. Az északkelet felé eső részen voltak a reprezentációs helyiségek. Az első, az úgynevezett basilica, melyben a császár jelenlétében a katonai és politikai előkelőségek a birodalom kormányzásáról tanácskoztak. A középső igen díszes nagy helyiség, az úgynevezett **Aula Regia,** királyi csarnok a külföldi követek fogadására szolgált. Mellette egy szűkebb helyiség volt, melyben a császári család házi isteneit őrizték és tisztelték. Ez volt mintegy a császári palota házikápolnája. Délnyugat felé a termek mögött az oszlopcsarnokkal körülvett hatalmas belső udvar látható, középen labirinthussal. Ebből nyílnak a császárnak és legbelsőbb udvartartásának hálószobái. Az építmény folytatását az ebédlőhelyiség képezi, amelyet jobbról és balról nimpheumok, vagyis szökőkutakkal hűsített termek szegélyeztek. Itt láthatók a jobboldali nimpheum alatt az Augustus korából származó régebbi palota gyönyörű márványpadlózatai. Közvetlen a palotához zárkóznak **Augustus császár palotájának romjai,** melyek alatt a mélységben értékes stukkókkal díszített helyiségek sorozata látható. Ha valaki ezeket meg akarja

tekinteni, külön engedélyt kell kérnie. A későbbi palotaépítkezés délnyugati irányban terjedt; ahol különösen a **Septimius Severus** korából való nagyarányú építkezések romjai maradtak fenn. Itt látható a császári paloták belső Stadiuma, azaz tornatere, ahol a család tagjai és a kegyencek végezték testedző gyakorlataikat. A hagyomány szerint Szent Sebestyént e helyütt nyilazták halálra. Ha most a romokból a délnyugati bástyafalak mentén visszatérünk a Palatinus nyugati lejtőjére, festői környezetben egy szürke kőoltárt találunk, melynek felirata **(«Diis ignotis») «az ismeretlen Isteneknek»** szerint az volt a rendeltetése, hogy rajta az ismeretlen, a római birodalom istenségei közé még be nem iktatott természetfeletti hatalmaknak mutassanak be áldozatokat. Krisztus korában a világbirodalom majdnem minden nagyobb városában állítottak fel — babonás félelemből — ilyen oltárt és Szent Pál apostol egyik legszebb térítőbeszéde az athéni, ismeretlen isteneknek emelt oltár előtt hangzott el. Tovább folytatva utunkat a Palatinus nyugati lejtőjén, köztársaságkorabeli építkezés nyomaira akadunk és látjuk az úgynevezett **Lupercaliá**-t, vagyis azt a szent barlangot, amelyben állítólag a farkas Romulust és Remust táplálta.

A Palatinusról a Forum Romanumra földalatti meredek lépcsőn is lejuthatunk, amely Caligula egykori palotájából a Santa Maria Antiqua templomba vezet.

III. A császári fórumok és a Colosseum.

A világbirodalom katonai és politikai hatalmának kiterjedésével Róma mindinkább növekedett, s ennek a megnövekedett városnak szenzációkra éhes közönségét és nyilvánosságát a Forum Romanum szűk csarnokai nem tudták már befogadni. Ezen praktikus megfontolásból, de meg saját hatalmuk és dicsőségük fitogtatására is, a császárok arra törekedtek, hogy tágasabb és fényűzőbb középületeket és köztereket nyissanak a népnek. Így keletkeztek a császári Fórumok, melyek sorozatát Julius Caesar nyitotta meg, mikor Kr. e. 54-ben megkezdte fórumának építését. Ezek a fórumok szorosan csatlakoztak a régi fórumhoz és csak a későbbi rombolások és rendszertelen városépítések választották el őket egymástól. Mussolini, hogy Róma történelmi multját, nagyságát és erejét a mai olasz nemzedék és a világ színe elé tárja, nagystílű elgondolással leromboltatta a közbeeső városnegyedet, s a **Via dell' Imperóval,** amely a Piazza Veneziától a Colosseumig húzódik, visszaállította a királyi, köztársasági és császári Róma építéstörténeti folytonosságát. Ezzel az úttal Róma nagy archeologiai emlékei mintegy nyitott múzeumban egyesülnek és csaknem a városfalakig terjedőleg, az úgynevezett archeologiai zóna hatalmas területét alkotják.

A Piazza Veneziáról indulva, balkéz felől a **Trajan-oszlop** tűnik szemünkbe. A **Trajan-oszlop** a császár dáciai hadjáratának emlékét örökíti meg; felületén, csavarmenetben 2500 alak sorakozik fel. Érdekes megfigyelni a hídverési és egyéb műszaki munkálatokat, amelyek az akkori kor gondosan előkészített hadviselési módjáról tanuskodnak. Bennünket magyarokat ez az oszlop azért érdekel, mert a hadjáratnak jórésze Nagymagyarország déli szegélyén zajlott le. Kr. u. 101—103 és 107-től 108-ig tartott ez a nevezetes hadjárat. Igazán nem Trajan bűne, hogy a trianoni nagy perben a román hódítók koronatanuként őt vonultatták fel az erdélyi részekre támasztott igény igazolására. Az oszlop tetején egykor Trajan császárnak a szobra állott, amelyet V. Sixtus 1587-ben Szent Péter

apostol bronzszobrával váltott fel. Az oszlop mellett jobbról és balról Traján híres könyvtárának romjai láthatók. Mögötte vaskos gránitoszlopok sorozata tűnik szembe, melyek az úgynevezett **Ulpia basilica** csarnoképítményéhez tartoztak. Traján forumából, melyet ma gondosan ápolt kertecske takar be, semmi sem maradt fenn. Valamikor ennek a forumnak a közepén a császárnak aranyozott lovasszobra állott. Történelmi hagyomány szerint a IV. század derekán Constans császár Hormisdas perzsa uralkodó társaságában az akkor még teljes pompájában álló fórumon megbűvölten állott a szobor előtt, s kijelentette környezetének, hogy ő is állít magának egy ilyen szobrot Bizáncban; mire Hormisdas szellemesen megjegyezte: «Akkor előbb ilyen istállót is építtess lovad számára, ó császár». Mai napig fennmaradt és a tudományos világnak is bőséges tanulmánytárgya **Trajánnak árucsarnoka,** melynek építészeti szépségei és technikai megoldásai a modern építészetnek is mintául szolgálhatnak. A félköríves csarnok és a hozzá csatlakozó építmények, fel egészen a Néró tornyának nevezett katonai őrtoronyig, részben népjóléti intézmények hivatalait, részben kereskedők üzleteit fogadták magukba. Ezek a kitűnő állapotban megmaradt romok, melyeket régi feljegyzések és metszetek alapján Mussolini ásatott ki az őket borító, rengeteg épület eltakarításával, újabb időkben, kiállítási helyiség gyanánt szolgálnak.

Folytatva sétánkat, a **Via dell Imperon Augustus császár** monumentálisan megépített **fórumának** maradványait csodálhatjuk meg. Róma művészete ennek a nagy császárnak korában érte el legtökéletesebb fejlődési fokát és, ha a későbbi császárok, mint Traján, Nerva, Hadrian, Vespasian, Septimius Severus, vagy Diocletianus díszesebb emlékműveket is hagytak az utókorra, ezekben sem az építés monumentalitása, sem a díszítőművészet finomsága meg sem közelíti már az augustusi aranykor alkotó nagyságát. Augustus fórumának központjában a **bosszúálló Mars temploma** emelkedett, melyet a császár Brutus legyőzése és Caesar halálának megbosszúlása emlékére állíttatott Kr. e. 42-ben. Augustus fórumának balszárnya és Traján csarnokának jobbszárnya foglalja magában a rodusi lovagoknak rendkívüli találékonysággal és változatossággal beépített középkori palotácskáját, melynek magas loggiájáról a fórumokra gyönyörű kilátás nyílik.

A Via Cavour betorkolásánál **Nerva fórumának** és Minerva templomnak maradványai kötik le figyelmünket. Ez a fórum átmenet gyanánt szolgált Vespasianus béketemplomához, melyből ma alig maradt fenn egy-egy oszloptöredék. A Via dell'Imperonak további folytatása a Colosseum felé, balról modern kiképzésű fallal van szegélyezve, melybe az antik-korbeli építészetet utánozva szökőkutat és szoborfülkéket építettek be. Az utat képező bevágást már Maxentius császár készíttette el, hogy bazilikájának, amely a Via dell'Impero jobb oldalán emelkedik, tágas teret biztosítson. A bazi-

lika külső falán a fasiszta Róma az antik Róma fejlődését szemléltető, **négy márványtérképet** készíttetett, melyek világosan elénk tárják Róma első évezredes történetének hihetetlen méretekben kibontakozó nagyságát. Ezek a térképek nem minden ok nélkül lepik meg a világ sorsát intéző hatalmasságokat, mert a Földközi tenger uralmának a multban való fokozatos és kizárólagos birtoklását dokumentálják és talán sok jámbor szemlélőben hasonló álmokat ébreszthetnek a ma vagy a holnap történetét illetőleg is. A sok-sok szemlélődéstől fáradt szem és a császárok történetén elmerengő képzelet villámszerű ütést kap, mikor vagy száz méternyi távolságból átfogja és egy pillanat alatt realizálja azt a hatalmat, akaratot, tudást és áldozatot, amit a **Colosseum** óriási tömege tár fel. Néró őrületét Róma népe megúnta, s ezt az izzó gyűlöletet használták ki és fordították a maguk javára, uralmuk megalapítására és népszerűvé tételére a Flaviusok. Azon a helyen, ahol ma a Colosseum áll, előbb Néró aranyházának halastava volt, melyről borzalmas legendák terjengtek a nép között. Vespasianus, ki Néró átkos emlékét szenátusi határozattal bélyegeztette meg, lerombolta az aranyházat, amely az Oppius-dombon épült, kiszárította a halastavat, s helyébe a nép mulattatására Kr. e. 72-ben **Amphiteatrumot** kezdett építeni, melyet fia, Titus 80-ban fejezett be. A megnyitási ünnepségek száz napig tartottak. A történelem megemlíti, hogy 249-ben, azaz Róma alapításának ezredik évében, hihetetlen méretű látványos ünnepségek folytak le a Colosseumban, melyek folyamán ezer pár gladiátor harcolt, s a vadállatoknak nagy tömegeit gyilkolták le. Ősi keresztény hagyomány szerint igen sok nevezetes keresztény mártír nyerte el itt a győzelem pálmáját, s ezek emlékére állítottak később a Colosseum közepére keresztet és csarnokaiba a keresztútnak állomásait állították. A gladiátori harcokat 405-ig folytatták, amikor egy ilyen embertelen vérengzés alkalmával Telemachos nevű szerzetes sikertelen tiltakozás után a küzdők közé vetve magát, a fölizgatott gladiátorok áldozatául esett ugyan, de a megdöbbent közvélemény hatása alatt Honorius császár egyszer és mindekorra megtiltotta a látványos párviadalokat. A Colosseum is, mint minden nagyobbméretű építmény, az erőszakoskodó római családok fellegvárául szolgált. Itt hosszabb ideig a Frangepániak vették meg lábukat. Sokszor halljuk, hogy a Colosseum hiányzó részei a renesszánsz kor pápáinak és gazdag családjainak kapzsisága következtében pusztultak el, mert Róma minden nagyobb palotájához és templomához innen hordták el az anyagot. Ebből a vádból csak annyi az igaz, hogy a földrengések következtében beomlott részek anyagát tényleg felhasználták építkezésekhez, de semmit sem romboltak le önkényesen azért, hogy olcsón jussanak építkezési anyaghoz. VII. Pius pápa óta pedig, amikor a műemlékek gondozása kezdetét vette, a pápák óriási áldozatokkal hatalmas támfalakat építettek, hogy a Colosseumnak további beomlását megakadályozzák.

A Colosseum nevét egyesek szerint óriási (kolosszális) méretei

után, mások szerint Néró közelben felállított hatalmas ércszobrának népies nevétől (kolosszus) vette, melyet az Amphiteatrum építésénél leromboltak ugyan, de emlékét a Colosseum nevében megtartották.

A római nép általában szerette a tornajátékokat, melyek a császárok korában nagy méreteket öltöttek és professzionisták szervezetei által rendeztettek. Igy ezen játékok sportszerű jellege megszűnt, s az izgalmakat hajszoló nép a jólfizetett játékosoktól mindig hajmeresztőbb, valóságos vérengzésbe elfajuló produkciókat kívánt. A cirkuszok is, melyek előbb a lóversenyek, kocsiversenyek és atletikai küzdelmek lefolytatására szolgáltak, a császárok korában már elvesztették eredeti nemes jellegüket és szintén izgalmas látványosságok színterei voltak. A színházművészet, mellyel még Néró császár is szerencsét próbált, mindinkább kiment a divatból. A cirkusznak és a színháznak kombinációja az amphiteatrum lett. Ilyen amphiteatrumokat a birodalom minden jelentősebb városában építettek (pl. Verona, Pola, Fiesole), sőt a távoli provinciákban is, mint pl. Aquincumban (Buda mellett). Valamennyit felülmúlta azonban úgy méreteiben, mint építészeti tökéletességében, valamint játékprogrammjában is a Flaviusok amphiteatruma: a Colosseum. Jelentősége annyira belegyökerezett a köztudatba, hogy Beda Venerabilis, VIII. századbeli egyházi író jövendölést hagyott reánk, amely szerint: «Míg áll a Colosseum, állni fog Róma is, mikor összeomlik a Colosseum, vége lesz Rómának is; mikor pedig Róma elpusztul, elpusztul a világ is!»

Az ellipszis alakú építmény kívülről négyemeletes oszlopcsarnok képét mutatja. A három egymásfölé épített nyitott csarnoknak oszloprendje a dor, jón és korinthusi klasszikus típusokat követi, 80 ívből áll minden emelet, s a földszinten minden második ív lépcsőfeljárathoz, a váltakozó pedig a Colosseum belsejébe vezet. Adjunk most magunknak számot a Colosseum méreteiről: a külső méretek: a hosszabb tengely 188, a rövidebb tengely 156, a kerület 527, a magasság 57 m. A Colosseum belseje hosszában 76, széltében 46 m méretű arénát körülvevő lépcsőzetes nézőtérből állott. A külső beosztás szerint belülről is három emelet szolgált az előkelőségek, a polgárság és a nép befogadására. Egyszerre kb. 50.000 ember szemlélhette a játékokat.

A főbejárattól a keresztig előremenve, jobbra a császári páholy volt, balra pedig ezzel szemben a Vesta-szűzeknek a páholya. A császári páholyt és a Vesta-szűzek páholyát a szenátoroknak, lovagoknak s az előkelő matronáknak helyei vették körül. A bejárások és kijárások, az emeletekre vezető lépcsőzetek oly kitünő rendszerrel voltak elhelyezve, hogy a hatalmas nézőteret kb. negyedórán belül meglehetett tölteni és ki is lehetett üríteni. A ma csupaszon meredő falak egykor fehér és színes márvánnyal voltak borítva, a könyöklők pedig aranyozott bronzból készültek. A Colosseum peremének legmagasabb részén láthatók a márványtartók, melyekbe ércrudak voltak beleállítva. Ezekhez voltak erősítve a kötelek, melyeken

vitorlarendszerrel feszítették ki a hatalmas kiterjedésű ponyvákat, hogy a nézőket a nap hevétől s a néha bizony dézsaszerűen aláömlő római esőzésektől megvédjék. Ezen védőszerkezetet külön tengerészkülönítmény kezelte, melynek kaszárnyája valószínűleg a Coeliusdombon, a mai Santa Maria in Domnica vagy in Navicella-templom helyén állott. Igen érdekes a Colosseum arénájának alépítménye, melyből az építmény alatt elágazó helyiségekhez folyosók, a porondra pedig elmésen szerkesztett felvonógépek vezettek. Az alépítményben voltak a gladiátorok öltözőhelyiségei, a játékokhoz begyüjtött vadállatok ketrecei és a szolgaszemélyzet lakásai. Ugyancsak itt volt elhelyezve a vízvezeték és csatornarendszer is, melynek segítségével a porondot rövid idő alatt víz alá borították, hogy a káprázatos tengeri csata játékokat megvívhassák.

A Colosseumnak lenyügöző romhalmazába kegyelettel zarándokolnak el a Rómába, a szent helyek tiszteletére érkező hívek, s a kereszt tövében gyakran hangzanak fel a martírokat dicsőítő beszédek és énekek. A magyar zarándokok 1925. év karácsonyakor itt rendezték megható karácsonyfaestéjüket, s azóta minden magyar zarándokcsoport, de példájukon felbuzdulva más nemzetek zarándokai is, gyertyás körmeneteket szoktak a kegyelettel megszentelt falak között rendezni. Holdvilágnál a Colosseum álmodozó romjai megkapó képet nyujtanak. Ugyancsak meg kell jegyeznünk, hogy a világítási technika, mellyel esténkint a Colosseum épenmaradt keleti részére szűrt sárga fényt sugároznak, beszédesen emeli ki az építmény klasszikus szépségét.

A Colosseum főbejáratától visszatérve, szembe találjuk magunkat **Róma és Venus** templomának apsisával, mely előtt a monumentális oszlopcsarnokot 1934-ben a töredékekből helyreállították, s a hiányzó oszlopokat nyírott buxusbokrokkal pótolták. Ezen romok előtt a tér padlózatában egy óriási négyszöget látunk kirajzolva, mely egykor Néró hatalmas méretű szobrának a talapzatát képezte.

Nyugati irányba fordulva, a római világ egyik legszebb és leginkább épségben maradt diadalívével, a fenséges **Nagy Konstantin-ívvel** találjuk magunkat szemben. Ezt a háromíves diadalkaput a római szenátus és a római nép Nagy Konstantin császárnak a Milvius-hídnál, Kr. u. 315-ben, Maxencius zsarnok csapatai felett aratott döntő győzelme emlékére emeltette. A tökéletes arányú emlékmű a kereszténység diadalának is emléke. Mindnyájan tudjuk, hogy Nagy Konstantin császár győzelmét azon fogadalmának köszönhette, mellyel magát az ütközet előestéjén Krisztusnak elkötelezte. A diadalkapu építésére kevés ideje volt a szenátusnak, éppen ezért annak díszítőelemei legnagyobbrészt Traján császárnak diadalívéről (amelynek ma már nyoma sincs) és Hadrian császárnak valamely akkor már összeomlott építményéről helyeztettek át diadalívre.

Balra, az itt emelkedő halmon, városi **Antiquarium** épülete áll, melyben igen sok a Colosseumból, császári fórumokról, a Palatinusról és Néro arany házából felszínre került szobormű látható.

Visszatérve a Colosseumhoz, az Oppius-dombon láthatjuk **Titus és Trajanus fürdőjének** romjait, amelyek egész tömegükkel **Néró aranyháza** fölé nehezedtek. A Flaviusok, kik Nérónak minden emlékét, a római nép nagy helyeslése közepette minél gyorsabban igyekeztek eltakarítani, az idő hiányában az Arany Házat a Colosseum munkálatainál kiásott földdel betömték, s úgy építették rá a fürdőcsarnokot. Ennek köszönhető, hogy az újabb ásatások fel tudták tárni a palotának jórészét, melynek termeiben neves római festők csodálatos szépségű mithológiai jelenetekkel borították a falakat és mesterien kiképzett gipszdomborművek (stukkók) ékesítik a mennyezeteket. A reneszánszkori festők, többek között maga Raffael is, ismerték az épület egyes valamikép hozzáférhető részeit és igen sok ihletet merítettek itt díszítőművészetükhöz. Nagyon érdekesek az istállóhelyiségek, ahol a márványból készült jászolok és itatók teljes épségben megmaradtak. Napoleon Rómában jártakor lovait ebbe az istállóba köttette be, ahol a történetírók tanusága szerint Néro híres lovait egykor aranyszemekkel kevert zabbal abrakoltatta. Itt találták meg 1506-ban egyik teremben a híres vatikáni Laokon-csoportot is.

Az Oppius-dombnak északi részén, nem messze a Domus Aureatól áll a **San Pietro in Vincoli** (vasas Szent Péter) temploma, amelynek jobboldali kereszthajójában van elhelyezve Michelangelo leginkább megbámult alkotása: Mózes. A templomot, mely egyike a régi római bíbornoki titulusoknak, II. Gyula pápa bíbornok korában építtette át mai formájába. Az egykori eredeti templomot az V. században Eudoxia bizánci császárnő emeltette, hogy benne azon láncoknak a tiszteletét tartsa fenn, amelyeket az apostolfejedelem jeruzsálemi és római fogsága alatt hordozott. Nevezetes történelmi emléke a templomnak az is, hogy VII. Gergely pápát, aki IV. Henriket Canossa-járásra kényszerítette, itt választották meg Péter székére. A templom építészeti ékességét a gyönyörű dóroszlopok képezik, melyek valószínűleg a közeli termákból kerültek ide. A főoltár alatt kristályüveg ereklyetartóban őrzik a láncokat, melyek a hagyomány szerint nagy szent Leó pápa alatt, mikor a **jeruzsálemi láncokat** a római lánchoz hozzáérintették, csodálatos módon egybeforrtak. Az ereklyét elzáró bronzajtó Caradosso műve (1477). A láncokhoz érintett miniatűr, óraláncnak használható másolatokat a sekrestyében árusítják. A templomban több értékes mozaik és bájos freskó is látható, amelyeknek azonban a látogatók alig szentelnek figyelmet, mert mindenkit ellenállhatatlanul vonz magához **II. Gyula pápának síremléke.** Ami itt látható, az inkább, hogy magának a nagy mesternek a szavaival éljünk, a síremléknek a tragédiája, mert a **II. Gyula** hatalmas elgondolása és **Michelangelo**

félelmetes művészi tudása alapján kitervezett síremlék sohasem készült el teljes egészében. Maga a pápa a Szent Péter-templomban szinte jeltelen sírban nyugszik. Egyik-másik már elkészült szobor Firenzébe és Párisba került mint múzeumi látványosság. **Mózes** mégis a legfenségesebb emléke maradt II. Gyula pápa szervezői és törvényhozói nagyságának és Michelangelo teremtő képzeletének. A művészettörténet temérdek értekezésben igyekezett a szobor jelentőségét és művészeti tulajdonságait méltatni, mégis minden látogató a maga különös szempontjából tud még mindig valamit hozzáadni a megállapításokhoz. Egy a bizonyos, hogy aki a szoborral egyszer szembenézett, nehezen tud hatása alól megszabadulni. A legenda szerint maga Michelangelo, amikor elkészült szobrával annyira megilletődött, hogy a kalapácsot a szobor térdéhez vágta és felkiáltott: »Szólalj meg, Mózes!«

IV. Passeggiata Archeologica és Caracalla-termák környéke.

A Via dell'Impero a Colosseum előtt megtorpanva jobbra fordul és Konstantin diadalíve alatt áthaladva a Via dei Trionfiban folytatódik. Mussolini találóan neveztette el ezt a Palatinus és Coelius között vezető széles utat a diadalok útjának, mert a köztársaság és a császárság korában is minden diadalmas hadvezér, hódító hadjáratból visszatérve, ezen az úton vonult fel díszmenetben a Forumot átszelő Via Sacran a Capitoliumra, hogy ott Jupiter templomában hálaadó áldozatát bemutassa. Nagy Konstantin diadalíve előtt a térségen egy korong jelzi azt a helyet, ahol egészen 1933-ig az úgynevezett **Meta Sudans** állott. Ez a kúpalakú építmény vízmedencének a közepén emelkedett, mely arra szolgált, hogy vizében a Rómába érkező követek, futárok, vagy a háborúból győzelmesen visszatérő hadvezérek jelképes mosakodást végezzenek, mielőtt a felsorakozott diadalmenetben a Via Sacrára elindultak volna. A széles utat jobbról a Palatinushoz tartozó építmények romjai, balról a Mons Coeliusnak antik oszlopfőkkel és szobrokkal díszített bástyája szegélyezik. A Coelius-hegy északnyugati lejtőjén emelkedik a **San Gregorio Magno**-templom elegáns, komoly homlokzata. Ez a templom Magyarország bíboros hercegprímásának, **dr. Serédi Jusztiniánnak tituláris temploma.** Mint már említettük, minden bíbornoknak, akár a római kúriában teljesítsen szolgálatot, akár valamely olaszországi vagy külföldi egyházmegye püspöke is legyen, bíbornokká választásakor a pápa egy régi római plébániatemplomot jelöl ki római székhely gyanánt. Az újonnan kinevezett bíbornokok a be nem töltött ilyen titularis templomok közül szabadon választhatnak. Magyarország hercegprímásának ezen jelentős, ősi bíbornoki Egyház azért jutott osztályrészül, mert nagy Szent Gergely pápa is Szent Benedek rendjéhez tartozott, s mert ez a szentéletű pápa egyike volt az egyházi tudományosság legkiválóbb képviselőinek. Az ősi templomot nagy Szent Gergely, a kiváló Anicia-család utolsó sarjadéka, ősei családi háza helyén építtette, s a melléje emelt kolostorban élte ő maga is Szent Benedek szerzeteseinek imádságos és dolgos életét, s mint pápa is e megszentelt helyről kormányozta Krisztus Egyházát. Innen küldötte ki Szent Ágostont, az angolok nagy térítőjét és első érsekét hithirdető útjára, itt írta csodálatos bölcseséggel teli könyveit, s itt csendülnek fel először áhítatos szerzetesei ajkán a Gregorián-ének dallamai.

A templom mai formáját a XVIII. században végzett átalakításnak köszönheti, de úgy az előcsarnokában, mint az oldalhajókban felsorakozó oltárok és síremlékek korábbi századok kegyeletének és magas művészetének tanui. A templom eredetileg Szent András apostolnak volt szentelve s csak később nyerte az alapító nagy pápának nevét. A jobboldali hajó mélyén látható nagy Szent Gergely pápának oltára, a legjobb a reneszánsz korból. A templomban, a bejárati ajtó felett jobbról, a tituláris bíbornoknak arcképe van elhelyezve a pápa képével szemben. Róma minden titularis templomában hasonló elhelyezésben látható a mindenkori pápa és bíbornok főpap arcképe.

A templomból kilépve jobbra ciprusokkal beültetett kis terecske nyílik, mely egykor a szerzetesek temetkezési helyéül szolgált. A kertben hármas kápolna barokkhomlokzata emelkedik, ezt a XVII. század elején a nagy mecénás, tituláris bíbornok Borghese Scipio restauráltatta. A középső kápolna Szent András tiszteletére van szentelve, s nem indokolatlan az a feltevés, hogy ez volt Szent Gergely kolostorának oratoriuma. A kápolnában két nagy mester: **Domenichino** és **Guido Reni** versengve örökített meg egy-egy jelenetet Szent András apostol vértanuságából. Római művészi hagyomány szerint Guido Reni képén a parasztasszony alakjában a legendáshírű Beatrice Cenci vonásai ismerhetők fel. A jobboldali kápolnában, mely Szent Silviának, a nagy pápa édesanyjának emlékét őrzi, Guido Reni muzsikáló angyalai és a szent asszony Cordier mester által alkotott szobra figyelemreméltók. A baloldali kápolna Szent Borbálának tiszteletére van szentelve, másként ebédlőnek is hívják ezt a helyiséget, mert középen áll az antik lábakon nyugvó nagy márványasztal, melynél Szent Gergely pápa 12 szegénynyel együtt egy titokzatos tizenharmadikat, az Úr Angyalát, vendégelte meg.

Visszatérve a Via dei Trionfira, a jobboldali részen elterülő nagy mezőség sarkában az óriásméretű **Circus Maximus** maradványait láthatjuk, melyek csak halványan engedik sejtetni azt a fényt és pompát, amellyel a világ ezen legnagyobb versenypályája egykor ékeskedett. Szemben sötét kőtölgy allékkal benépesített hatalmas park terül el: a **Passeggiata Archeologica** (archeologiai sétány). Ez a térség a császárság első századaiban beépítetlen volt, csak a Servius Tullius-féle falak romjaiból megmaradt Porta Capena állott itt, melyen át az utak királynője, a **Via Appia** futott ki a városból. Az út mellett jobbról és balról síremlékek állottak, melyek maradványai most is láthatók. A sétány főútjáról jobbra letérve a Delfinhalmon Szent Balbina bíborosi templomát látjuk, melyet elhanyagolt állapotából csak 1930-ban emeltek ki a restauráló kezek. Ennek a templomnak alapjai és különös fülkékkel tagozott falai egy híres római konzul egykori házának dísztermét őrizték meg mai napig. Mint érdekességet említem meg, hogy a restaurációs

munkákat egy nyugalomba vonult őreg római pap sajátkezűleg végzett kőmívesmunkával kezdte meg, s csak mikor már az ősi falak kezdtek kihámozódni a századok folyamán rájuk borított stukkórétegek alól, akkor figyelt fel a műemlékek felügyelősége s vette kezébe a további munkálatokat.

A park széles főútján **Caracalla termáinak** romjaikban is lenyűgöző nagyságú építményeihez érünk. A termák, azaz római fürdők egészségügyi célokat szolgáltak elsősorban, de egyúttal szórakozóhelyek is voltak, ahol a fényűzéshez szokott római nép napjának jórészét töltötte. A császárok korán felismerték a termák politikai jelentőségét s ezért olyan méretekben fejlesztették ki a fürdőket, hogy azok egyidőben nagy tömeg embert fogadhattak be falaik közé. A fürdők vízmedencéiben, testgyakorlócsarnokaiban és kaszinószerű helyiségeiben hullámzó tömeg között ügyvédek és ügynökök tevékenykedtek; a patriciusok itt fogadták klienseiket, azaz a körülöttük sürgölődő és asztaluk hulladékaiból élő semmittevőket. Természetesen a közönség közé vegyültek a császárok vagy az uralkodó kegyencek megbuktatására szervezkedő pártok besúgói is. Gyakran rendeztek a fürdőkben lakomákat.

Caracalla termái legtovább dacoltak az idők viszontagságaival, s bár a VI. században a gótok betörése alkalmával temérdek berendezési tárgy a fosztogatók vak dühének áldozatává esett, s a későbbi időkben földrengések és tűzvészek is átviharzottak rajtuk, mégis, mondhatnók, tökéletes képét adják a nagyarányú római fürdőnek. Hogy az építmény méreteit felbecsülhessük, elég megjegyeznünk, hogy a központi épület maga 220 × 114 m nagyságú területet foglal el. Szakértők becslése szerint ebben az épülethalmazban a közös fürdőmedencéken kívül kb. 1600 fürdőkabint építettek be. Világosan láthatók a hideg, meleg és forró vízzel telt medencéknek nyomai, valamint egyes helyeken betekintést nyerhetünk a földalatti fűtő és vízelosztó berendezésekbe is. A központi épületet nagy kert vette körül, melynek falaihoz különböző épületek, többek között gazdag tartalmú könyvtárak csatlakoztak. Annak igazolására, hogy a fürdőkben legkülönbözőbb vallási és filozófiai irányok művelői is tartottak összejöveteleket, elég bizonyságot szolgáltat az 1911-es ásatás alkalmával feltárt titokzatos **Mitras (napisten) szentélye.** Visszatérve a főútra **Szent Nereus és Achilleus templomát** látjuk, mely egyike Róma apostoli emlékeinek. A régi templom ugyanis Titulus Fasciolae néven szerepel a legősibb feljegyzésekben, mert a hagyomány szerint Szent Péter a mamertinusi börtönből kiszabadulva itt vette le kezéről a láncok által kimart sebeket takaró kendőcskét (fasciola). A VIII. században hozták ide át a Domitilla-katakombákból Nereusnak és Achilleusnak, a kiváló katonáknak és martíroknak hamvait s Domitillának, a császár leányának földi maradványait is, kiket Szent Péter maga térített a kereszténységre. Szent Domitilla Domitianus császárnak

rokona volt, s igen alapos a feltevés, hogy a császári családban ezen időben igen elterjedt volt már Krisztus vallása.

Kilépve a parkból, kis téren haladunk keresztül, s a Via di Porta San Sebastiano elején jobbról **San Cesareo-templomhoz** érünk, melyről már Nagy Szent Gergely pápa említést tesz. A templom belsejében igen szép cosmata márványdíszek láthatók. A templom mellett következik egy csak legutóbb restaurált reneszánszkori villa, melyet **Bessarion kardinális,** a templom tituláris bíbornoka építtetett magának. Ez a bíbornok konstantinápolyi görög pap volt, aki a török vész közeledtével a római egyházzal egyezkedő bizánci császárt kísérte el a florenci zsinatra (1435), hol a császár és követei ünnepies hitvallást tettek ugyan az unióról, azonban a bizánci szerzetesek makacs ellenállása következtében ez az írásban is megpecsételt egység valósággá sohasem válhatott; Konstantinápoly elesett, Bessarion és társai pedig Rómában találtak menedéket. A házat érdemes meglátogatni, hogy hű képet alkothassunk magunknak egy reneszánszkori kerti villáról. Csak érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy a villa helyiségeiben az olasz kormányelnök külföldi államférfiak részére szokott intim ebédet adni, s az első ilyen ebédet éppen a magyar miniszterelnök tiszteletére ajánlotta fel a restaurálás után. Az úton tovább haladva a régi római, sűrű lombok közé rejtett patricius villáknak a hangulatát érezzük.

Balról közel az Aurelianus-féle falakhoz a **Scipiók síremlékeihez** érkezünk. A régi római korban a városfalakon kívül az utak mentén jobbról és balról épültek fel az előkelőbbek (patriciusok, lovagok) nyaralói, amelyek a késői köztársaság és a császárság korában már állandó lakásul is szolgáltak. Eltekintve az egészségügyi és kényelmi szempontoktól, melyek a mai kor emberét is arra indítják, hogy ha teheti, hivatali helyiségeitől minél távolabb meneküljön a pihenés óráira — a rómaiak korában az a praktikus megfontolás is nagyon indokolt volt, hogy a császári udvar és a politikai élet intrikái így kevésbbé veszélyeztették a közéleti emberek életbiztonságát. A kerti villák utcai oldalán emelkedett ősi római szokás szerint a családi sírbolt, mely nem annyira a holtak iránti kegyeletet, mint inkább az élőknek jogos büszkeségét jelentette a forgalmas utakon közlekedő rómaiak és idegenek előtt. Így értjük meg a Scipiók sírboltját és a Via Appia és egyéb római utak több kilométeres szakaszán felsorakozó sok családi síremlék költséges és fényűző felépítését. Scipio és családja Kr. e. három évszázadon keresztül Róma legkiválóbb hadvezéreit és államférfiait adta a történelemnek, melynek ez az uralkodócsaládok sírboltjaira emlékeztető hatalmas építmény monumentális igazolását szolgáltatja. Az egyszerű szürke kőből vésett sírládák szűkszavú feliratai Ázsia, Afrika koloniális háborúinak és Róma belpolitikai fejlődésének egy-egy korszakát jelentik. A sírboltok mellett a dombon terülnek el a Scipiók kertjei, amelyek magaslatairól gyönyörű kilá-

tás nyílik a Szent Péter kupolájával koronázott Örök Városra. A villa felső részében **Pomponius Hylas columbariumai** láthatók. A columbariumok a halottégetés korszakában keletkezett temetkezési helyek voltak; az egyes hamvvedrek befogadására szolgáló fülkécskék után nevezték el columbariumnak, azaz galambháznak őket. Az itt említett columbarium a legtökéletesebben őrizte meg eredeti formáját, építészeti finomságait, freskóit, továbbá a finoman kiképzett urnákat is. A család tagjainak columbariumához csatlakozott rend szerint a felszabadított rabszolgáknak (libertinusoknak) temetkezési helye is, annak jeléül, hogy az antik világ egyrészt igen megbecsülte a neki értékes szolgálatot tevő, sokszor nagyműveltségű rabszolgákat, másrészt, hogy a halálban nem ismert társadalmi elkülönítettséget. Így érthetjük meg azután a keresztény katakombák kifejlődését is, melynek kiinduló pontja rendszerint egy-egy előkelő család sírboltja volt.

A columbariumok mellett a kertből a Via di Porta Latina-ra léphetünk ki, ahol jobbról egy kis nyolcszögletű épületet látunk azon a helyen, ahol a hagyomány szerint Szent János evangelistát olajban főzték. Ugyancsak itt van a szembenlévő kertben **a San Giovanni a Porta Latina** ősrégi templom is, melynek falain a legújabb restaurálási munkák középkori képsorozatot tártak fel. A német-római császárok ebben a templomban szokták koronázási palástjukat magukra ölteni, s innen vonultak udvartartásukkal a San Giovanni in Laterano-templomba a koronázásra. Hogy a régi római falak méreteiről és erődszerű kiképzéséről képet nyerjünk, a Porta Latinan keresztül a falakon kívül vezető útra térünk és jobbra a falak mentében megyünk vissza **Szent Sebestyén kapuhoz,** hol ma a Via Appia Antica kezdődik. A századok viharával dacoló falak, melyeket csak egyszer vettek alá nagyobbarányú javítómunkának, a mai kor hadászati követelményének ugyan egyáltalán nem felelnek meg, mégis oly impozáns tömegben emelkednek előttünk mellvédes bástyatornyokkal díszítve, hogy az az érzésünk, hogy az Örök Város minden időkben bevehetetlen erősség marad: erőssége az Egyházban és az egységes olasz birodalomban tovább élő latin szellemnek és nyugati műveltségnek. A Szent Sebestyén kaput a előbb említett javítási munkálatok során építették meg Belisar és Narses bizánci hadvezérek, minek emlékét a kapu felett bevésett görög kereszt őrzi. A kapun belépve kis várudvarszerű térségen találjuk magunkat, melyet észak felé a **Drusus diadalívének** nevezett masszív építmény zár le.

Visszasétálva a Via di Porta San Sebastianon a Passeggiata Archeologikáig a San Sisto Vecchio-templom előtt jobbra fordulunk és a széles úton felmegyünk a Celiora, melyet a **Villa Celimontana** koronáz. A Villa a római nyelvhasználatban nem épületet, hanem kertet jelent, melyet valamely renesszánszkori előkelő család — csaknem minden esetben antik római kertek helyén — létesített.

A Villa Celimontana a Mattei hercegi család tulajdona volt, ma nyilvános sétahely gyanánt szolgál. Déli bástyájáról gyönyörű kilátás nyílik a városfalakra és messze ki a Campagna Romanara, amelyet a Castelli Romani szőlőtermő és ezüstszürke lombos olajerdőkkel borított hegyei zárnak le. A Villa mellett Róma legrégibb diákonusi temploma, **Santa Maria in Domnica** vagy in Navicella emelkedik. A templom restaurálási munkálatait Medici bíbornok, a későbbi X. Leó pápa végeztette. Külön említést érdemel a szentély mozaikja, melyet 817-ben I. Paschalis pápa készíttetett. Mária a fehérbeöltözött angyalok légiói között ül trónján, a pápa alázatos térdelőhelyzetben látható lábainál. Valami egészen különös, Róma éjszakai kék egére emlékeztető a mozaik háttere. A templom előtt római hajót ábrázoló szökőkút van: egy egykorú fogadalmi emléknek mása, s talán arra is emlékeztet, hogy ezen a helyen tengerészkülönítmény vagy mások szerint tengerész veteránok kaszárnyája állott a császárság idején. A templommal szemben különleges köralakú épület emelkedik, melyet az északi oldalon omladozó kőfalak zárnak el.

A Santo Stefano Rotondo épülete előtt állunk, mely amellett, hogy Rómának egyik legérdekesebb műemléke, a magyar történelemben is említésreméltó szerepet játszott. A templom mellé épített kolostorban több mint száz évig székelt a Szent Pálról nevezett remeterend, a magyar alapítású **Pálos-rend** általános főnöke és nagytanácsa. V. Miklós pápa jelölte ki a rend számára a kolostort és templomot, nagy birtokokat is csatolva hozzá és ugyanakkor a templomot, amely Szent István vértanunak volt szentelve, **Szent István és Szent László királyok,** továbbá **Szent Imre herceg** kultuszának is szentelte. A pálosok 1580-ban hagyták el a kolostort, amely XIII. Gergely pápának rendeletére ezentúl egy magyar papnevelőintézet célját van hivatva szolgálni. Szántó István, az ízzó magyarságú buzgó jezsuita páter, a Szent Péter templom akkori magyar gyóntatója meg is szervezte a szemináriumot, azonban a török harcokban elgyengült magyarság nem tudott elegendő számú papnövendéket küldeni a kollégiumba, s így egy esztendő után a pápa külön bullával a magyar kollégiumot a németek már virágzó papnevelőintézetéhez csatolta, mely szintén a jezsuiták vezetése alatt állott. A pápai bulla kimondja, hogy ez az egyesítés csak ideiglenes, de sem Szántónak, sem a későbbi időkben megújított törekvéseknek nem sikerült a külön kollégiumot mai napig sem életre hívniok. Ez részben talán annak is tulajdonítható, hogy a magyar papnövendékek a német birodalom teológusaival együtt nevelkedvén, oly széles látókört nyerhettek, hogy alkalmasabbnak látszott a Collegium Germanicum et Hungaricumot továbbra is egységben megtartani. Mint már a Vaticanról szóló részben említettem, a Szent Péter-templom mellett emelt magyar zarándokház egyesíttetett birtokjogilag és célkitűzésében a Santo Stefano Rotondo-templommal s így mikor a zarándokház és templom VI. Pius pápának rendeletére

leromboltatott, Szent István király római kultuszának egyedüli székhelye a Coelius hegyi templom lett, melyhez a pápa külön kápolnát is építtetett Szent István királyunk emlékére. A templom a hozzátartozó épülettel és a Santa Maria in Galeraban fekvő szép birtokkal együtt ma a Collegium Germanicum et Hungaricum gondozására van bízva. VI. Pius pápa bullája előírja, hogy a Collegium Szent István király ünnepét évente tartozik ott megünnepelni és a lerombolt zarándokház helyett a templom melletti kolostorban a szegény magyar zarándokokat vendégül látni. A kolostorban ma karmelita apácák laknak.

A templom történelmi hagyományok szerint Néró császár Macellum Magnum (mai értelemben nagy vásárcsarnok) építménye volt, amelyet a IV. vagy V. században építettek át keresztény templommá. A köralakú templom eredetileg három oszlopgyűrűvel volt körülvéve, melyből azonban ma már csak kettő van meg. Valószínűnek látszik a feltevés, hogy az egész épület, úgy ahogy áll, az első századból származik, természetesen többszörös, jelentékeny restauráló munkával fenntartva. A szentségkápolnában Szent Primus és Felicianus mártirok tiszteletére oltár és felette a VII. századból való mozaik látható. A külső oszlopsor befalazott íveire Pomarancio mester festett a vértanuság borzalmait ábrázoló 34 képet. A főoltártól balra eső nagy pilléren márványtábla látható, amely a Szent István magyar király kultuszának kőbe vésett alapító oklevele. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a magyarság a századok folyamán nem nagy érdeklődést mutatott első királyának ezen római szentélye iránt, s magában István király kápolnájában is csupán csak a mennyezetre festett, elhalványuló felirat jelzi rendeltetését; sem egy kép, sem egy szobor emlékét nem őrzi. Igen érdekes a templom központjában álló, használaton kívül helyezett nagy oltár, mely előtt a márvány padlózatban van beillesztve **Lazo Jánosnak,** az erdélyi származású magyar gyóntatónak 1530-ból való szépen faragott márvány síremléke, lábánál a felirattal: «Ne csodálkozzál, vándor, hogy én, aki a jeges Duna vidékén születtem, római földdel takarva pihenek itt, hiszen Róma mindnyájunk anyja volt, s az is marad». Ha az V. Pál pápa által emelt korlát díszítéseit megfigyeljük, megtaláljuk rajta **Szent István, Szent László és Szent Imre stukkóba faragott képeit** (az akkori kor ízlése szerint római katonaviseletben) s a belső falmezők egyikén kép is látható, mely felirata szerint azt a jelenetet ábrázolja, mikor Szent István vértanu **István királyunk anyjának** álmában **megjövendöli nagy fiának születését.** A templom ma eléggé roskadozó állapotban van, de remélhető, hogy az olasz műemlékek bizottsága és az érdekelt fenntartók áldozatos munka árán további századokra is biztosíthatják fennállását.

A San Paolo della Croce-út, régi római vízvezetéki ívek alatt áthaladva, levezet bennünket **San Giovanni s Paolo**-templomhoz.

János és Pál az Egyház legkésőbbi vértanui, kiket a IV. század derekán Aposztata Julián császár saját házukban öletett meg. A császár felismerve kegyetlen tettének népszerűtlen voltát, elhíresztelte, hogy a két szentet számkivetésbe küldötte, azonban Terencianus, aki őket megölte, később visszatérve a keresztény hitre, felfedte a szörnyű gyilkosságot s ezzel, bár a feldühödött császár őt is megölette, a vértanuk kultuszának alapját megvetette. Nagyon érdekes a templom alatt elterülő patricius ház megtekintése, ahol szép freskók szinte eredeti színekben láthatók, melyek a legrégebbi keresztény szimbolikus és reális ábrázolásokat mutatják. Az erősen restaurált templomban jobbról egy igen hangulatos kápolnát építettek be a templomot gondozó passionisták, keresztes Szent Pál tiszteletére. A templomba van eltemetve a nagytudású bíbornok, Garampi, ki József császár korában bécsi nuncius volt és sokat fáradozott a jozefinista irány egyházi intézményeket (különösen szerzetesrendeket) pusztító törekvéseinek megakadályozásán. Ugyancsak Garampi érdeme az, hogy a vatikáni levéltár temérdek okmányáról rendszeres tárgymutatók állanak a kutatók rendelkezésére. A templomból kijövet jobbra folytatjuk utunkat vissza a Via dei Trionfihoz, melyről az apsis külső kiképzésére érdemes egy visszapillantást vetni. Ez az épületcsoport a San Gregorio Magnóval együtt Róma egyik legérdekesebb látványossága.

V. A Laterán és környéke.

A Lateráni palota és Szent János-székesegyház a Colosseumtól gyalog is megközelíthető a Via S. Giovanni in Lateránon. A CP (fekete P betűs autobusz) a Piazza Cavour-Corso Umberto, Piazza Venezian keresztül visz a Laterán-térre, mely villamoson a vasút felől a 16-os villamossal is elérhető.

A Colosseumtól a Porta Maggioreig terjedő területet a keresztény középkor emlékei borítják. Nagy Konstantin császár a milánói rendelet kiadása után az Egyháznak hierarchiáját, mely az üldözések alatt már teljes egészében kifejlődött, megfelelő külső fényben és a pápaság jelentőségét hangsúlyozó formában akarta megtisztelni, s ezért, amikor a Megváltó tiszteletére fényes templomot építtetett, a Lateráni-családnak kiterjedt kert- és házbirtokait a pápaságnak ajándékozta. Ezen a területen épült fel azután a pápai palota, amely az avignoni fogságig a római pápák székháza maradt. Az így képezett centrum körül az előkelő római családok a császár példáját követve szintén ajándékoztak az Egyháznak területeket, amelyeken nemes műemlékszámba menő kolostorok és templomok épültek.

Ha a Colosseumtól a Via San Giovanni in Lateranón megindulunk a lateráni Szent János-templom felé, az út közepe táján balról jelentéktelen oldalkapun keresztül a **Szent Kelemen-bazilikába** léphetünk be.

Szent Kelemen Szent Péter apostol harmadik utódja volt, ki Krisztus után 100-ban a Fekete-tengeren számkivetésben szenvedett vértanuhalált; testére kötött horgonnyal merítették a tenger mélyére. A hely, ahol a templom áll, az első keresztény század történetében különös jelentőséggel bír. Sozimus és Simachus pápák alatt az V. században két zsinatot is tartottak az ősi templomban, melyet Szent Kelemen egykori házában építettek fel. A IX. században hozták át ide Szent Kelemen pápa ereklyéit, melyeket a szlávok apostolai, Szent Cirill és Metodius a Krími félszigeten találtak fel és szállítottak Rómába. A római nép kegyeletével megszentelt helyet Guiscard Róbert kegyetlen zsoldosai teljesen

elpusztították, de II. Paschalis pápa 1108-ban már felépítette a romok felett a mai felső templomot, mert Szent Kelemen egyháza volt az ő bíbornoki temploma és itt választották őt pápává is. A nagy építő pápa, aki a X. század viszontagságaiban elpusztított római szentélyek nagy részét restaurálttatta, építési tevékenységének legszebb emlékét kétségtelenül ebben a templomban hagyta reánk, melyet utódjai, többek között V. Sixtus és XI. Kelemen, gazdag bőkezűséggel ajándékoztak meg koruk művészi alkotásaival. Paschalis pápa a régi bazilikát, miután az oszlopokat és a márványdíszeket a romokból kiemelte, földdel tömette el és fölébe építtette a ma is használatban levő templomot. Különös figyelmet érdemel a VI. századból származó Scola Cantorum, a liturgiában résztvevő papság részére a templom közepén emelt és márványkorláttal körülvett emelvény, melyen II. János pápa monogrammja látható. Csodálatraméltó ragyogással tűnik szembe az apsis mozaikja, mely felfogásában és kivitelében az augustuskori művészet legszebb emlékeire emlékeztet. Paschalis pápa korában Róma művészetét átlengi a klasszikus kornak szelleme, úgy hogy ezt a korszakot jogosan nevezhetjük a reneszánsz távoli előfutárának. A jobboldali hajóban a második kápolna Szent Cirill és Metód tiszteletére van szentelve. A baloldali hajó, melyen vasráccsal elzárt kápolna falain **Masolino mester** freskói láthatók, ki festőtársával, **Masaccióval** együtt **Zsigmond királyunk** budai palotájában is dolgozott.

A XIX. század derekán az ír dominikánusok, kiknek gondozására van a templom bízva, ásatásokat kezdtek a bazilika alatt, hogy az ősi szentély maradványait feltárják. Ez alkalommal hozzáférhetővé tették a gyönyörű freskókat, amelyek különösen a IX. és X. században Szent Kelemen egyházának falait díszítették. Sorozatos ábrázolásokat találunk itt, melyek Szent Kelemennek életét és vértanuságát, továbbá Szent Eleknek (Alexiusnak) romantikus legendáját, Tóbiás történetét és alexandriai Szent Katalin vértanuságát ábrázolják. Az alsó templom baloldali hajójából lépcső vezet le az ősrégi pogány Mitras-szentélybe, amely ezen keleti kultusz legtökéletesebben megtartott emléke. Ugyanitt láthatók a köztársaságkorabeli római pénzverde falmaradványai és két helyiség a császárság korából, melyek valószínűleg Szent Kelemen házának maradványai.

A templomból kijövet kis kerülővel a Via del Santi Quattro Coronati-utcába jutunk, melyen komoly erődítményként emelkedik **a Santi Quattro Coronati temploma** és kolostora. A templom maga a IV. században épült az 5, Pannoniából származó szobrász és négy római katona tiszteletére. A szobrászok vonakodtak Esculapius isten szobrát elkészíteni, a katonák megtagadták az istenszobor imádását. Ezért szenvedtek vértanuhalált s ezért keresik fel ezt a szentélyt különös kegyelettel a római márványozók és

szobrászok. Az erődítés jelleget a templom és a hozzá csatlakozó kolostor Nagy Szent Gergely pápa azon intézkedésének köszönheti, amellyel ez a római hagyományokat féltékenyen őrző egyházfejedelem a szerzeteseket felfegyverezte és elrendelte a kolostorok megerősítését, hogy a gyáva és az ellenséggel paktáló lakósság helyett az imádság emberei fegyverrel kezükben őrizzék meg a várost az idegen vad törzsek pusztító támadásaival szemben. Feljegyzik a szent pápa életírói, hogy Róma jobbérzésű családjai ezen intézkedés láttán megszégyenülten szálltak magukba s önként jelentkeztek fegyveres őrségek alakítására. Ezen családok a római nemességnek alapítói és minden, a kereszténységben civilizált európai ország ezen római nemesség mintájára alakította meg nemesi osztályát, melynek első hivatása a honvédelem volt. A jelentkező családok a nagy pápa bölcs elhatározásából a római Campagnan (a Rómát körülvevő egykor sűrűn lakott és kertszerűen művelt, de a vandálok és gótok támadásaiban elpusztult területen) vitézi telkeket kaptak s így a város ellátását is biztosították. A templomot építészeti szempontból érdemes megtekinteni. A baloldali mellékhajóból kis ajtón keresztül bájos kolostorudvarba léphetünk ki, amelyet a XIII. század elején jókedvükben építhettek Róma híres márványozó mesterei. Az atriumból nyílik Szent Szilveszter kápolnája, melyben elég jókarban tartott XIII. századbeli freskók Nagy Konstantin császár legendáját ábrázolják.

A Via di San Giovannin végigmenve a **San Giovanni in Laterano** terén találjuk magunkat. A tér közepén vörös gránit-obeliszk emelkedik, a legrégebbi és legnagyobb Róma egyptomi obeliszkjei között. A karcsú kőemléket III. Tutmes fáraó Kr. e. a XV. században állíttatta Ammon temploma elé Thebébe, ahonnan Nagy Konstantin fia, Konstans 357-ben hozatta Rómába. Az átszállításhoz külön hajót szerkesztettek 300 evezőssel. Az obeliszket először a Circus Maximus gerincébe állították, s innen a romok közül három darabban emeltette ki V. Sixtus pápa, Róma első nagy városrendezője és helyeztette el a Lateráni-templom oldalbejárata elé, oda, ahol egészen 1538-ig Marcus Aureliusnak lovasszobra állott. Ez az ércszobor csak azért kerülte el sok más társának sorsát, mert azt hitték, hogy Nagy Konstantint ábrázolja. A teret délkeleti irányban a Lateráni palota nemesen megrajzolt egyszerű épülettömbje zárja le, melyet Domenico Fontana 1586-ban V. Sixtus rendeletére épített. A palota helyén előbb a pápai rezidencia állott, mely a IV. századtól az avignoni fogságig az egyházkormányzat központja volt. Az avignoni fogság ideje alatt a régi palota tűzvészek és földrengések következtében annyira megrongálódott, hogy a XV. században Rómába visszatérő pápaság azt többé lakóhely gyanánt nem használhatta, s a rezidenciát a Szent Péter-templom mellé, a vatikáni halomra telepítette át. A Fontana által épített lateráni palota kezdettől fogva inkább múzeum gyanánt szolgált, s különös jelentőséget csak 1929 február 11-én nyert, amikor egyik

dísztermében Gasparri bíbornok és Benito Mussolini, a Duce, az Egyház és olasz állam közötti megbékélési szerződést, az úgynevezett lateráni egyezményt ünnepies aláírásukkal megerősítették.

A Lateran elnevezés sok fejtörést okozott a történetíróknak és különösen a romantikus hajlamú legendagyártóknak. Teljes biztonsággal meg lehet állapítani, hogy a név a Lateráni-családról származott át az általa birtoklott területre, melyet a család kihalása után Nagy Konstantin, kinek felesége azzal rokonságban volt, átengedett a pápaságnak. A Laterán előtti nagy tér, mely a Szent Kereszt-templomig terjed, esztendőnként június 24-ére virradó éjszaka hagyományos népünnepély színhelye, amely valószínűleg a pogány dorbézolások maradványa. A középkorban boszorkányok éjszakájának nevezték el a mulatozást, amely fülsiketítő trombitálással igyekszik távol tartani a rossz szellemeket. Nagy szerepet játszik a kerti csiga az ilyenkor csaknem kötelező lakomázásban. Valószínű azonban, hogy ezek az ünnepségek Róma és a világ székesegyházának, amely keresztelő Szent Jánost tiszteli főpatronusa gyanánt, egyszerű templombúcsújából keletkeztek, amikor is a római császárok s hatalmas római csatlósaik a mulatságra hajlandó népet borral vendégelték meg.

A lateráni Szent János előtti téren egykor a keleti stílusban pavillonrendszerben épített pápai palotacsoport épületei állottak, melyekből ma már csak az a kis rész áll fenn, melyben a **Scala Santa** (szent lépcső) s annak felső végén az egykori pápai házikápolna foglaltatik. Csodálatos gondviselésszerű tény az, hogy az általános pusztulásból ez a kegyeletes emlék napjainkig fennmaradt. A szent lépcső 28 márványfokból áll, melyet **Szent Ilona Jeruzsálemből, Pilátus palotájából hozatott át Rómába.** Az Úr Jézus a szentírás tanusága szerint a római helytartó palotájában ítéltetett halálra, s így ez a lépcső méltán örvendett mindenkor a hívek különös kegyeletének. Az előcsarnokban fehér márványból készült márványszobrok emlékeztetnek az Úr szenvedésének egyes jeleneteire. Júdás csókja, az Ecce Homo, az Olajfákhegyén imádkozó Jézus, az Ostorozás szobrai IX. Pius pápának a szent helyre szánt ajándékai. A középső lépcső a szent lépcső, melynek fával borított fokain a hívek térdenállva és imádkozva mennek fel. Minden egyes lépcsőfokon üveglapon keresztül láthatók a Megváltó reájuk hullott vércsöppjei, melyet a hívek részvételjesen csókolnak meg. Felérkezve a legfelső fokra, a Szentek Szentje néven ismert Szent Lőrinc-kápolnába tekinthetünk be, melyben a főoltáron **a Megváltó képét** láthatjuk, melyet a hagyomány szerint égi kezek festettek. Ehhez a kápolnához fűződnek a keresztény világnak legnevezetesebb eseményei Nagy Konstantintól egészen az avignoni fogságig, amikor a pápáknak Rómából való elköltözésével a Lateran hosszú időre elvesztette jelentőségét. A Megváltó csodálatos képét a Rómát, s a keresztény világot fenyegető veszedelmek idején a

pápa vezetésével processzióban hordozták körül a város utcáin, irgalomért esedezve. Ezen lenyügöző hatású körmeneteket 1925-ben, a szentév alkalmával és 1933-ban, a megváltás jubileumi évében megismételték. Aki nem tud térdenállva a szent helyekhez felmenni, a szent lépcső mellett jobbról és balról elhelyezett két-két lépcsőn is feljuthat a szentélyhez.

Amikor a pápák Avignonba költöztek, a házikápolna felbecsülhetetlen kincseit befalaztatták a kápolna falába, hol azokat 1907-ben P. Grisar találta fel újra s szállíttatta át a vatikáni keresztény múzeumba.

A Scala Santa déli oldalához csatlakozó palotarészben állott az óriási **ebédlőterem** (Cenacolo), melyet III. Leó pápa a VIII. század elején építtetett. A terem fejedelmi díszéről hű képet ad a fennmaradt apsis mozaik, melynek kagylójában a Megváltó képe látható. A kagylót szegélyező falsíkon történelmi és egyházpolitikai szempontból egyaránt nagyértékű mozaikábrázolások vannak. Egyik oldalon Jézus a kulcsokat, mint az Egyház lelki hatalmának jelvényeit, Szent Szilveszter pápának, a hadizászlót pedig, mint a világi hatalom jelképét, Nagy Konstantinnak adja át. A másik képen Szent Péter a stólát, ugyancsak a lelki joghatóság szimbólumát III. Leónak, a harci zászlót pedig Nagy Károly császárnak nyujtja át. Az egyháztörténelem két nevezetes, elvileg is döntő jelentőségű eseménye Nagy Konstantin keresztény törvényhozása és a nyugati császárságnak megalapítása van ezen jelenetekben örök emlékül megörökítve.

Nagy Konstantin császár, amikor a pápaság székhelyéül a híres lateráni családnak városi palotáját és kertjeit jelölte ki, a Megváltó tiszteletére itt építtette meg a pápai székesegyházat, mely a mai homlokzaton is megtartott mélyértelmű középkori felirat szerint a világ és a város minden egyházának anyja és feje. Ne ütközzünk meg azon, hogy a jámbor császár és a megajándékozott pápaság nem Szent Péter sírja felett emelt templomban alapította meg a római pápaság központját; az akkori kor felfogása szerint a temetkezési egyház nem szolgálhatott egyházkormányzati és liturgikus tényekedések kerete gyanánt. Az üldözések idejében is már meg voltak Róma egyes egyházkerületeinek városi templomai és a katakombákban található úgynevezett pápakápolnák csak szükség esetén gyüjtötték egybe az imádkozó és áldozatot bemutató pápát és híveket.

A Megváltó egyházát később Keresztelő Szent Jánosnak és Szent János evangelistának ereklyéiről **lateráni Szent János-templomnak** is nevezték, s ezen a néven ment át a köztudatba. A szent hely jelentősége és kincsei miatt is

már az V. században áldozatául esett a vandálok dühének, de I. Leó pápa később Hadrián, majd III. Sergius pápák alatt is régi fényében újra meg újra felépíttette és IV. Miklós pápa alatt (XIII. század) nyerte el ma is megcsodált apsismozaikját. VIII. Bonifác pápa 1300-ban a templom loggiájáról hirdette ki az első jubileumi szentévet, amely egy pillanatra Dantet is megbékítette. Mikor az avignoni fogság szomorú korszaka Rómát elnéptelenítette és belső lázadások martalékává tette, a lateráni Szent János-templom tűzvészek áldozatává esett. A padlómozaikok repedéseiben kisarjadt a fű, és marhacsordákat hajtottak be romjai közé legelni. Róma jobbjai ilyen pusztulás láttára mélyen megrendültek, s a levelekben, melyekben az Avignonban székelő pápák visszatérését sürgették, a fő indító ok csaknem mindig a világ első egyházának szégyenteljes állapotára való hivatkozás volt. V. Orbán pápa el is rendelte az újjáépítési munkákat, melyeket V. Márton pápa fejezett be, ki a főoltár előtti sírboltban van eltemetve. A templom mai gyönyörű homlokzatát X. Ince pápa építtette 1650-ben Borromini mesterrel, aki a Krisztus és szentjei hatalmas méretű szobraival koronázott homlokzatban a világ székesegyházának jelentőségét valóban méltó formában hangsúlyozta ki.

XI. Pius pápa 1929 december 20-án, mikor a vatikáni önkéntes fogságot első ízben hagyta el, s pappá szenteltetésének 50-ik évfordulóját ünnepelte, a Megváltó templomában mondotta el hálaadó szentmiséjét. 1933 május 25-én, Urunk mennybemenetelének ünnepén, a pápa a templom loggiájáról, Róma elfoglalása után 63 évvel, ismét megáldotta a világot és a várost.

A templom előcsarnokában a baloldali fülkében Nagy Konstantin császárnak egykorú szobra hirdeti az alapító dicsőségét. A templomba vezető öt kapu közül a főbejárat eredeti szépségükben őrzi a bronz ajtószárnyakat, melyeket a Fórumról a Curia épületéből hoztak át ide. A jobboldali szélső kapu a Porta Santa, szent kapu, melyet csak a jubileumi szent években nyit meg ünnepies keretek között a pápa római bíbornok vikáriusa, ki egyúttal a székesegyház főpapja is.

A templom belseje az eredeti római bazilika beosztását követve, öt hajóra oszlik. A hajókhoz csatlakozó presbiteriumot XIII. Leó pápa bővítette ki akként, hogy az apsist a benne foglalt mozaikkal együtt lebontatta és az oltár mögötti helyiséget jóval kibővítve

építtette fel újra. A középső hajónak főékességei a 12 apostolnak hatalmas méretű, nemes tartású apostolszobrai. A jobboldali oldalhajó második pillérén látható **Szilveszter pápa sírfelirata** (1003-ból), aki Szent István magyar királynak a szent koronát küldötte. A római nép babonás hite azt tartja, hogy ez a márványtábla izzad és csikorog, valahányszor egy-egy pápa halála elközeledik. A magyar népnek kegyelete 1909-ben Fraknói püspök kezdeményezésére igen szép domborművű emléket emelt az egyszerű sírfelirat fölé, amelyre a Rómába zarándokló magyarok hazafias ünnepség keretében koszorút szoktak elhelyezni, hogy a magyar nemzet hálás kegyeletét kifejezésre juttassák a koronát adományozó nagy pápa iránt. A szélső oldalhajókból jobb és baloldalon római előkelő családok emlékkápolnái nyílanak. A kereszthajó VIII. Kelemen pápa bőkezűségéből és Giacomo della Porta művészi készségéből nyerte csodálatosan szép ékességét. Jobboldalon az oldalbejárat felett a hatalmas orgonát csodálhatjuk meg, a falakon a freskók a templom alapításának, Nagy Konstantin megkeresztelésének és Szilveszter pápa élettörténetének jeleneteit ábrázolják. A kápolnában, amely a szent kereszt tiszteletére van szentelve, IX. Bonifác pápának térdeplőszobra látható. A szentélyt övező folyosó jobboldali bejárata felett III. Ince pápa, a nagy jogász és békéltető egyházfejedelem síremléke, ki a középkor zavaros politikai és vallási eszmeáramlását Szent Domonkos és Szent Ferenc rendjének jóváhagyásával feltartóztatta és ezzel egy új világrend kialakulásához készítette el az utat. A szentély és az apsis, mint említettük, XIII. Leó pápa alatt kibővítve alapjában újjáépült. Nagy gondossággal mentették meg és helyezték el itt újra a XIII. század végéről származó ragyogó szépségű mozaikképet, amely a megdicsőült, keresztények erejében uralkodó Megváltó győzelmét ábrázolja. A mozaikon Szent Ferenc és páduai Szent Antal kisebb méretű képei is láthatók. A kereszthajó baloldali részében van XIII. Leó pápa sírja és márványemléke. A nagy pápa hamvait csak 1924-ben szállították át ezen még életében kijelölt temetkezési helyére, mert a fascista kormányt megelőző szabadkőműves és liberális kormányzatok a nagyon is népszerű pápa hamvainak átszállítását — hatalmi féltésből — nem engedélyezték. A baloldali kereszthajónak mélyén emelkedik a **szentségoltár,** melynek díszítése, gazdagon aranyozott bronzoszlopai valóban figyelemreméltók. A római nép, amely minden különösen szép alkotáshoz valami legendát szeret fűzni, azt meséli, hogy a nagymennyiségű bronzot, mely eredetileg Cleopatra hajójáról származik, Jupiter capitoliumi templomából vették. A szentségoltár fölött téglányalakú ablak látható, melyben az utolsó vacsora jelenete Jézus és az apostolok domborművű képeivel az Utolsó Vacsora asztallapját takarja. A kereszthajónak teljes falfelülete ezen oldalon is Nagy Konstantin császár történetének ábrázolásaival van borítva. A sekrestyében is van néhány igen szép kép és szobor, melyek között különös említést érdemel Venusti mesternek, Michel-

angelo tanítványának Angyali jelenést ábrázoló képe. A baloldali mellékhajóból pompásan megépített **kolostorudvarba** léphetünk ki, mely éppen úgy, mint Szent Pál bazilikájának kolostorudvara, a templom igen sok régi emlékének töredékét tartalmazza s az elmélyedő elmélkedésnek és a boldog magánynak lebilincselő keretét alkotja. A kolostorudvar a XIII. század elejéről származik, s a felírás szerint a két Vassaletto mesternek a műve.

Visszatérve a templomba, álljunk meg egy pillanatra a főoltár előtt. Ezt a gyönyörű gótikus emléket V. Orbán pápa 1367-ben állíttatta, mint az Avignonba költözött pápaság nosztalgikus vágyakozásának szimbolumát. Az oltár felső részében a rácsok mögött **Péter és Pál apostolok ezüst mellszobra** látható nagyobb ünnepeken, melyek a két apostolfejedelem koponyaereklyéit tartalmazzák. Az üldözések alatt ugyanis a keresztények a római egyház alapítóinak féltett ereklyéit eredeti sírjaikból kiemelték, s a Szent Sebestyén-katakombákban rejtették el, honnan csak Nagy Konstantin vitette őket vissza eredeti temetkezési helyeikre. Ez alkalommal a fejereklyéket különválasztották és a Megváltónak szentelt pápai székesegyházban helyezték el. Az oltár előtt, amint említettük, V. Márton pápa sírján a reneszánsz művészet egyik legszebb bronzsíremléke látható. V. Mártont, aki a pápaság székhelyét véglegesen ismét Rómába helyezte vissza, Róma lelkes népe «azon idők boldogságának» nevezte.

A jobboldali kereszthajón át a Szent János-térre lépünk ki, s néhány lépéssel elérjük a **keresztelő kápolnát,** mely a maga nemében az első baptisterium volt, s amelyben a jámbor hagyomány szerint maga Nagy Konstantin császár is felvette a szent keresztséget. Az épület több restaurálason ment keresztül (III. Sixtus és VIII. Orbán), de megőrizte eredeti formáját. Az újabb ásatások feltárták az alapépítményben a lateráni család palotájának Nymphaeum-át, azaz szökőkutakkal hűsített nyári ebédlőjét, melynek víztartálya szolgálhatott a legősibb időkben keresztelőmedence gyanánt. A nyolc porfíroszlop beépítésével kiképzett keresztelőkápolnát az V. században építtette III. Sixtus pápa. Az eredeti bejárat a mai bejárattal szemben nyílott s előtte igen szép márványberakásos csarnok látható, melyet csak a XII. században alakítottak át kápolnává. A keresztelőkápolnában az említett nyolc oszloppal körülzárt, lemélyített medencében történtek az ünnepélyes keresztelések, mégpedig nem leöntéssel, hanem alámerítéssel. Ezen ünnepélyes keresztelők időpontjául a liturgia nagyszombat és Pünkösd vigiliájának estéjét írta elő. A keresztelőkápolnát több művészettörténeti szempontból is nagyértékű kisebb kápolna veszi körül, melyek közül a Keresztelő Szent Jánosnak szentelt kápolnát a Caracalla-termákból származó ezüstveretű bronzajtó zárja el, melynek szárnyai nyitás és csukáskor mély zengő akkordokat hallatnak.

Lateráni múzeumok.

A lateráni pápai palotában nagykiterjedésű múzeumok vannak elhelyezve, melyeket úgy régészeti, mint néprajzi szempontból értékes anyag tölt meg. A gyüjteményeket XVI. Gergely pápa alapította a mult század első felében, s utódai a római katakombákból és a régi bazilikákból kikerült emlékekkel, XI. Pius pápa pedig az 1925-ös szentév alkalmával rendezett missziós-kiállítás anyagával gazdagította.

A Museo Profano 16 termében s a folyosókon az antik szobrászatnak remekeit találjuk felhalmozva, amelyeket Ostiában, Rómában, s a későbbi pápai állam területén a rendszeres ásatások alkalmával gyüjtöttek egybe a művészetkedvelő pápák. Az oszlopcsarnokban a feliratos tábláknak kitűnően rendezett sorozatai borítják a falakat, melyek a köztársaság és a császárság történetének legfontosabb írott forrásait képezik.

A Museo Cristiano, vagyis a keresztény emlékek gyüjteménye, szinte egyedülálló e nemben. Itt sorakoznak fel az első századok temetőművészetének beszédes emlékei, melyek nemcsak azt bizonyítják, hogy a kereszténység kezdettől fogva átvette, sőt tökéletesítette a klasszikus művészi hagyományokat, hanem az ábrázolások gazdag változatosságával is tanuskodnak arról a mély kultúráról, amely a szentatyák írásaiban is csodálatot érdemel. Az ó- és újszövetségből vett ábrázolások: Ádám és Éva, Dániel az oroszlánok vermében, Mózes forrásfakasztó csodája, a háromkirályok hódolata, a gyermek Jézust ölében tartó Madonna előtt, Szent Péter és Szent Pál apostolok vértanusága, Péter tagadása az oszlopon álló kakassal, bár a temetőművészetben elsősorban szimbolikus ábrázolások, mégis egyúttal a keresztény történelmi képsorozatoknak ősei gyanánt is tekinthetők. A IV. század művészetében igen gyakran látható a drágaköves Krisztus monogramm, mint a kereszténység győzelmének és egyúttal a hívő lélek mennyei jutalmának jelképe. A keresztény művészet bizonyos típusokat állandóan megtartott ugyan, de a technikai kivitelben és a képek összeállításában is oly nagy változatosságra törekedett, hogy két teljesen egyforma kőkoporsót alig találunk. Megtartotta a keresztény kegyelet is az etruszk hagyományokból származó szokást, hogy a sírládákon vagy felettük a falon az elhunytaknak képmását szemléltette. Gyakran látunk olyan kőkoporsókat, melyeken az előre elkészített alak arcvonásai nincsenek teljesen kifaragva. Ebből láthatjuk, hogy a temetőművészet mesterei már abban a korban is előre elkészített kőkoporsókat adtak el az elhunyt hozzátartozóinak, melyekre csak a halott vonásait kellett utólag rávésni. Ezen gyüjteményben látjuk a Jó Pásztor szobrát is, vállán a bárannyal, amely mithologiai ábrázolás keresztény tartalommal való kitölté-

sét és megnemesítését jelenti. A folyosószerű múzeumterem mélyén emelkedettebb helyen Szent Hyppolit püspök és egyházatya III. századból való ülőszobrát csodálhatjuk meg, mely nemcsak elegáns művészi kivitelével lep meg, hanem azzal a trónszék oldalába vésett felsorolással is, amely ezen tudós főpapnak műveit örökíti meg. Az udvart körülvevő folyosó falába vannak beillesztve a keresztény feliratos táblák, melyek nemcsak az egyháztörténelem és a nyelvészet szempontjából bírnak különös jelentőséggel, hanem egyúttal az első századok kereszténységének életfelfogását és különösen a hitigazságokban való jártasságát tárják fel. Legnagyobb érték az úgynevezett Aberkios kő, melyet a török szultán ajándékozott XIII. Leó pápának. Aberkios a II. század közepén Frigia Geropolis nevű városának püspöke volt, aki ezen a kövön bevésett görög szövegben elmondja az ő utazásait Rómában és a keleti tartományokban és kiemeli a római püspöknek elsőbbségét. Érdekesek a feliratos táblák, melyek egy-egy bevésett ábrával a mesterséget jelzik, melyet a meghaltak életükben folytattak.

A lateráni palota emeleti traktusaiban a **missziók néprajzi gyüjteménye** van elhelyezve, melyet XI. Pius pápa 1926-ban alapított. Minden egyes terem más és más néptörzsnek, vagy távoli országnak mindennapi, társadalmi és vallási életébe nyujt betekintést. A falakon statisztikai adatok és fényképek, a teremben üvegszekrényekben vagy szabadon az illető nép művészetének gazdag kincsei vannak felhalmozva. Bár a kiállítás anyaga a pogány kultúrát is szemlélteti, mégis különösen az illető nemzetnek vagy törzsnek a kereszténységben átalakult vallási és társadalmi életére van különösebb figyelemmel.

A Porta San Giovanni-tér központjában szemben a lateráni Szent János székesegyházzal, **assisi Szent Ferenc szobra** emelkedik, melyet 1926-ban a Szent Ferenc-rend alapításának 700-adik évfordulója alkalmából «Róma, Itália és a Világ» emelt a «Poverello»-nak. A szobor az újabbkori művészet egyik legkiválóbb alkotása; Szent Ferenc egyéniségét, s az Egyházhoz való viszonyát megkapó módon juttatja kifejezésre. A szobor Tonnini szobrász műve.

A szobor mellett elhaladva, ízlésesen rendezett parksétány vezet a **Santa Croce in Gerusalemme** templomhoz. Ezt a bazilikát a Sessoriánus-palota helyén építtette Szent Ilona, Nagy Konstantin császár édesanyja, ki mélységes kegyelettel zarándokolva végig a megváltásnak szent helyeit; Jeruzsálemben, a Kálvárián csodálatos módon megtalálta Krisztus Urunk keresztjét. A rómaiak szokása az volt, hogy a kivégzés helyén a keresztet elásták. Igy cselekedtek Urunk kínszenvedésénél is, mikor keresztjével együtt a két lator keresztjét is a földbe ásták. A hagyomány szerint Krisztus Urunk keresztjét akként ismerték fel, hogy egy nagy beteg asszonyt egyszerű érintéssel csodálatosan meggyógyított. Szent Ilona a kereszt-

ereklyéket Rómába hozta s tiszteletükre építtette a szent kereszt Egyházat, egyikét a hét templomnak, melyet jámbor zarándokok meg szoktak látogatni. A templom sok átalakításon ment keresztül, mígnem 1743-ban mai kissé bizarr és túlterhelt barokk külsejét nyerte. A szentélyből baloldalon nyíló ajtó az ereklyekápolnába vezet. A bejárattal szemben, üveg alatt, látható a jobb lator keresztjének maradványa. A kápolnához felvezető lépcsőt bronzból készült **Kálvária-stációk** szegélyezik. A nagyon egyszerű, de nemes márványokkal borított kápolna oltára felett látjuk az ereklyéket, középen **gyönyörű kristályfoglalatban a szent kereszt darabjait,** továbbá egy szöget és töviseket. Ugyancsak itt látjuk a kereszt háromnyelvű feliratos tábláját, mely korábban hosszú időn át a templom belső falában volt elrejtve. Visszatérve a templomba, az oltár mögött lépcső vezet le Szent Ilona kápolnájába, melynek padlózata alatt a Jeruzsálemből hozott föld van. Éppen ezért hosszú időn keresztül különösen szentnek tartották ezt a helyet s a római nép nagy kegyelettel szokott ide zarándokolni.

A szent kereszt bazilika mögött a császárság korából szép építészeti emlékek maradtak fenn. Legnevezetesebb a **Porta Maggiore,** azaz a Nagy Kapu, mely tulajdonképpen három vízvezeték-nek találkozó helyét foglalja be. A császárság korában innen indult ki a palestrinai és lavicai konzuláris út, melyek mentén hatalmas síremlékek emelkedtek. Közvetlen a kapun kívül látható egy pék síremléke, a sütőkemence mintájára épült hatalmas travertin tömbökből. Ugyancsak itt látható egy nagyon érdekes, föld alá épített bazilika, mely valószínűleg valamely gazdag római polgár családi temetkezési helyéül szolgált. A vasútvonal mellett visszaindulva a város felé, rövid távolságra található az úgynevezett **MinervaMedica**-templom festői maradványa. Ezzel a népies elnevezéssel szemben az újabb kutatás megállapította, hogy az építmény császárok-korabeli kerti pavillon volt, mint azt a Villa Adriánában Tivoli mellett is láthatjuk.

VI. Az Esquilinus halom.

Az Esquilino központja a S. Maria Maggiore-templom, a fekete betűs belső körforgalmi villamossal (Circolare Interna-Nera) s a 115-ös autobusszal (a főposta mellől a Pa S. Claudia-Alagút-Via Nazionale-n át) vagy az E. F. autobusszal Pa Flaminia—Via Babuino—Tritone—Pa Barberini Via 4 Fontane—Esquilino érhető el.

A héthalom között a császárság korában talán a legelőkelőbb helyet foglalta el az Esquilinus, amely a császári fórumok felett emelkedvén, igen sok előkelő család városi lakóhelyéül szolgált. Néró császár korában itt lakott Pudens szenátor, ki Szent Péter apostolt nemcsak házába fogadta, de számára mintegy rezidencia gyanánt át is engedte palotáját. A **Santa Pudenziana**-templom alatt az újabb ásatások feltárták Pudens szenátor palotájának alapfalait. A nagykiterjedésű kertekben egy másik pavillonszerű épület is volt, amelyet a szenátor Praxedes nevű leánya lakott. Az itt épített templomot **S. Prassede** néven ismerjük. Ugyancsak az Esquilinuson emelkedik vasas Szent Péter temploma, továbbá a **San Martino dei Monti**-templom, melyek mind régi előkelő családok nagylelkű adakozásából kerültek az őskeresztény Egyház birtokába. Mindezen templomok napjainkig hagyományos tiszteletben állván, az évszázadok lefolyása alatt a művészetnek és kegyeletnek igen sok kincsét gyüjtötték falaik közé. Különös figyelmet érdemel a **San Prassede**-templom gyönyörű mozaikjaival. Ezen templom falához van építve a **Szent Zeno-kápolna,** mely a IX. századból származó mélytűzű mozaikokkal van borítva. Egyik fülkében itt látható az az oszlop, amelyet keresztes vitézek hoztak 1223-ban Rómába, s amely a jámbor hagyomány szerint az Úr Jézus megostoroztatásának oszlopa volt. Paschalis pápa ebben a tökéletes épségben maradt kápolnában temettette el édesanyját, Theodorát, kinek képe a mozaikon látható négyszögű gloriolával fején, ami arra enged következtetni, hogy a mauzoleumot még a jámbor asszony életében megépítették. A templom apsisa is figyelemreméltó. A szentélybe antik vörösmárvány lépcsők vezetnek fel, melyeket Napoleon császár Párisba akart vitetni, hogy császári trónusát ékesítse velük. A kagyló mozaikjában a trónusán ülő Megváltót szentek veszik körül s ezek között húzódik meg szerényen I. Paschalis pápa alakja, kezében a templom modelljével. Úgy az oldalhajók, mint a kápolnák és a sekrestye is telve vannak értékes műemlékekkel, melyek a templomhoz fűződő különös kegye-

letnek bizonyítékai. A baloldali hajó második kápolnájában borromei Szent Károly székét és asztalát őrzik, amelynél a szegényeket szokta megvendégelni. Az irgalmas szeretetnek ilyen emlékei a római nép előtt mindenkor különös becsben állottak.

Az Esquilinus emlékeinek koronája a **Santa Maria Maggiore** patriarchalis bazilika. Ősi hagyomány szerint János római patricius a IV. század derekán, jámbor feleségével együtt, sokat töprengett azon, hogy milyen módon adjon a Madonna iránti tiszteletének méltó kifejezést. 352 augusztus 5-én a jámbor patricius álmot látott, melyben az Istenanya megjelenvén előtte, felhívta őt, hogy ott építsen tiszteletére templomot, ahol reggelre havat talál. Ugyanezen éjszaka Liberius pápa hasonló jelenést látott s a kora reggeli órákban a pápa és a patricius az Esquilinus halmának legmagasabb pontján nagy álmélkodással látták a nyári hőségben szokatlan természetű csodát: a templom építési területét befödő hótakarót. A templom hamarosan felépült, a csoda emlékére Havas Boldogasszony egyházának nevezték népiesen, míg a hivatalos felszólalásban a pápáról bazilika Liberiananak hívták. Csakhamar újabb nevet is kapott a templom, Santa Maria ad Presepe alatt, Mária a jászolnál, mert a VII. században itt helyezték el a Bethlehemből talán Szent Jeromos egyházatya által Rómába küldött jászolt, az Úr Jézus első szegényes fekvőhelyét. Általánosságban azonban Santa Maria Maggiore, azaz Mária Nagy Temploma néven ismeretes, mert az Istenanyának szentelt 101 római templom között ez a legnagyobb. Az eredeti templomot **III. Sixtus pápa,** a 431-ben tartott ephesusi zsinat emlékére átépíttette s ebben az alakjában áll ma is a bazilika a későbbi századok restaurálási és bővítő munkálataival gazdagítva. Az egyházi liturgia előírásai szerint a pápa az avignoni fogságig évente háromszor mondott e templomban ünnepies misét, melyek alkalmával a kórus régi tradíció szerint nem felelt a pápának a néphez intézett felhívására, annak emlékére, hogy nagy Szent Gergely pápának egykor ebben a templomban az ég angyalai adták csodálatos módon a feleleteket.

A Santa Maria Maggiore bár külsejében a Fuga építőmester által a XVIII. század közepén végzett teljes átalakítás nyomait mutatja, első pillantásra valami bájos otthoniasság kap meg bennünket. A két, kanonoklakások gyanánt szolgáló palota közé zárt homlokzat, az előcsarnokkal és a főléje emelt loggiával, melynek árkádjai mögött ott csillognak a homlokzat V. századbeli mozaikjai, hivogató kedvességgel hangsúlyozzák azt a melegen emberi és mégis annyira felséges dogmát: Mária istenanyaságát, mely a sok külső és belső vihartól tépett emberi szív legnagyobb vígasztalása.

Az előcsarnokban itt is megtaláljuk a **szent kaput,** melyet jubileumi esztendőkben a pápa felhatalmazása alapján a bazilika bíboros főpapja szokott megnyitani. A templom belseje hűen meg-

őrizte eredeti háromhajós beosztását. Az oldalhajókat 40 görögországi márványból faragott oszlop választja el a nagyszerűen méretezett s éppen ezért igen kellemesen ható főhajótól. A padlón márványszőnyeg fonódó szalagjai vezetik a szemet előre a főoltár felé. A kazettás mennyezet, melyen a Peruból érkezett első aranyküldemény csillog, Giuliano da San Gallo mester műve Az oszlopsor felett jobbról és balról V. századbeli **mozaikképek.** Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes és Józsue történetét ábrázolják. Ezek a mozaikok művészettörténeti szempontból is megbecsülhetetlen értéket képviselnek. Az oltár feletti diadalíven az előképekben ígért Messiásnak eljövetelét ábrázolják a mozaikok. A porfiroszlopokon nyugvó baldachinnal borított gyönyörű főoltár alatt kis kápolnácskában kristályereklyetartó foglalja magában a Megváltó szent jászolának maradványait. Előttük a mélyben **IX. Pius pápa fehér márvány térdeplő alakja** látható. Az oltár mögött az apsis kagylójában **Torriti Jakab mester (1925) tündöklő mozaikja Mária megdicsőülését ábrázolja.** A főoltártól jobbra nyílik a sixtusi kápolna, melyet V. Sixtus pápa szentségkápolna gyanánt építtetett 1585-ben Fontana mesterrel. Középen a féldrágakövekkel borított szentségházat négy angyalalak tartja. Az oltár mellett balról V. Pius pápának síremléke látható, aki a lepantói győzelmet, mely a török hajóhadat megsemmisítette, jámbor imádsággal eszközölte ki. E kápolnával szemben a baloldali hajóból nyílik a **Capella Paolina,** a Borghese-család temetkezési helye, hol V. Pál pápának és VIII. Kelemennek grandiozus síremlékei állanak. Az oltár felett káprázatos márvány- és bronzkörnyezetben látható Róma leginkább tisztelt ősi Mária-képe, melyet a hagyomány Szent Lukács evangelistának tulajdonít. Nem lehetetlen azonban, hogy ez a kép, mely Konstantinápolyból került Rómába a csodálatos **Útmutató Istenanya** képe, mely Bizánc fővárosát több ízben nagy veszedelmektől mentette meg, mikor a kétségbeesett császár és lakósság körmenetben körülhordozták, sőt többször az ostromló ellenség támadása közben a falakra állították ki, mint Bizánc védőjét. Róma népe is megszokta hordozni körmenetben ezt a csodatevő képet. A baloldali oldalhajóban látható az inkább kedves, mint monumentális Mária-szobor, a **Béke Madonnája,** melyet XV. Benedek a világháború idején állíttatott. A főoltár melletti baloldali hátsó kijárón át hagyjuk el a templomot, a Piazza del Esquilinóra érünk, ahonnan a templom gyönyörűen kiképzett apsisára és a XIV. századból származó elegáns harangtoronyra és a két kupolára visszatekintve, az az érzésünk, hogy egy nagyon kedves anyai szeretettől átmelegített otthonnak intünk búcsút.

VII. Diokleción császár termái.

Közvetlenül a Piazza Termini, a vasút mellett terülnek el Diokleción termái, hová számos autobusz- és villamosvonal vezet.

Róma szívéből, a Piazza Veneziáról kelet felé, a Via Cesare Battistin át indulunk a **Via Nazionaléra, Róma sugárútjára,** melynek tengelyében rőt-barnán emelkednek a Diokleción-termák romjai. Közelebb érve látjuk, hogy a romok nem a századok történetének sötéten tátongó sírboltjai, hanem ma is élettel vannak telve.

A **Piazza dell'Esedra,** monumentális félköralakú tér, hűen követi az egykori magas fallal bezárt területet, mely amfiteátrumszerűen volt kiépítve, s szabadtéri előadások nézőtere gyanánt szolgált. A tér közepén ma a **Najádok szökőkútja,** Guerrieri szobrász 1885-ben készített szép alkotása áll, mely éjszakánként ízlésesen van kivilágítva. Diokleción termáinak egyes építményei Michelangelo konzerváló építőtevékenysége folytán ma is fennállanak. A hatalmas központi épület egyik nagy termében, mely valamikor a langyos vízzel telt úszómedencét foglalta magában, a nagy mester az ősi falak és megmaradt márványdíszük gondos helyreállításával az Angyalok Királynőjének templomát **(S. Maria degli Angeli)** építette be. Ez a gyönyörű csarnoktemplom, mely hivatalos istentiszteletek tartására kiválóan alkalmas, tökéletes képet nyujt a császárkori építmények méreteiről és ízléses belső berendezéséről. A kupolás előcsarnokból a templomba lépve, jobbról Szent Brunónak, a karthauzirend alapítójának elmélkedésben elmélyedt hatalmas fehér márványszobrát látjuk (Houdon alkotása 1766), mely csodálatos hűséggel fejezi ki a rendnek alapszabályát, a beszélő csendet.

A templomcsarnok 91 m hosszú, 27 széles és 28 magas. Nyolc darab 14 m magas vörös gránitoszlop eredeti helyén áll. Körül a nagy falsíkon olajfestésű képek sorakoznak fel, melyek nagyobbrészt a Szent Péter-templom mozaikképeinek eredeti vásznai. Különös tiszteletben áll Diaz tábornoknak síremléke, ki a világháborút 1918 november 4-én a vittorio venetoi fegyverszünettel befejezte. A templom bejárata mellett, a falakat övező parkon át, a Diokleción fürdőkbe beépített karthauzi kolostorba jutunk, melynek falai között ma a **Museo Nazionale Romano,** vagy **delle Terme**-nek nevezett antik szoborgyüjtemény talált otthonra. Ebben

a gyüjteményben helyezték el az 1870 után megindult lázas építési tevékenység alatt Róma földjéből kikerült mozaikokat és szobrokat, továbbá idehozták át a Kircher-féle gyüjteménynek anyagát, valamint az 1901-ben a Ludovisi Boncompagni-családtól megvásárolt értékes szoborgyüjteményt is. Mielőtt a gyüjteménybe belépnénk, a termák festői romjai között mintegy visszaálmodjuk magunkat abba a korba, melynek kultúráját, emberfeletti életigénylését és mindennapi életének kicsiny örömeit és fájdalmait oly beszédesen örökítik meg a múzeum kincsei. A múzeum 1. és 2. termében a padlózatot gyönyörű mozaikok borítják, a falakon Augustus-korbeli papi testületek bronztáblákba vésett krónikái, előttük a Vesta-szüzeknek szobrai egy fejezetet alkotnak a római vallástörténetből. A következő 3., 4., 5. és 6. teremben antik mitológiai jelenetekkel díszített sírládák és hamvvedrek gyüjteménye van felhalmozva. A 7. teremben **Augustus híres békeoltárának** domborműveit csodálhatjuk meg. Mint már többször említettük, a hellenisztikus római művészet tetőfokát Augustus császár korában érte el s ennek úgy a felfogási, mint a művészeti kivitelt tekintve, oly magas művészetnek is a legszebb emléke ez a Kr. e. 9-ben felállított oltár, mely a szenátus háláját fejezte ki a nagy császár iránt, aki Gallia és Hispania végleges meghódításával a római birodalom nagyságát és békéjét is hosszú időre biztosította. Az oltárnak még ki nem ásott részeit 1938-ra, Augustus császár születésének kétezredik évfordulójára tervezik kiemelni. A 8. és 9. teremben igen jellegzetes férfi és női szobrok mutatják be az akkori római ember típusát és ízlését. Visszatérve a folyosóra, amely a múzeum belső udvaraihoz vezet, jobboldalon a falba illesztve látjuk a mozaik padlórészletet, amely csontvázat ábrázol a görög felirattal: Ismerd meg magadat. Valamely ház filozófus gazdája szánta ezt a figyelmeztetést látogatóinak.

Az úgynevezett **Piccolo Chiostro,** azaz kis kolostorudvar oszlopcsarnokában nyert elhelyezést a **Ludovisi gyüjtemény,** melyet Ludovisi Lajos bíbornok, a nagy műpártoló, kényes ízléssel állított össze nagyobbrészt jó eredeti görög szobrokból, vagy azok kitűnő római másolataiból. Hogy csak a legfontosabbakat említsük, itt láthatjuk a capitoliumi múzeum Haldokló gallus szobrának párját, a feleségét s azután önmagát megölő gallust. A kolostorudvar mélyén nyíló kis teremben rejtőzik a gyüjtemény legnagyobb kincse: a **Venus-trón.** Ez a Kr. e. V. századból származó, ősgörög ízlésben készült fehér márvány emlékmű valószínűleg egy oltárnak a lábazatát képezte. A ritmikus vonalvezetésű féldombormű azt a jelenetet ábrázolja, mikor a szépség istennője két nimfa között kiemelkedik a tenger habjaiból. Az emlékmű oldallapjain egy fuvolázó görög ül és egy áldozatot bemutató női alak van kivésve. Ugyanebben a kis teremben van elhelyezve a Goethe által annyira megcsodált óriási Hera-fej, melyet általában a Ludovisi Juno név alatt ismernek. A kijárat mellett jobbról az álomban vagy haldoklásában átszelle-

mült Eumenides-fejben csodálhatjuk meg a hellenisztikus művészet kifejező erejét.

A nagy kolostorudvarban, melyet **Michelangelo tervezett** és épített a karthauziak számára, akik ezen udvarban leendő sírjaik felett sétálva elmélkedtek az élet és örökkévalóság nagy titkairól, ma az antik kor emberei életének és halotti kultuszának emlékei sorakoznak fel. A hatalmas ciprusokkal, tujákkal és virágzó bokrokkal beültetett udvart körülvevő oszlopcsarnok déli oldalán az egykori cellákban néhány válogatott műkincset találunk. Az első teremben a Sallustius-kertekben talált **Niobe-szobor** ragadja meg figyelmünket. A halálrasebzett fiatal leány tartása és arckifejezése pompásan fejezi ki a fájdalmat és halálfélelmet.

A második teremben kis benyíló fülkében áll a **cireneikai Venus,** melyet a tripoliszi gyarmatvárosban, Cireneben, a fürdő romjai között találtak nemrégiben s amely úgy a márványának nemessége, mint a kidolgozás finomsága folytán a Kr. e. IV. századbeli görög művészet mesteri alkotásának mondható. A 3. teremben a subiacoi növendéknek nevezett szobor egykor Subiacóban Néró villáját díszítette. A 4. teremben a Butrinto-i istennő-szobor Zogu albán király Mussolininak felajánlott értékes ajándéka.

Az emelet lépcsőházában a palatinusi császári palotákból kiemelt csodás változatosságú márvány és mozaikpadlórészletek borítják a falakat. A 10. számmal jelzett folyosón érdekes tartalmú feliratok és üveg alatt őrzött stukko mennyezetrészletek az augustuskori lakásművészet szép emlékei. A 11-től—18. terem igen gazdag gyűjteményt tartalmaz, legnagyobbrészt mitológiai vagy naturalista szobrokat, melyek egykor Róma raffinált ízlésű urainak kertjeit és palotalakásait díszítették; a 19. teremben látható a Castel Porzianóban talált híres **Discosvető,** mely **Miron bronzszobrának** tökéletes márványmásolata. A 20. terem ékessége az anzioi leány. Ezt az áldozati ajándékokat utánozhatatlan bájjal felajánló leányalakot, a lisiposi szobrásziskola egyik legfinomabb alkotását, Néro anzioi villájának romjai között 1878-ban találták. A 22. és 23. számú termek falait freskótöredékek borítják mitologikus ábrázolásokkal. A 24. teremben a Nemi-tó partján épített császári villának ásatási anyaga van elhelyezve. A múzeum ezen részében felsorakozó termek szobor- és képanyaga bepillantást enged a klasszikus római műveltség lelkivilágába. Szerették a természetet, a görög művészet merevségét becsületesen őszinte naturalizmus váltotta fel, a császári és egyéb portrék az ábrázolt személyiségek jellemét idealizálás nélkül tükrözik vissza. Szerették a gyermekeket; örömmel ábrázolták a gondtalan élet kedves megnyilvánulásait. A cirkuszi játékok és a nép kedvenc kocsisainak és gladiátorainak ábrázolásai a látványosságok iránti szenvedélyes érdeklődésnek beszédes emlékei.

Az úgynevezett **Antikvárium** helyiségeiben a mindennapi életnek terracotta, márvány, elefántcsont, üveg, arany és drágakő emlékeit gyűjtötték egybe. Érdekes megfigyelni különösen az üvegtechnikában mutatkozó nagy készséget. A 6. számú helyiségben bronz használati tárgyaknak, konyhaedényeknek, evőkészleteknek, orvostudománynak és a kereskedelmi életnek gazdag gyűjteményeiben tárul fel előttünk a mindennapi élet. A 7. számú helyiségben a Némi-tóban elsüllyesztett és csak nemrég felszínre hozott római hajók bronz, email, márvány díszei, sőt faalkatrészei is szemlélhetők. **A hajók Caligula császárnak** vizen lebegő nyaralóját képezték, melyekhez érthetőleg sok fantasztikus legenda fűződik. 1933-ban a hajókat a Némi-tó felszínének lecsapolásával teljesen kiemelték úgy, hogy azok ma eredeti helyükön, szinte teljes egészükben mutatják az első századbeli hajóépítés tökéletességét.

A 38-tól 43-ig számozott termekben zsidó, keresztény és barbár művészeti emlékek gazdag gyűjteményében különösen figyelemreméltó a 39. teremben elhelyezett Krisztus-szobor a IV. századból. Ugyanezen teremben az ablak mellett látható a híres palatinusi gúnyfeszület: falbakarcolt rajz, melyben pogány apródok kigúnyolták Alexamenos nevű keresztény társukat, ki a Keresztrefeszítettet imádja. 41., 42. és 43-as termekben a már kereszténnyé lett longobárdok sírleletei foglalnak helyet.

VIII. Città Universitaria: Egyetemváros és Campo Verano.

Megközelíthető NB vagy NT autobuszokkal, melyek a Porta Piához visznek, továbbá az MIIP kék betűs autobusszal, mely egyenesen az egy. városhoz vezet; továbbá az ES és ED pirosbetűs körforgalmi villamossal, melyekről a Piazza S. Lorenzon szállunk le. A Città Universitaria, a Via Tiburtina, Viale Regina Margerita, Via dell'Università és Viale del Policlinico utcák által befogott 220 ezer négyszögméternyi területen épült. Tőle nyugatra fekszik a Città Aeronautica (Légügyi város), délkeletre pedig a Szent Lőrinc-templom és mellette a római nagy köztemető, a Campo Verano.

Mussolini a fascista uralom alapvető pillérjei gyanánt beszédeiben a puskát és könyvet szokta megjelölni. A hadsereget teljesen átképezte, s a katonai nevelést a balillák és avanguardisták kiképzésével már a zsenge gyermekkorban megkezdi. Egyik legutóbbi nagyobb megnyilatkozásában felkínálta Európának a béke olajágát, mely 8 millió bajonett hegyéből sarjad. Emellett a harcias nevelés mellett azonban az általános műveltség előmozdítására is nagy gondot fordít. Az oktatásügyet minden fokozatában és ágazatában mintaszerűen kiépítette, s különösen az egyetemi oktatásban oly kívánalmakat támaszt, melyek a maximális nemzeti tudományos munkateljesítményt biztosítják. Ilyen átorganizált egyetemi oktatáshoz a régi pápai tudományegyetem épülete, a Sapienza, ugyancsak szűk keretet nyujtott. A Duce szokott határozottságával 1933-ban kiadta a rendeletet az **egyetemi város** megépítésére. Az építés előkészítését és a vezetést kipróbált építészre, Piacentinire bízta. 1935 novemberében a 100 millió lírás költségvetéssel megindított munka elkészült, s az egyetemi oktatás megkezdődhetett.

Az egyetemi város főbejárata a Viale del Policlinicoról nyílik: hatalmas, az egyiptomi templomvárosok bejáratára emlékeztető

csarnoképítmény hangsúlyozza az egyetemi város fontosságát, zárt egységét. Tudományos kísérleti intézetek és diákjóléti intézmények pavillonjai között széles út vezet a terület központjába állított rektori hivatal felé, mely előtt Pallas Athene szobra emelkedik.

A rektori hivataltól jobbra a bölcsészeti, balra a jogi fakultás előadótermei sorakoznak fel külön pavillonokban, melyek a központi épülettel művészien kiképzett átjáró-folyosókkal vannak összekötve. Az egész épületcsoport, bár a legmodernebb építészeti stílusban van megtervezve, s kivitelében is teljesen anyagszerű, összességében és részleteiben is monumentális. A rektori hivatal mellett egyenlőre csak a jogi, bölcsészeti és orvosi fakultások dekanatusai működnek az egyetemi városban. Most van folyamatban a további építkezés, mely a műegyetemi, közgazdasági, állatorvosi és tanárképző fakultásokat is szervesen bekapcsolja az egyetemi városba. Hittudományi fakultás nincs az egyetemen, mert a theológiai oktatást és felsőbb tudományos szakképzést a pápai egyetemek (Gregoriana, Angelicum, Biblikus Intézet, Keleti Intézet, S. Apollinare kánonjogi fakultás stb.) látják el. A Città Universitaria egyetemi polgárainak száma kb. tízezer. Az egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanítására az olasz állam külön katedrát szervezett, melyet a rendes tanári státusba kinevezett magyar professzor és egy lektor látnak el. Az egyetemi várostól északra terül el a **Policlinico,** vagyis a Klinikák pavilloncsoportja, melyet Guido Baccelli orvosprofesszor kezdeményezésére 1890-ben kezdtek építeni, s a legutóbbi években is bővítettek még pompásan berendezett modern építményekkel. Legszebb és legpraktikusabban berendezett pavillon a fogászati klinika Eastman-intézete, melynek a nagy fogászati műtermében 100 műtőszékben végeznek egyidőben rendelést.

Az egyetemi város főbejáratán visszatérve a Viale Policlinicora, szemben látjuk a most kiépülő **Città Aeronautica** (repülésügyi város) klasszikus vonalvezetésű modern palotáját, mely köré már épülnek a repülésügy oktatási és kísérleti céljait szolgáló újabb pavillonok. A főépületnek a Viale Pretoriano felé néző főholmokzatán kőből vésett hatalmas szárnyak hangsúlyozzák az olasz repülésügy fontosságát. A polgári és harci repülés terén ma Olaszország a világ első hatalmasságai közé számít, s főként a pilótaképzés terén csodával határos teljesítményeket tud biztosítani úgy a légi utazás biztonsága, mint a hadi szolgálat hatékonysága szempontjából.

Ha most a repülő-ügyi miniszterium homlokzata előtt délnek haladva a Via Tiburtinára kanyarodunk be, kelet felé komor ciprusokkal környezetten bontakozik ki előttünk **a Halottak Városa,** a **Campo Verano.** Rómának, a milliós városnak ezen egyetlen nagy köztemetője 1837 óta van használatban, s időről-időre újabb

nagy területekkel bővítve szolgálja a halotti kultusz szent ügyét. Az itáliai félsziget temetői általában inkább építészeti, mint kertjelleget mutatnak. A köztemetők is megőrizték a klasszikus kor hagyományát, mely szerint a halott ősök az élőkkel együtt folytatják a család életét. Ezért feltűnően sok olasz földön a családi kripta és kápolnaszerű síremlék. A földbe épített katakombákra kolumbáriumokra emlékeztető összefoglaló sírcsoportok is mintegy folytatásai a városok egymáshoz épített bérházainak. Az egyenlőtlen terepen terraszosan kiképzett parcellák csak fokozzák a komor halotti őrségként felsorakozó ciprusok által kiváltott hatást. Az összbenyomás azonban mégsem a lemondó szomorúság érzetét kelti, hanem inkább a győzelmes életét. Nemcsak a virágdísz utal erre, mely a római temetőben feltűnően gazdag és pompázatos, hanem a síremlékek naturalisztikus ábrázolásai is. A monumentalitásra nem sok gondot fordítanak az egyes síroknál, annál impozánsabb azonban a kolostorudvarszerűen kiépített árkádos keret, melynek központjában a feltámadt Üdvözítő szobra áll, mélyében pedig a temetőkápolna emelkedik. A sírokat látogató rómaiak elhúnyt szeretteiknek szánt virágjaikból néhány szálat rendszerint odahelyeznek a Megváltó szobrának talapzatára, azzal a gondolattal, hogy ez a virágáldozat az elfeledett sírok lakóinak lelkiüdvére legyen. Az örök élet hitének kifejezésére a római köztemető sírjain állandóan égnek a villanymécsesek, s azonkívül külön kápolnaszerű fülkékben is gyujtathatnak a hozzátartozók szeretteik emlékére villanymécsest meghatározott időre. A halottakat itt a hatósági eljárás után azonnal átviszik az illetékes plébániatemplomba, s ott felettük gyászmisét mondatnak, melyen a családon kívül a rokonok és ismerősök, vagy testületek is résztvesznek. Ezzel a gyászszertartás nyilvános része el is végződik. Utána kiszállítják a koporsót a temető ravatalozó helyiségeibe, s onnan azután, mikor a sír vagy kripta elkészül, csendben, csak a család legközelebbi tagjainak jelenlétében helyezik örök nyugalomra. Ha a temetőben a főútvonalakat követve sétálgatunk, a kápolna mögött látjuk a bíbornoki kollegium és a Szent Péter-bazilika káptalanjának sírboltjait s a szerzetesrendek kápolnákkal ékes nyugvóhelyeit. Ugyanitt van az idegenek temetkezési helye (Cimitero degli stranieri), az első sorban a római magyar Akadémia kriptájával. Az olasz ember, mielőtt elhagyná a temetőt, mégegyszer visszafordul, s halk imát rebegve, keresztvetéssel búcsúzik el a holtak birodalmától. A főkapu felett négy hatalmas szobrot helyeztek el : az imádság, a szeretet, a reménység és az elmélkedés szimbolizált alakjait.

A temető bejáratától balra a Piazza di S. Lorenzon emelkedik a népszerű római vértanunak, **Szent Lőrinc** diakonusnak **kettőstemploma.** A szegények nagylelkű gondozójának sírja felett már Nagy Konstantin császár emelt bazilikát, melyet azután a VI. század végén II. Pelagius pápa teljesen újjá épített. Ezen

templom nyugat felé lezárt apszisához ellenkező, tehát keleti irányban épített nagyobb templom csatlakozott, melyet III. Sixtus pápa az V. század első felében épített. A falakon kívül fekvő ezen bazilikának látogatottsága olyan nagy volt, hogy a XIII. század elején III. Honorius pápa a két templomot elválasztó apszisokat leromboltatta, s így a régebbi, Szent Lőrinc sírja fölé emelt templom a kettőstemplom szentélye gyanánt szolgál most. A bazilika egyike a hét templomnak, melyet a hívek ősidőktől fogva végig szoktak látogatni (Szent Péter, Szent Pál, Maria Maggiore, Lateráni székesegyház, Szent Sebestyén, Szent Kereszt, Szent Lőrinc patriarchalis egyházak), hogy teljes búcsút nyerjenek.

A kettőstemplom bejáratát oszlopcsarnok előzi meg, melyet Vassellato híres római márványfaragó készített (1220-ban). Az átrium falain erősen restaurált freskók láthatók, melyek Szent István és Szent Lőrinc diakonusok életét és vértanuságát ábrázolják. A jobboldali falsíkon érdekes képsorozatban IV. Henrik császár halála és megítéltetése látható, az utolsó képen a jelenettel, amint Szent Lőrinc a már-már az ördögök zsákmányává lett császár lelkét a tiszteletére ajándékozott kehelynek az ítélet mérlegébe vetésével megmenti a kárhozattól. A falak mentén több őskeresztény kőkoporsó látható művésziesen elnagyolt vésésekkel. A főkapu két oldalán a középkorban nagyon szokásos oroszlánok őrködnek.

A templom belseje jó arányban elosztott oszlopaival, a IX. Pius pápa alatt készült freskókkal, — melyek a két diakonus-vértanu mártíriumát ábrázolják, — s a templomot alapító és restauráló császárok és pápák képeivel lenyügöző, misztikus hatást tesz a szemlélőre. A tetőszerkezet nyitott, de színesen tartott gerendázata nagyon jól hat. A főbejárat mellett jobbról Fieschi bíbornok nyugszik antik kőkoporsóban, mely fölé a XIII. században szokásos baldachin borul, a falsíkon egykori freskókkal, középpontban Krisztussal, kinek a helyi szentek: Lőrinc, Hippolit, Eustachius és István martir az elhúnytat és a síremléket emelő IV. Ince pápát bemutatják. Balról a XIII. századból jól megtartott freskó Szent Lőrinc rostélyon való megégetését ábrázolja. A színes márványból kirakott padlózat (XII. sz.) központjában nagyobb medaillonban két tornára felvonuló lovag képe látható; bizonyára a templomok egyesítését végrehajtó római patriciusok alakjai. Különös figyelmet érdemel a **jobboldali pulpitus** is, melynek mozaikjai és márványberakásai a római márványfaragó művészet legszebb alkotásai közé számíthatók. A baloldali oldalhajóból nyílik a lejárat a S. Ciriaca és S. Lorenzo katakombába, mely azonban különös látnivalókat nem tartalmaz.

A templom szentélyét, mint már említettem, az eredeti Szent Lőrinc bazilika képezi, melynek nívója sokkal mélyebben feküdt,

s így most egy közbeépített padlózattal van az altemplomra és a felső presbiteriumra osztva. A pompásan kiképzett tabernakulumos oltár Szent Lőrinc eredeti sírja felett emelkedik. Mögötte a templom mélyén magasra épített püspöki trón mellé csatlakoznak a papság részére fenntartott kőpadok. Az augusztusi korszak tökéletes márványmegmunkálására emlékeztető korinthusi oszlopfőkkel ellátott paonazzo (lilás erezetű) márványoszlopokat és a szintén szépen faragott, különböző építményekből vett gerendákat jól figyeljük meg, mert ezek a császárkorból származó legjobb emlékek közé számítanak. A templomnak oldalhajóiban matroneumok, azaz asszonykarzatok voltak beépítve, mint a Szent Ágnes-templomban. A főoltár felett a VI. századból származó mozaikok Krisztust és a szenteket bizanci merevséggel ábrázolják.

Az altemplomba a sekrestyéből kihívott kapucinus atya kíséri le a látogatókat. Az oltár alatt Szent Lőrinc egyszerű márványkoporsója látható, melynek keleti oldalához tapad a márványlap, melyre a vértanu holttestét fektették, s mely a hagyomány szerint magán viseli a sebek nyomait; a márványlapon vörhenyes foltok tűnnek szembe. Szent Lőrinc, mint tudjuk, II. Sixtus pápa diákonusa volt, kit az Egyház kincseire éhes Valerián császár 258—260 körül Kr. u. tüzes rostélyon égettetett meg.

A régi templom egykori előcsarnokába építették be 1881-ben a gyönyörű mozaikokkal és bronzoltárokkal ékes sírkápolnát, melyben **IX. Pius pápát,** a templom restaurálóját, végrendeleti akarata szerint eltemették.

A kápolna díszítésének költségeihez az egész katolikus világ nagy adományokkal járult hozzá; a pápa hamvait rejtő egyszerű koporsó feletti falon az adakozó egyházmegyék és magánosok címerei — köztük néhány magyar címer is — láthatók. A sokat szenvedett nagy pápa emlékét valóban méltóképen örökítette meg a hívek kegyelete ebben a kápolnában, mely egyúttal a világ javaitól megfosztott apostoli szentszék iránti hódolat jele is akart lenni.

A templom sekrestyéjén át jutunk ki a hangulatos **kolostor-udvarra,** melynek falaiba vannak beépítve a vésett és feliratos kövek, melyek egykor a Szent vértanu közelében pihenő hívek sírjait díszítették.

IX. A Quirinál és a Via Nomentana.

A Quirinálhoz legközelebb az MB és CP fekete P betűs autobuszok vezetnek, mindkettő érinti a Piazza Veneziát. A Via Nomentana kezdete a NT, ST, NB autobuszokkal s a fekete belső körforgalmival érhető. A S. Agnese Fuori le Mura bazilikához a vasúttól induló 107. autobusz vezet.

A Piazza Veneziáról a Largo di Magnanapolin a Villa Aldobrandinihez érünk és a balra kiágazó Via XXIV. Maggiora fordulunk be, mely lassú emelkedéssel a Piazza del Quirinalera vezet bennünket. A hét halom közül a quirináli volt kezdetben Róma legsűrűbben lakott része, s itt is végződött a köztársaságkori város. A hagyomány szerint maga Romulus a város megalapításakor ide költözött át a Palatinusról, s az ő melléknevétől: Quirinus, vette a halom nevét.

Mielőtt a levegős térre érkeznénk, balról a **Villa Colonna** elegáns lépcsős feljáratát, jobbról a **Pallavicini-Rospigliosi palota** kertbe rejtett homlokzatát látjuk. Ezen palota kerti pavillonjában a Casino dell'Aurorában csodálhatjuk meg **Guido Reni** ízzó színekkel festett mennyezetfreskóját, **az Aurorát,** a hajnal diadalmas ébredését. A palota első emeletén a Pallavicini-képtár nyert elhelyezést, melyben a renesszánsz és barokkművészet mestereinek jó ízléssel megválogatott remekeit láthatjuk.

A Quirinál előtti tér a maga különös szabálytalan sokszögű alaprajzával és teljesen aszimetrikus beállításával egyike Róma leghangulatosabb tereinek. Központjában áll a **Dioscurok csoportja,** melyet már a császárkorban tévesen Fidiasnak és Praxitelesnek tulajdonítottak. A szobormű Nagy Konstantinnak a Palazzo Rospigliosi helyén állott termáiban volt elhelyezve, ahonnan V. Sixtus pápa hozatta át a quirináli térre és VI. Pius pápa állíttatta közibük az obeliszket, mely viszont egykor Augustus császár mauzoleumának bejárata előtt állott. VII. Pius pápa azután kiegészítette az emlékművet a hatalmas szürke gránitmedencével, mely egykor a római szenátus épülete előtt állott s a középkorban barmok itatóvályuja gyanánt szolgált. Az egész emlékműnek összhatása monumentális és amellett roppant harmonikus. A tér a város felé bástyaszerűen van kiépítve és pompás kilátást biztosít a Vatikánra.

A Quirinál-palota XIII. Gergely pápa akaratából 1574-ben épült Ippolito d'Este bíbornok fényűző kertjeiben, aki Tivoliban is megalkotta híres Villa d'Este-jét. A palota a renesszánszpápák nyári rezidenciája volt s termeiben több konklávét tartottak. A Szent Péter és Szent Pál szobraival ékes főkapu feletti loggiáról adta IX. Pius pápa 1846-ban áldását Itáliára, melynek egységét akkoriban még a pápa jogara alatt képzelték el az olasz hazafiak. A palota szomorú emléke VII. Pius pápának 1809-ben itt történt elfogatása: Napoleon az agg pápát innen hurcoltatta el fogságba. 1870 óta a palota az olasz király rezidenciája, ki azonban csak a hivatalos uralkodói ténykedéseket végzi a palotában, egyébként családjával együtt a Via Salarián fekvő Villa Savoiában lakik. Az uralkodó távollétében a palota belseje megtekinthető. A főlépcső mélyén látható Melozzo da Forli híres freskója: Krisztus a dicsőségben, mely egykor a vatikáni képtárban látható angyalalakokkal együtt és apostolaitól környezetten a Szent Apostolok templomának apsisát ékesítette.

A királyi palotától jobbra indul ki a **Via XX Settembre,** az 1500 m hosszú, nyílegyenes útvonal, mely nevét Róma 1870 szeptember 20-án történt elfoglalásától nyerte, amikor a benyomuló piemonti csapatok a savoiai uralkodócsalád egész Olaszországra kiterjedő uralmának székhelyéül Rómát kiáltották ki. Az útvonal jobb- és baloldalán szépen épített lakóházak között minisztériumok rideg klasszicitással épített palotáinak frontjai emelkednek. Láthatunk azonban itt néhány kisebb, de megkapó barokk-pompával épített templomot is. A királyi család minisztériuma mellett építette Bernini életének kedvenc művét, a **Chiesa di San'Andrea al Quirinalé-**t. Figyelemreméltó a bejárat díszítése. A templom belseje ellipszisalakú, barokk díszítése dacára sok értékes márványfaragásnak és színpompás képnek könnyed eleganciájával gyönyörködteti szemünket. A Quattro Fontane-nak nevezett útelágazásnál **Borromei Szent Károlynak** épített Boromini mester nála szokatlan komoly vonalvezetésű templomot.

A Quattro Fontane négyes útelágazás, Róma V. Sixtus korában végzett városrendezési találékonyságának egyik legszebb bizonyítéka. Az elágazás központjából az ég négy tája felé négy pompás emlék zárja le messze távolságban a kilátást. Keletre a Porta Pia, nyugatra a Dioscurok obeliszkje, északra a Trinita dei Monti elé állított obeliszk, délre a Santa Maria Maggiore-templom apsisa, előtte szintén obeliszkkel. A terecske sarkai le vannak tompítva s itt vannak elhelyezve Tiberis, Arno, Aniene és a hűségnek és erőnek szimbolikus szobrai. A baloldali szobor felett a párkányon a Barberini-család címerét láthatjuk, mely jelzi a Barberini-palotához tartozó park és épületcsoportok idáig való kiterjedését. A Via XX Settembre kissé tovább a Piazza San Bernardóba szélesedik ki, ahol a Diokleción-termáknak egyik épségben maradt köralakú csar-

nokába **Szent Bernát** tiszteletére emelt kupolás **templom** van beépítve. Ez a kupola teljesen a Pantheon kupolájának mintájára készült 22 m átmérővel. A tér keleti oldalát **a Mózes-kút** zárja le, melynek bő vizét az 1585-ben épített Acqua Felice vízvezeték táplálja. V. Sixtus pápa ezt a fontánát azért építtette, hogy Róma népe mindenkor emlékezetében tartsa a nagy adományt, amit a mintegy 40 km távolságból Rómába vezetett egészséges hegyi víz bősége a város lakóinak nyujt. Később hasonló fontanákat építtettek V. Pál pápa a Gianicolo-n és XII. Kelemen a Piazza di Trevi-n. A Mózes-szobor mellett jobbról és balról Josue és Áron csodái láthatók. A négy oroszlán régi egyiptomi szobrok jólsikerült kópiája; az eredetiek a vatikáni egyiptomi múzeumban láthatók. **A Via Regina Elena** betorkolásánál balra **a S. Susanna-**templom elegáns barokk homlokzata emelkedik. Jobbra **a Santa Maria della Vittoria-**templom a katolicizmus győzelmét hirdeti a cseh husziták felett. A főoltár felett látható a Mária-képnek mása, melyet II. Ferdinánd seregei Pilsenben a huszitáktól visszaszereztek, hogy vezérlete alatt vívják azután meg 1620-ban a fehérhegyi csatát. A templom belseje legtalálóbban ékszeres dobozhoz hasonlítható. A baloldali keresztházban csodálhatjuk meg Bernini fenséges alkotását: Szent Teréziát. A szentet a művész az elragadtatás pillanatában ábrázolja, amint boldog mosollyal fogadja az angyal kezéből a szeretet sebző nyilát.

Tovább folytatva utunkat, **a Porta Piához** érkezünk, melyet IV. Pius pápa rendeletére Michelangelo tervezett. A várudvarszerűen kiépített kapu most a Bersaglieri-ezred történelmi múzeumát foglalja magában. A kapun kívül a róla elnevezett tér centrumában emelkedik a modern olasz szobrászművészet egyik legkiválóbb alkotása, a **Bersagliere-emlék.** A szobor talapzatán az ezred történetének hat dicsőséges eseménye nyert megörökítést. Ha most szembefordulunk a kapuval, attól jobbra látjuk a feliratos emléket, előtte Victoria-szoborral betetőzött karcsú antik oszloppal, mely az 1870 szeptember 20-iki eseményeket idézi emlékünkbe.

A Via Nomentana fásított útvonala változatos, gazdag növénydíszes parkokba épített villákkal Róma egyik legszebb falakon kívül fekvő villanegyedét osztja két részre.

Az útvonal mentén fekszik a 800-as évek elején épült **Villa Torlonia,** mely jelenleg Mussolini kormányelnök magánlakása. A Villa alatt a föld mélyén ágazik el a Via Nomentanai zsidó katakomba, melynek feliratos tábláit a zsidó liturgikus tárgyak: hétágú gyertyatartó, törvénytekercs, kürt stb. díszítik.

A Via Nomentana baloldalán a Porta Piától két kilométernyire, viharvert zömök campanile őrködik az út felől a félig föld alá mélyített **Szent Ágnes-templom** felett. A 13 éves vértanuleány egyike

Róma város védőszentjeinek s tisztelete ma is elevenen él a lakosságban. Ez az előkelő leány a keresztény vallás győzelmének hajnalán szenvedett vértanuságot s éppen ezért már 358-ban Nagy Konstantin leánya, Constancia-templomot épített a szent hamvai fölé, akinek közbenjárására súlyos betegségéből csodálatosan meggyógyult. A kisebbméretű eredeti templomot a szent növekedő tisztelete miatt már Symmachus pápa az V. század végén nagyobb méretekben újraépíttette s ez az építmény Honorius pápa, majd később IV. Sándor és Della Rovere Julián, a későbbi II. Gyula pápa bőkezűségéből gazdag belső díszítést nyert. A lateráni kanonokrend rendházán keresztül kis előudvarba lépünk, melynek jobb oldalán tágas terem nyílik hatalmas falfestménnyel, mely azt a csodálatos eseményt ábrázolja, hogy IX. Pius pápa 1855-ben egész udvarával a kolostor egyik emeleti termében tartózkodván, annak padlózata leszakadt és a pápa és környezete sértetlenül került ki a beomlásból.

A templom mély szintje abból magyarázható, hogy a keresztény ókorban a katakomba-egyházak rendszerint a szent vértanu érintetlen sírja köré épültek.

A templomba levezető széles lépcsőház falaiba a földmunkálatok alkalmával eltakarított sírok feliratos táblái s az első templom márványdísze vannak beillesztve. A templom bejárata előtt jobbról Szent Damazus pápa emlékverse beszéli el a hősies leány vértanuságát. Ezzel szemben, balról, az első templom oltárának márványhomlokzatán a szentnek, mondhatjuk, egykorú képét láthatjuk. Ugyancsak itt van elhelyezve a márványtábla a templom tituláris bíbornokainak névsorával, kik között báró Hornig Károly volt veszprémi püspök nevét is olvashatjuk.

A bazilika belseje finoman megmunkált, értékes márványoszlopaival s a felettük galleriaszerűen elhelyezett matroneumokkal (asszonyok karzata) a kora középkor egyik legbájosabb alkotása. A szentélyben az apsis kagylójában arany háttérből lép ki Ágnes alakja, mellette Symmachus az építő és Honorius a templomot felékesítő pápák képe. A főoltár márványbaldachinját V. Pál pápa készíttette, aki Szent Ágnes hamvait is nehéz ezüst koporsóban helyeztette el. Ugyanezen koporsóba zárták Szent Emerenciana, Ágnes testvére hamvait is, akit a pogányok agyonköveztek, mikor néhány nappal Ágnes halála után annak sírjánál imádkozott. A főoltár felett pompás kis alabástromszobor látható, melyet Cordier alakított át antik szoborból Szent Ágnes képmásává. Ágnes kezében báránykát láthatunk, mely ártatlan kedvességének és feláldoztatásának szimboluma. Évente január 21-én, a vértanu emlékünnepén két bárányt áldanak meg Ágnes sírja felett, amelyeket azután a pápának bemutatnak, majd a Szent Cecilia-templom melletti apácakolostorban felnevelnek s gyapjukból az érseki palliumokat fonják.

A Szent Ágnes-bazilika közelében áll **S. Costanza mauzoleum.** A rendkívül érdekes építmény mozaikjai a IV. század félig pogány, félig keresztény művészeti felfogásának figyelemreméltó emlékei. A bejárattal szemben falba mélyített fülkében állott Nagy Konstantin császár leányának, Szent Konstanciának hatalmas porfir sírládája, mely most a vatikáni múzeumban van elhelyezve.

A Via Nomentana a **Monte Sacro**-dombnál végződik, ahova egykor Krisztus előtt 493-ban az elégedetlen római nép kivonult, s csak Menenius Agrippa híres békéltető beszédjére tért vissza a városba. Ma a dombot a Monte Sacro kertváros villái borítják. A domb lábánál folyik az Aniene patak, melyet festői **antik híd** ível át. A legenda azt tartja, hogy ezen a hídon üdvözölte III. Szent Leó pápa Nagy Károlyt, mikor az Rómába jött, hogy magát német-római császárrá koronáztassa.

X. A Corso Umberto I.

Itália északi tartományaiba a Capitolium dombjáról indult ki a híres Via Flaminia. II. Pál pápa a Palazzo San Marcót (Palazzo Venezia) építtette fel az út kezdeténél. A reneszánsz gazdagságában újjászülető város a következő évszázadokban a Via Flaminia mellett építette meg az újonnan képződött arisztokrácia palotáit, s így a Via Flaminia városi szakasza Róma legfontosabb és legszebb utcájává fejlődött. A Corso nevet az itt megrendezett lóversenyektől nyerte. Ezen lóversenyek (corse di cavalli) egész a mult század közepéig ünnepies látványosság számba mentek, melyeken Róma egész közönsége izgalmas érdeklődéssel vett részt. A Corso elnevezés világszerte innen vette eredetét. Ugyancsak a Corso Umberto volt színhelye az évenkint megismétlődő, néha ízléstelen tréfákba elfajuló római Carneváloknak is, melyeket csak a fasiszta kormány szüntetett meg. A Corsót I. Umbertóról 1900-ban a király tragikus halála emlékére nevezték el. A Corso Umberto ma is Róma legmozgalmasabb forgalmi útja.

A Piazza Veneziáról kiindulva, baloldalról a **Bonaparte-palotát** látjuk, melyben Napoleon anyja, Donna Leticia húsz éven keresztül lakott és itt is halt meg. Jobb oldalról a Palazzo Salviati és Odescalchi komoly renesszánsz homlokzatai emelkednek. A **Palazzo Doria** Róma egyik leghatalmasabb épülettömbje, derűs rokokó homlokzatával tűnik fel. A palota udvarát elegáns oszlopcsarnok övezi. A palotához tapad **Santa Maria in Via Lata** gazdag belső díszítésű temploma. A Banco di Roma palotájával szemben a Corso kis térben szélesedik ki, melynek jobb oldalát **Szent Marcellus** egyháza zárja le. A templom római catabulum, azaz istállók helyén épült, melyekben Maxentius császár Marcellus pápát fogvatartotta és a legszennyesebb munkákat végeztette vele. A kereszténység kegyelete már a szent pápa vértanusága után hamarosan megépítette az emléktemplomot, melyben már 418-ban pápát is választottak. A templomot mai barokk formájában a XVII. század végén Fontana mester építette át. A templomban őriznek egy csodatévő feszületet, melyet az 1519-iki tűzvész után az előtte égő mécsessel együtt sértetlenül

találtak fel. A feszületet minden évben nagycsütörtökön és nagypénteken a templom közepén felravatalozzák s előtte folytatják le a halott Jézus siratási szertartását.

A Simonetti-palota (Banco di Roma székháza) oldalán falba illesztve látható **Fontanella del Facchino,** mely hordóttartó málházót ábrázol, kinek fején a római nép Luther Márton arcvonásait vélte felfedezhetni, s aki a Pasquinatak szatírikus párbeszédeiben is szerepel. A szűk mellékutcán áthaladva, a Collegio Romano épülete elé érünk, melynek bal sarkán bekanyarodva, a Piazza di Sant'Ignaziora jutunk, melyen **Loyolai Szent Ignácnak hatalmas temploma** emelkedik. A jezsuita rend szent alapítója a Gesù templomban van eltemetve, de életének és munkásságának emléke oly nagy hatással volt Róma népére, hogy érthető, ha nevének emlékére Ludovisi bíbornok külön templomot építtetett. A nagyságban, építészeti formákban, színezésben és márványdíszének gazdagságában pompázó templom mennyezetét egyetlen hatalmas freskó tölti be, melyben Pozzi mester Szent Ignác megdicsőülését ábrázolta. A templom kupolája nem készült el, de így is meglep bennünket pompás térhatásával. A kereszthajó jobboldalán Gonzagai Szent Alajos hamvai fölé emelt oltárt a kegyelet, mely márvány- és bronzdíszének bőségével ad méltó keretet az ifjúság eszményképének tiszteletéhez. Az oltár felett fehér márvány dombormű Szent Alajos dicsőségét ábrázolja. A baloldali kereszthajóban Berchmans Szent János relikviái vannak elhelyezve az angyali jelenést ábrázoló szépséges márvány dombormű. alatt. A templomból feljárat nyílik a szobákba, ahol Gonzagai Szent Alajos lakott s most a kápolnává alakított helyiségekben tiszteletével kapcsolatos emléktárgyakat őriznek. A templom előtti tér mozgalmas, könnyed barokk épületekkel van kiképezve. A térről kanyargós sikátorokon keresztül a **Piazza di Pietrára** érkezünk, melyen a mostani börze épületébe beépítve **Hadrián császár templomának oszlopcsarnoka** látható. A nagyműveltségű császár ezt a templomot keleten tett utazása emlékére építtette s az oszlopok közé az egyes provinciákat ábrázoló szimbolikus szobrokat állíttatott. Ezek a szobrok most a Conservátorok palotájának udvarán nyertek elhelyezést.

Visszatérve a Corso Umbertóra, csakhamar a **Piazza Colonnán** találjuk magunkat, mely a régi Forum Romanum mozgalmas életére emlékeztet. A tér közepén áll **Marcus Aurelius oszlopa,** melyet korábban tévesen Antoninus Piusnak tulajdonítottak. A csavarosmenetű felületen Marcus Aurelius császárnak a quadok és marcomannok ellen vívott győzelmes hadjárata van megörökítve, melynek színtere részben a mai Magyarország és Erdély volt. Az alsó részen az esőcsoda látható, melyet a szomjúságban epedő sereg számára a keresztény katonák imádsága eszközölt ki. A teret keletre a **Galleria Colonna** zárja le, melynek fedett átjáróiban élénk üzleti élet bonyolítódik le. A homlokzat oszlopcsarnoka alatt esténkint hajcsárok és

gabonaügynökök jóltáplált, piroskepü alakjait láthatjuk, kik a környező campagnából naponta bejöve, itt bonyolítják le mezőgazdasági csereüzleteiket. A tér északi oldalán emelkedik **a Palazzo Chigi** méltóságteljes épülete, mely most az olasz külügyminisztérium székhelye. A palota mellett balra bekanyarodva **a Piazza di Montecitorióra** jutunk, melyet mesterségesen összehordott földtömeg alkot. Itt emelkedett a középkorban a Colonna-hercegek dacos vára, melyből az avignoni fogságba hurcolt pápák Rómája felett uralkodtak. A XVII. században emelte Bernini Ludovisi bíbornok és X. Ince pápa parancsára a hatalmas palotát, melynek lábazata sziklaszerüen kiképezve az előbbi várra emlékeztet. A pápai Rómában a palota a bíróságok székházát képezte, 1870 óta erősen kibővítve, **az olasz képviselőházat** foglalja magában. A palota előtt áll II. Psammeticus fáraó **obeliszkje,** mely egykor az etióptartományok elfoglalásának emlékét hirdette Helliopolisban. Az obeliszket Augustus császár hozatta Rómába s a Campo Marzion, a mostani San Lorenzo in Lucina téren, állíttatta fel. A császárság bukása után az obeliszk a föld alá került s csak 1778-ban, a tér rendezése alkalmából találták újra fel és VI. Pius pápa parancsára mostani helyére állították.

A Corso Umbertóról a Caffé Aragno (Kávéház a pókhoz) sarkán jobbra **a Piazza San Silvestro** nyílik. Az egykor csöndes kis tér szokatlan mozgalmasságát annak köszönheti, hogy 1870 után a Szent Szilveszter-templom melletti kolostorban telepitették be **a központi postahivatalt.** Ennek a postahivatalnak érdekessége az, hogy a közönség a szépen átalakított kolostorudvar keresztfolyosóján, mely fenyőkkel és pálmákkal beültetett udvart vesz körül, intézheti el levelezését. **A San Silvestro in Capite**-templomot a napisten tiszteletére emelt szentély helyén III. István pápa építtette a VIII. században. A XVII. században átépített templom főoltára érdemel említést. A bejárattól baloldalra nyílik az ereklyekápolna, ahol drágaművű ereklyetartóban az oltár felett látható Keresztelő Szent János koponyája, melytől a templom elnevezését nyerte. (In Capite.) A római nép azonban kevés figyelmet szentel az ereklyének, s ájtatosságát inkább az ugyanezen kápolnában felállított életnagyságú Fájdalmas Anya szobra előtt végzi, mely annyira naturalisztikusan ábrázolja az anyai szenvedést, hogy a szobor zománcozott szemei szinte könnyezni látszanak. A fényes kirakatokkal teli mellékutcákon, mindig balra tartva, újra kiérünk a Corso Umbertóra, amely most már kissé összeszűkülve, de egyenes vonalban vezet a Piazza del Popolo felé.

A Piazza in Lucina sarkán emelkedik a Palazzo Fiano, amely egykor Hadrián császár diadalívével hidalta át a Corsót. Később a forgalom megkönnyítése céljából ezt a diadalívet lebontották és domborműves darabjait a Capitoliumon helyezték el.

A Piazza in Lucina nevét az őskeresztény Róma sokat emlegetett jámbor matronájának, Lucinának házáról vette, melyben már a IV. században templomot emeltek. Ezt a tituláris egyházat II. Paschal pápa a XI. században újraépíttette és **Szent Lőrinc vértanunak szentelte** (S. Lorenzo in Lucina), ide helyezve a rostélyt, melyen Szent Lőrincet megégették. A főoltár felett Guido Reninek híres képe: A megfeszített látható. Szent Lőrinc rostélyát a jobboldali első kápolnában őrzik.

A Corso Umberto forgalma ezen a ponton túl erősen lecsökkenik, a palotasort egyszerűbb lakóházak váltják fel.

Az út **a San Carlo al Corso** templom előtt szélesedik ki ismét és szabálytalan kisebb teret képez, mert a templom tengelye ferde szög alatt érinti. A templomot eredetileg Szent Ambroziusnak, Milánó őskereszténykori nagynevű püspökének emelték a lombardok s később hatalmasan kibővítve, Borromei Szent Károlynak szentelték. A lombardiai síkság és Milánó város gazdagságához méltó templom baloldali kereszthajójában emeltetett a világ katolikus híveinek kegyelete XI. Pius pápa aranymiséjének emlékére 1929-ben díszes oltárt, mert ezen a helyen mutatta be a pápa pappászenteltetése után első szentmiséjét.

A **Piazza di Spagna és Trinità Dei Monti**. A barokk és rokokó Róma egyik jellegzetes, festői tere, a művésznegyed központja, máig is legnagyobb virágpiaca az örök Városnak. Nevét a vatikáni spanyol követség palotájától vette. A tér sarkán van a **Palazzo di Propaganda Fide,** melynek főtervét Bernini, oldal homlokzatát (a hasonnevű utca felé) Borromini készítette. A Propaganda di Fide intézményét, mely az öt világrészre szóló hatalmas hálózattal bír, **XV. Gergely pápa** alapította s VIII. Orbán pápa bővítette ki. A teret az idősebb Bernini játékos kedvű «Barcaccia» kis bárkát ábrázoló kútja ékesíti, mely szinte mozogni látszik az azt körülvevő hullámokban. A kúton VIII. Orbán pápa Barberini címe, a három méh látható.

A tér közepén a **Szeplőtlen fogantatás** emlékére emelt oszlop áll. A Piazza di Spagna főékessége a 137 fokból álló művészies **spanyol lépcső,** mely a Trinità dei Monti templomhoz vezet. Ezt a templomot VIII. Károly francia király építtette s azt V. Sixtus pápa szentelte fel. Gazdag művészi díszítése Daniele Volterra-nak, Michelangelo híres tanítványának műve.

A Trinità dei Monti ma is francia egyházi vezetés alatt áll. A Sacré Coeur apácák tartanak itt fenn híres nevelőintézetet. A templom előtt egy a Sallustiusi-kertekből idehelyezett obeliszk van felállítva.

A Piazza di Spagna-ról felvonóval is fel lehet menni a Trinità dei Monti-hoz s onnan a Villa Medici (francia Szépművészeti Akadémia) gyönyörű palotája és festői kertje érintésével a Pincio terraszára lehet érkezni. Innen szokták a külföldiek leginkább Szent Péter kupolájának Róma városképén uralkodó felejthetetlen panorámáját élvezni.

A Corso Umberto a tágas **Piazza del Popolóba** torkollik, melyet Valadier József, a napoleoni kor híres római városrendező építésze képezett ki mai lenyűgöző formájában. Az út végét jobbról és balról egy-egy Mária tiszteletére szentelt kupolás barokk-templom zárja le. A tér közepén Róma egyik legrégibb **obeliszkje** emelkedik, melyet egykor a Krisztus előtti XIII. században a Biblia nagy fáraója, II. Ramasszes készíttetett. Augustus császár az obeliszket a napisten tiszteletére a Circus Maximusban állíttatta fel, ahonnan V. Sixtus pápa hozatta át mostani helyére. Az obeliszk talapzata körül fontanák ontják a hűs vizet s a medence szélén négy egyiptomi kőoroszlán pihen.

A tér keleti oldalát félköríves kiképzéssel a Pinciora felvezető terrasszokkal megtört szerpentinút zárja le. A középső terrasz félköríves csarnokszerű kiképzésében (este) tündéri világítású szökőkút van. A tér északi oldalán nyílik **a Porta del Popolo,** a régi Porta Flaminia helyén, mely Rómának fontos kapuja volt ősidőktől fogva. Itt indultak ki a római légiók az Alpeseken túli tartományok meghódítására, viszont itt jöttek Rómába a népvándorlás harcias törzsei s később a nyugat-római császárság letéteményesei vagy bitorlói. A kapu oszlopokkal díszített homlokzatát Bernini tervezte.

A kapu mellett jobbról a régi Aurelianus-falakhoz támaszkodva tetszetős külsejű templom áll, **a Santa Maria del Popolo.** A templomot II. Paschalis pápa kezdte építeni, hogy megszüntesse a babonás hiedelmet, mely szerint ezen a helyen lett volna Néró eltemetve, kinek lelkét a gonosz szellemek itt gyötörték. Később IV. Sixtus pápa 1477-ben pompás reneszánsz templommá bővítette ki a régi szentélyt s azt családja temetkezési helyéül szánta. A templom építészeti szempontból is figyelmet érdemel, de főleg a kápolnákban elhelyezett monumentális síremlékek adják különleges művészettörténeti értékét. Kápolnáról kápolnára vándorolva szebbnél-szebb szobrászati és freskó-díszeket találunk, amelyek tökéletes képet adnak a renesszánszkor és korai barokk szellem történetéről. A templomhoz csatlakozó Ágoston-rendi kolostorban lakott Luther Márton, mikor Rómába jött, hogy a «rosszul értesült pápától a jobban értesült pápához fellebbezzen.» A Porta del Popolon, melyet Porta Flaminiának vagy Porta di San Valentinónak is neveznek (a közeli Szent Valentin katakombától) kilépve megcsodálhatjuk a kapu külső díszes kiképzését, mely Vignola mester műve és a jókarban

megtartott Aurelianus-falakat, amelyek a kaputól jobbra hatalmas méretekben emelkednek.

A Via Flaminián folytatva vándorlásunkat, balról a komoly renesszánsz formákban nmegépített új **tengerészeti minisztériumot** látjuk, melynek a Tiberis felé eső oldalán a főkaput a Viribus Unitis és Tegethoff volt osztrák-magyar csatahajók hatalmas horgonyai díszítik.

A Via di Villa Giulia sarkán emelkedik **IV. Pius pápa kerti palotája,** melyben most a Szentszék melletti olasz nagykövetség székel. Bíbornoki kinevezések alkalmával a renesszánsz korban itt gyülekeztek az új egyházfejedelmek, hogy ünnepies lovasmenetben felsorakozva a Vatikánhoz vonúljanak a kalap-átvétel szertartására. A Via Flaminia további szakasza a legújabb időkben épült ki teljesen modern, Róma renesszánsz pompájával szöges ellentétben álló német-amerikai stílusú városnegyeddé.

A háztömböket elhagyva az út jobboldalán széles mezőséghez érkezünk, melyen a nemzeti **Stadion** betonépítményét építtette fel a fascista kormányzat. A háború előtti időkben az olasz fiatalság nagy tömegei nem lelkesedtek a sportért. A testnevelés ügyét csupán Mussolini karolta fel nagyobb mértékben s rövid idő alatt világviszonylatban is versenyképessé tette nemzetét. A Stadionban a sport legkülönbözőbb ágait művelik s versenyek alkalmával 40.000 főnyi közönség helyezkedhetik el a lépcsőzetes ülőhelyeken. A Stadio Nazionale mögött terül el az ügetőversenypálya, **az Ippodromo di Villa Glori,** melynek lebilincselő hátteret nyujt a Villa Glori örökzöld fákkal koronázott halma. **A Villa Glori** legmagasabb pontján emlékoszlop örökíti meg a Cairoli testvéreknek és társaiknak önfeláldozását, kik 1867-ben az egységes Olaszországért vívott harcokban itt estek el. A 25 hektár kiterjedésű park minden egyes fáján terracotta táblácskák örökítik meg a nemzeti hősök nevét, kiknek emlékére a parkot létesítették.

A Via Flaminiát a Tiberis túlsó oldalára **a Ponte Milvio** vagy **Molle** vezeti át. Ehhez az elegáns íveléssel megépített hídhoz fűződik a római birodalom történetének egyik legfontosabb eseménye, Nagy Konstantin császár Maxentius felett 312 október 28-án aratott döntő győzelme, mely a kereszténységnek a szabadságot meghozta. A hagyomány szerint a csata előestéjén tünt fel az égen a győzelemért felfohászkodó császár szeme előtt a kereszt jele, az **«E jelben fogsz győzni»** körirattal. A hídnak csak a lábazatai eredetiek, a felépítmény részben a renesszánszkorból, részben az ötvenes évekből származik. A híd a város felé eső bejáratánál jobbról és balról a Szeplőtelen Fogantatás és Nepomuki Szent János szobra emelkedik. Az erődítésszerű kijárati oldalon Keresztelő Szent János és a keresztelést kérő Jézus szobrai láthatók. A hídon áthaladva tág látóhatárt fog

be tekintetünk. A hídfő előtt elterülő téren, mely az erős forgalmú két északi útvonal, a Via Cassia és Flaminia találkozópontja, az Istenanyának 1933-ban épített kupolás újbarokk temploma emelkedik. A Tiberis-parton balra fordulva a Viale Angelico ősi fasorai között érkezünk el **a Foro Mussolinihez.**

Mussolini, hogy egész Olaszországnak megfelelő testnevelést biztosítson, itt építtette fel a testnevelési főiskolát. A pompás dombkoszorúval körülvett területet hihetetlen akarattal és munkával planirozták, hogy az épület körül a különböző sportágak begyakorlására szánt terepet alkalmassá tegyék. A Főiskola mögött régi görög mintára fehér márványból épített Stadion szegélyén 60 hatalmas atlétaszobor áll. A 850.000 m²-nyi területen ezen a ragyogó márványstadiumon kívül még egy másik gyepterraszos stadium is készült 100.000 néző számára, továbbá hatalmas szabadtéri színház 4000 személy számára, azonkívül zárt és nyitott úszócsarnok, tennisztér, lövőtér, lovaglótér, megfelelő öltöző helyiségekkel. Az autók számára fenntartott térségen 3000 gép nyerhet elhelyezést. A lakóhelyiségek 5000 versenyzőt képesek befogadni. A Foro Mussolini főékessége a carrarai márványból faragott obeliszk **(Monolito Mussolini),** melyet a carrarai márványbányák igazgatósága és munkásai ajánlottak fel a Vezérnek. Az obeliszk csúcsát 32 kg súlyú aranylemez borítja. Az obeliszk magassága 17 m, súlya 650 tonna. A márványemléket külön erre a célra készült bárkával hozták le a Tirreni tengeren és a Tiberisen át Rómába s felállításához látványosságszámba menő vasbeton csusztatót építettek. Az obeliszkkel egy tengelyben pompás fontaná-t építettek, melynek középpontjában 2 m átmérőjű egy darab carrarai márványból csiszolt golyó fogja fel a ráirányított vízsugarakat. A Foro Mussoliniról a Tiberis völgyén át pompás kilátás nyílik a városra, mely fölött királyi fenségben lebeg a «kupola». A térség fölé emelkedő dombon mesterien elrendezett virágos keretben áll a **Villa Madama.** melyet Medici Gyula bíbornok Raffael tervei alapján építtetett. Nevét későbbi tulajdonosától, Madama Margherita di Parmatol nyerte. A Villa architectonikusan elrendezett terraszos kertjeit minden hónap elsején és 15-én látogathatja meg a közönség.

XI. Fontana di Trevi környéke.

A Fontana di Trevi legkönnyebben a Via Tritone-nek a Piazza Colonna felé eső részéről a Piazza Polin keresztül érhető el, vagy pedig a Corso Umberto felől annak egy kis mellékutcáján, a Via delle Muratte-n keresztül közelíthető meg.

A Quirinál-domb lábánál, a Colonna-palota előtt terül el a **Piazza dei SS. Apostoli,** mely nevét a **szent apostolok** tiszteletére itt épített **bazilikától** nyerte. A templomot I. Pelagius pápa a gótok leverése emlékére hálaadásként emelte 560-ban. Az ősi templomot V. Márton, IV. Sixtus és II. Gyula pápák restaurálták és bővítették és szentélyét Melozzo da Forli pompás freskóival ékesítették. 1702-ben Fontana mester barokk ízlése nem találta elég díszesnek a freskókat, s azokat leverette. Még szerencse, hogy a töredékekből a quirináli palotában és a vatikáni képtárban őrzött darabok fennmaradtak. A templom belseje tágas térhatásával kap meg bennünket. A mennyezetet pompás freskók borítják, melyek a Szent Ferencrend dicsőségét ábrázolják. A gazdag szobrászati díszből felemlítjük **XIV. Kelemen pápa síremlékét,** mely **Canova** első és legszebb alkotása Rómában. Az előcsarnok falában van beillesztve egy, a II. század elejéből származó római császári sast ábrázoló dombormű. A térről csendes szűk mellékutcákon át a **Fontana di Trevihez** érkezünk.

Már a római császárok uralkodásuk legnagyobb cselededetei közé számították a vízvezetékek építését, melyek nemcsak a város lakóinak biztosítottak ivóvizet, hanem a paloták, kertek és nyilvános terek fontana-it is táplálták. Különösen akkor vált szükségessé újabb vízvezeték építése, ha valamelyik császár az egészségügy előmozdítására és a nép mulattatására újabb termákat építtetett. A Fontana di Trevi vízvezetéke Agrippa műve, aki a Pantheon mellett épített fürdők számára az Acqua Vergine vízvezetéket építtette Kr. e. 19-ben. Az Acqua Vergine nevét a hagyománytól vette, mely szerint a gazdag forrásokat egy leányka fedezte fel és mutatta meg a szomjúságtól epedő római katonáknak. Ezek a vízvezetékek, az idők viszontagságai következtében, különösen az ellenséges hordák pusztítása folytán részben vagy egészben megsemmisültek s csak a reneszánsz-korban, Róma újabb fellendülése idején állították őket helyre a pápák, vagy építettek helyükbe új

vízvezetékeket. Az Acqua Vergine vezetékét V. Miklós és IV. Sixtus pápák restauráltatták, s hogy ezt a nagyjelentőségű művet a római nép számára emlékezetessé tegyék, másrészt, hogy a paripáknak és teherhordó állatoknak vízellátását is biztosítsák, nagy kőmedencét építtettek a Triviumhoz, azaz három utca találkozásához a Corso közelében. A Fontana di Trevi VIII. Orbán alatt díszesebb formát nyert éspedig a borra kivetett adójövedelmek terhére. Ezért írta Pasquino: «Jó Orbán pápa ugyancsak megadóztatta a bort, de legalább vízzel üdítette fel Romulus népét». A monumentális fontana, mely a Di Poli hercegek palotájának egész homlokzatát betölti felépítményével, Róma legszebb vízművének mondható. A népies hagyomány azt tartja, hogy aki a Fontana di Trevi vizébe háttal állva egy soldo-t bedob, az bizonyosan vissza fog még térni az Örök Városba. Este a zúgó vizek varázslatosan vannak megvilágítva s a felettük elhelyezett szoboralakok megelevenednek. A Fontana di Trevi terén áll **Szent Vince és Anasztáz** mártírok tiszteletére épített templom, melyet a híres Mazzarin bíbornok restauráltatott. A pápai Rómában ez a templomocska a quirináli palota plébánia-temploma volt s éppen ezért a templom alatti kriptában szokták a pápák szívét a bebalzsamozás után elhelyezni. (V. Sixtustól [1590] XIII. Leó pápáig [1903.])

A térről a Via della Stamperian át a **Via del Tritonere** juthatunk ki. Az összekötő utcában áll a **Palazzo Carpegna,** mely most a szépművészetek akadémiájának, **Accademia di San Luca** székhelye. Itt van elhelyezve az akadémia érdekes képtára is, mely többek között Raffaeltől, Tiziántól, Marattatól, Rubenstől és Canovatól származó műveket is tartalmaz.

A Via del Tritone modern széles útvonala kapcsolja be a város közepét a nagy szállodák és az állomás forgalmába. Ezt az utat a vele párhuzamosan haladó Via Nazionaleval a Quirinál alatt létesített, majolikával csempézett alagút köti össze. A Via del Tritone **a Piazza Barberinibe** torkollik, melynek középpontjában áll Bernini pompás szökőkútja: **a Fontana del Tritone.** A tér jobb oldala felett emelkedik a Barberinik egykori gazdagságát és hatalmát jelképező palota: a Palazzo Barberini. VIII. Orbán pápa a család gazdagságának megalapítója, 1625-ben Madernára bízta az épület tervezését, azonban a középső már nehéz barokk pompával épített homlokzat Bernini mester műve. A palotában jelenleg a spanyol nagykövetség székel. A jobboldali földszinti szárny foglalja magában a Barberini képtárát. A gazdag gyüjtemény legértékesebb műremekei: Andrea del Sarto: Szent Családja, Raffael La Fornarina-ja, Dürer Jézus az írástudók között című képe.

A Piazza Barberiniről ágazik ki az újonnan nyitott **Via Regina Elena** szép, modern palotákkal szegélyezve. A tér közepéről fut ki a Via San Nicola da Tolentino; melyben a **Collegium Germanicum**

et Hungaricum épülete áll, melyben a karakterisztikus vörös reverendát viselő német és magyar papnövendékek laknak. Ezen intézetnek tagja volt a nagy Prohászka Ottokár püspök is.

Erről a térről indul ki továbbá a **Via Vittorio Veneto** fákkal és virágokkal szegélyezetten, méltó elhelyezést biztosítva a nemzetközi nagy szállodáknak. Az útvonal kiindulásánál jobbra, a sarkon, a bájos **Fontana delle Api** (méhecskék forrása), melyet a Barberiniek címeréből Bernini alkotott. Az útvonal mentén, jobb oldalon VIII. Orbán pápa fivére, a kapucinusok szerzetébe lépett Barberini Antal herceg emeltette a **Santa Maria della Concezione** templomot, melyet azonban általában **kapucinusok temploma** néven ismer a közönség. A főoltár előtt fekszik az alapító, egyszerű kőlappal borítva a jellegzetes felírással: «Hic jacet pulvis, cinis et nihil», azaz «Itt fekszik a por, a hamu, a semmi». A templom jobboldali első kápolnájában látható **Guido Reni** híres, sokszor reprodukált képe: a démon felett győzelmes **Szent Mihály arkangyal.** A templom alatt négy földalatti kápolnában a szerzetesek temetkezési helyét látogathatjuk meg, melyben gulákba rakva, vagy mennyezetdíszként művésziesen elrendezve 4000 szerzetesnek a csontja van felhalmozva. Egyes nevezetesebb rendtagok csuhába öltözötten, falhoz támasztva állnak szemben a látogatóval. Tovább haladva **a korporációs minisztérium** monumentális modern palotájában csodálhatjuk meg, hogy az olasz művészi képzelet milyen szép formát tudott a modern vasbeton építészetnek kölcsönözni. Különös figyelmet érdemel a hatalmas bronzkapu. A Via Vittorio Veneto kanyarában láthatjuk az egykori **Boncompagni-Ludovisi palotát,** mely a népszerű Margit királyné rezidenciája volt s 1930 óta az állam tulajdonába ment át. A palotába újabban a földmunkások fascista szövetsége költözött be. A Via Vittorio Veneto a **Porta Pincianaban** végződik, mely annak forgalmát a Villa Borghese szemben fekvő főbejáratához közvetíti.

XII. Villa Borghese, vagy Villa Umberto.

A Villa Borghese, vagy Villa Umberto gyalog három irányból közelíthető meg. A Piazza Popolo-n lévő kapun keresztül, a Via Veneto végén lévő Porta Pinciana-n át s a Piazza Spagnáról vagy Via Sistináról a Trinita dei Monti templom előtti térről. A belső körforgalmi villamos érinti úgy a Piazza del Popolo-i, mint a Porta Pinciana-i bejáratot. A 103 autobusz a főpostától indulva megy a Via Veneton végig a Porta Pinciana-ig, míg az FR, EF, FL autobuszuk a Piazza Popoloi bejárathoz vezetnek.

Az antik korban a város centrumából kissé kiesett az északkeleti részen emelkedő halom, melyet IV. századbeli birtokosáról neveznek **Pincio-dombnak.** A köztársaság és a császárság korában ezt a halmot gyönyörű kertek borították (Mecenás, Sallustius és mások villái), sőt maguknak a császároknak is voltak itt parkjaik. Maga a híres Lucullus is itt rendezte kéjlakában lakomáit. A Pincio halma hűségesen megőrizte napjainkig kerti kultúráját s Rómának legnépszerűbb sétahelye. A **terraszról,** mely a Piazza del Popolo fölött emelkedik, különösen naplemetekor gyönyörű kilátás nyílik a városra és az azt megkoronázó Szent Péter templomra, melynek tömege és kupolájának szépséges ívelése e helyről tekinthető át legteljesebben. Az árnyas park sétányait a politikai és művészettörténeti nagyságok mellszobrai szegélyezik. A lombok alatt szökőkutak medencéi hűsítik a levegőt. Figyelemreméltó különösen a gyermek Mózes feltalálását ábrázoló szoborcsoport. A délutáni órákban élénk élet zajlik a parkban. Hetenként többször katonai zenekar szórakoztatja a zsibongó, hullámzó közönséget. A szökőkutak körül és játszótereken virgonc egészséges gyermekhad játszadozik. A park egyik vagy másik pontján rögtönzött bábszínház körül csoportosul a kíváncsi nép. A Valadier-kaszinó terraszán római és idegen előkelőségek fogyasztják ozsonnájukat. Nem hiányzik természetesen a táncos teahelyiség sem.

Az Aurelianus-féle városfalakkal szegélyezett Pincioról széles hidon át jutunk a **Borghese-parkba,** melyet ma Villa Umbertonak hívnak, mert amikor az olasz kormány 1902-ben ezt a hatalmas kiterjedésű parkot megvásárolta s a város közönségének ajándé-

kozta, a népszerű király emlékét óhajtotta ezzel a nagylelkű ajándékozással megörökíteni. A park úgy fásítási rendszerével, mint különböző pontjain elrejtett villáival, tavaival, monumentális emlékeivel a kertművészet legsikerültebb alkotása. Különösen megkapó a **Giardino del Lago**-nak nevezett elkerített rész: paradicsomra emlékeztető szépségével. A Borghese-parkban két nagy lovaglótér áll a lovassport híveinek szolgálatára, kik a délelőtti órákban csoportosan keresik fel a parkot, az egyik terjedelmes ügetőversenytér, a másik a Piazza di Sienának nevezett zárt hyppodrom, ahol évente a lovassport nagy világeseménye, a híres római nemzetközi akadályverseny zajlik le.

A **Casino Borghese** a Villa egykori tulajdonosainak kerti villája, a Borghese-család műpártolásának értékes bizonysága. Maga az épület (1605) a kerti palotácskák különleges stílusában van építve. Az épület falaiban, mélyített fülkékben, értékes szobrok állanak. A kerti villáknál általában az volt a felfogás, hogy azok a természettel egy keretet képeznek, tehát külsejükben nem kell azt a szigorú zártságot mutatniok, ami e reneszánsz városi palotákat jellemzi. A kerti lak közvetlenségének legkifejezőbb típusa a Villa Aldobrandini Frascatiban, amely mintegy keresztmetszetét mutatja az építménynek, annyira feltételezi a környező parkkal való szerves kapcsolatot. A **Borghese-múzeum** és képtár magángyüjtemény, melyet Scipio Borghese kardinális alapított s a család többi tagjai folyton gazdagítottak. A földszinti termek óriási méreteikkel, gyönyörű márványburkolásukkal és freskóikkal méltó keretet adnak az antik és barokkművészet itt felhalmozott remek alkotásainak. Jobbra, a 3. számú teremben látható **Canova** pompás alkotása: a győzelmes Venus, mely Borghese Paolinának, Napoleon nővérének szobra. A 4. számú teremben **Bernini**-nek híres **Dávid-szobra,** az 5. számú teremben **Apollo és Dafne,** a 7. számú teremben Proserpina elrablása, a 9. teremben Eneas és Anchises szobra. Ezen szobrok keretét a klasszikus művészet intim alkotásai képezik, melyeknek kiválogatása és elhelyezése a villa urainak kényes, fejlett ízlésének bizonysága. Az egyiptomi termen át a 11. számú terembe jutunk, ahol a híres táncoló faun szobrában a lisippusi görög művészetnek éles mozdulatábrázolását csodálhatjuk meg.

A Borghese-képtár.

Gazdag anyagából csak a legkiválóbbakat említjük meg. A 14. teremben látható **Raffael** híres képe: Krisztus levétele a keresztről. A 19. teremben Correggio Danae képe, a 20. teremben Tizian sokat vitatott kompozíciója: Az égi és földi szerelem. A 21. teremben Raffael: Krisztus temetése. A 24. teremben néhány szép római látkép. Ugyanitt láthatók Bernini mesternek, a nagy szobrásznak festményei, köztük kitűnően megfestett önarcképe.

A művészettörténelem itt említett kiváló reprezentánsainak művei köré sorakoznak iskoláiknak nagy gonddal összeválogatott alkotásai. Az egész gyüjtemény oly jó ízléssel van elhelyezve, hogy a látogató nem valami múzeumban, hanem inkább egy vendégszerető ház műkincsekkel ékesített szalonjainak sorozatában képzeli magát.

A Villa Borghese természeti és művészeti kincsei mellett pompás keretet biztosít a **Giardino Zoologico** (állatkert) számára is, melyet 1911-ben Hagenbeck hamburgi híres állatkereskedő rendezett be. A római állatkertnek vonzó ereje főleg abban áll, hogy a tropikus állatok is szinte a maguk környezetében érezhetik magukat s éppen ezért általában igen jól táplált és vidám benyomást tesznek a látogatóra. A királyi fenevadak jórésze az olasz birodalom gyarmatainak állatvilágát képviseli. Különösen szép az 1935-ben véghezvitt újítás berendezése.

A Villa Borghese északkeleti részéhez csatlakozik a **Valle Giulia,** mely nevét III. és IV. Gyula pápák nyári kastélyaitól nyerte. Rómának meglepően fordulatos és szép városépítésében is a legpompásabb ennek a völgynek parkírozása és beépítése. Mussolini a már korábban is szem előtt tartott felfogást követve, ezt a városrészt a külföldi akadémiák székhelyéül szánta. A telep két sarkpontját a III. Gyula pápa kastélyában berendezett etruszk-gyüjtemény és a Galleria Nazionale di Arte Moderna képezi. Róma legősibb művészete és a XIX. és XX. század művészete 2000 évnek távlatába állítja az Örök Város kifogyhatatlan inspirációját szomjazó külföldi kulturális intézményeket. 1935-ben az osztrák és magyar nemzetekkel kötött kulturális egyezményben mindkét baráti nép itt kapott ajándékozott telkeket akadémiáik felépítésére. Készen állanak már az angol, a holland és a román akadémiák.

A **Galleria d'Arte Nazionale Moderna** (Szépművészeti Múzeum) épülete a század elején épült s magában foglalja a XIX. és XX. század művészetének válogatott remekeit, melyek azonban, valljuk meg őszintén, Róma klasszikus, reneszánsz és barokk-kori emlékei mellett inkább a hanyatlás, talán a keresés, de nem a művészi fejlődésnek útját mutatják. Roberto Papini, a kiváló képzettségű és kifinomult ízlésű jelenlegi igazgató, most foglalkozik a gyüjtemény átrendezésével, az óriási anyag megfelelő kiválogatásával és szemléltetőbb csoportosításával. Az utolsó két század művészeti fejlődésében az olasz nemzet, mely politikai egységek megteremtésének küzdelmeit vívta, elveszítette vezetőszerepét s különösen a francia naturalisták, impresszionisták, expresszionisták és egyéb kereső irányzatok hatása alá került. Csak a fascizmus minden nemzeti értéket felkutató és kemény kézzel irányító tevékenységének sikerült a tradíciók folytonosságát a művészetek terén újra helyreállítani. A külföldi művészek, kik a XIX. században Rómában virágzó koloniákat alkottak, inkább adtak a modern olasz művészet-

nek, semhogy attól tanultak volna. Különösen a Pinción fekvő Villa Mediciben berendezett francia akadémia gyakorolt nagy hatást, ha mindig nem is vált ez az olasz művészet hasznára. A Tiberis felé vezető szépen kiképzett út III. Gyula pápa villájánál törik meg, melyet 1551-ben Michelangelo utasításai szerint Vignola és Ammannati építőmesterek emeltek az utolsó pompaszerető reneszánsz-pápának kívánságára. III. Gyula pápa uralkodásának öt esztendeje alatt tudósok és művészek társaságában gyakran tartózkodott a pompás kis nyári kastélyban, mely most megfelelő hozzátoldásokkal kibővítve az **etruszk múzeum** székhelyéül szolgál.

Museo Etrusco.

Róma kulturális fejlődésének alapvonásait csak akkor értjük meg igazán, ha a történelem homályában elsüllyedt, jobban mondva Róma politikai hatalmától teljesen háttérbe szorított etruszk birodalom vallási, művészeti és iparművészeti emlékeit ismerjük. Ez a gazdag és kitűnően rendezett múzeum a Kircher, Barberini és Castellani-gyüjtemények anyagát egyesíti, mely a latiumi etruszk városok területén végzett ásatásokból került felszínre. Épített emlék alig maradt fenn a hatalmas birodalom virágzó városaiból mert a lakóház és templomépítkezésnél csak az alapokat emelték kőből, a falépítmények általában fából készültek és égetett cserépdíszítéssel voltak borítva. A leletek legnagyobb része a sírokból került felszínre, melyek néha több teremből álló földalatti házakat alkottak. Ezek a sírok általában mélyen a föld színe alatt feküdtek s a keskeny lejáratok beomlása következtében a korai középkor vandál pusztításaitól ilyen módon megmenekedtek. A föléjük boruló szántóföldeken a következő nemzedékek emberei mezőgazdasági munkát folytattak s nem törődtek velük, vagy nem is tudták, hogy a föld mélyén milyen kincsek rejtőznek. Csak a XIX. század szervezett és óvatos ásatási munkái nyitották meg újra a sírboltokat s hozták felszínre az etruszk művészetnek szinte évszámszerű pontossággal katalogizált kincseit.

A múzeum emeleti részében ásatási területek szerint van elhelyezve a szepulkrális művészet anyaga. Érdekesek a legősibb fatörzsbe vájt sírládák. A sírkamrákban s a hozzájuk csatlakozó halotti-toros termekben az elhunytak ékszereit, kedvenc házi eszközeit és csecsebecséit is fel szokták halmozni, úgy hogy egyikmásik sírboltból több nemzedékre számítható házi berendezések

egységes leltári tömege került napfényre. A vázák egy része görög eredetű, egy másik a készítő művész nevét is magán viseli, de az anyag legnagyobb része az etruszk művészet egyéni sajátságát, a naturalizmust mutatja. A bronz- és ezüstedények finoman cizellált apró szobraikkal vagy az ezüst berakásokkal az iparművészet szinte utólérhetetlen tökéletességgel megalkotott remekművei. A földszinti termekben különösen a terrakotta-művészet sokoldalúságát csodálhatjuk meg. Az első teremben szemben találjuk magunkat a **vejo-i Apollóval,** melyet Giglioli professzor 1916-ban ásott ki Vejo városában. Ez a festett cserépszobor a Kr. e. VI. századbeli etruszk művészet csodapéldánya. Rejtelmes tekintete és gunyoros mosolya az etruszk nép művészhajlandóságának, de egyúttal élvezethajhászásának is hű tükre. A 3. számú teremben épségben kiemelt cseréspszarkofág vonja magára figyelmünket, melynek fedelén életnagyságban nyugszik az elhúnyt házaspár. Általában az etruszkok szívesen ábrázolták koporsók fedelén elhunytjaik életvidám alakját, melyben mintegy tiltakoztak a halál megsemmisítő merevsége ellen. Érdekes megfigyelni, hogy a síremlékek ilyen felfogását éppen a nagy Michelangelo alkalmazta ezer évvel később, újból grandiozus síremlékein, melyek éppen ezért a nagy történelmi egyéniségek alkotó energiáinak megörökítését szolgálják. A további termekben templomoknak romjaiból kiásott cserépdíszek, fogadalmi ajándékok és szobrok sorakoznak fel. Érdekes megfigyelni különösen az apró votív szobrocskákat, melyek az anyát ábrázolják gyermekével ölében; ezek a szobrok szolgálhattak az őskeresztény művészetnek mintaképül a Madonna-ábrázolásokhoz. Egyik üvegszekrényben egész sorozat apró női fejet láthatunk, amelyek csodálatosképpen minden kor női hajviseletét mutatják be, sőt a női szépségtípusoknak mintegy sorozatát alkotják. Az etruszkok orvostudományára vetnek világot a beteg testrészeket ábrázoló fogadalmi ajándékok. A 9. teremben van elhelyezve a **Barberini-gyüjtemény,** mely a palestrinai ásatás anyagát tartalmazza. Stílustörténeti szempontból talán ez a gyüjtemény a legérdekesebb, mert az arany, ezüst, bronz és elefántcsont tárgyakon jól felismerhetők az egyiptomi, asszír, égei és görög befolyások. Egy kis benyíló szobában megkülönböztetett megbecsüléssel őrzik az úgynevezett Cista Ficoroni-t, azaz gazdag vésésekkel borított ezüst dobozt, amely archaikus latin felírásban megnevezi az ötvöst, Palutios-t, ki ezen remekművét Rómában készítette, és leányának nászajándékul adta. A lejárattól baloldalra eső 10. teremben az úgynevezett Chigi-váza érdemel említést, melyen vadászati és hadijelenetek követik egymást. (Kr. e. VII. sz.) A kert mélyén raffinált építőművészettel megalkotott Nimpheumot találunk, melynek alaprajza és felépítése a régi római patricius-villákban talált nyári ebédlők mintájára készült. Innen balra négy terem sorakozik fel, mely az úgynevezett **Castellani-gyüjteményt** foglalja magában. A Castellani-család a XIX. század olasz ötvösművész nemzedéke volt, amely szenvedélyes szeretettel gyüjtötte az etruszk iparmű-

vészet emlékeit. Különösen érdekesek a mindennapi életből vett sokszor triviális edényrajzok. Ugyanitt látható az aranyművészetben a századokon keresztül feltűnő változatokat reprodukáló modern gyüjtemény, melyet a Castellani-család tagjai készítettek

A Nimpheumtól jobbra etruszk templomnak rekonstrukcióját láthatjuk, mely az eredeti égetett cserépdísz elhelyezését tanulságosan szemlélteti.

XIII. A Pantheon és környéke.

A Pantheon gyalog legkönnyebb a Piazza Colonna mellett lévő Piazza Montecitorion s a Via in Aquiron—Piazza Capranicán át közelíthető meg; vagy a 130—NB autobuszokkal.

A Corso Umbertóról a Banco di Roma épülete mellett balra a Via Latan bekanyarodva a **Piazza del Collegio Romanora** érünk. A hatalmas, rideg reneszánsz stílusban épített palota XIII. Gergely pápa akaratából a jezsuitarend római központi, tudományos intézményeinek székháza volt, ahol a rend igen sok jeles növendéke, többek között Gonzagai Szent Alajos, Berchmans Szent János, Szent Camillo de Lellis, Szent Leonardo da Porto Maurizio, a nagy archeologus Giambattista de Rossi és sokan mások az egyházi és tudományos élet kiválóságai közül végezték tanulmányaikat. A Collegio Romano épülete ma részben egy nagy gimnázium székháza, részben a prehisztorikus és néprajzi múzeum gyüjteményeit és a hatalmas Viktor Emanuel-könyvtárt foglalja magában. A prehisztirokus múzeumben főleg Itália történelemelőtti népeinek emlékei vannak felhalmozva, de igen sok anyag a Földközi-tenger medencéjét körülvevő, egykor a római birodalom hódítási területét képező ázsiai és afrikai világrészek ősi kultúrájának alkotásait is magában foglalja, melyek az egyiptomi görög és hellenisztikus kultúra kialakulására hatással voltak. A néprajzi gyüjtemény gazdag kincsei legnagyobb részt olasz kutatóknak és világkutatóknak ajándékaiból gyűltek egybe. A **Viktor Emanuel-könyvtár** törzsét a jezsuiták egykori könyvtára alkotja, amelyhez az 1870-ben történt szekvesztrálások után még más 70 kolostori könyvtárnak értékes anyaga csatoltatott. A könyvtár 500.000 kötetet és 300.000 kisebb művet tartalmaz s ezenkívül 1781 ősnyomtatvány és 4756 kézirat áll a kutatók rendelkezésére. A Collegio Romano terén nyílik **a Doria Pamfili-képtár** bejárata is, melynek legnagyobb értéke a Velasquez által festett X. Ince pápa arcképe.

A Via del Pie' di Marmo, az utca egyik sarkában beépített hatalmas márványlábról elnevezett keskeny utca, a **Piazza della Minerva**-ra vezet, melynek közepén jókedvű bizarr elefánt **egyiptomi obeliszket** hordoz a hátán. A Kr. e. VI. századból származó hieroglifes egyiptomi emléket VIII. Orbán pápa állíttatta fel, ki a feliratban utal arra, hogy az elefánt a hatalmas elmét jellemzi, mely egyedül képes a szilárd bölcseséget hordozni. A római nép

ellenben a maga tréfás módján az emléket porcinónak, azaz disznócskának nevezi.

A **Santa Maria sopra Minerva-templom,** mint neve is mondja, az egykori Minerva-templom romjain épült fel 1280-ban Sixtus és Restaurus dominikánus építőmesterek tervei alapján. Róma egyedüli középkori gótikus temploma, ami annak tulajdonítható, hogy az építőmesterek Firenzéből jöttek Rómába, hol ebben az időben alkották meg a Santa Maria Novella-templomot és Toscanának sok egyéb különleges gótikus stílusú emlékét. A templom és a mellette lévő rendház 1870-ig Szent Domonkos rendjének központi székhelyéül szolgált. A mai homlokzat ellentétben a templom belső építészeti stílusával, egyszerű széles reneszánsz stílusban van tartva ; a jobboldali bejárat mellett a falban szinte hihetetlen magasságban elhelyezett márványtáblák jelzik a Tiberis veszedelmes áradásait, melyeknek csak az 1870 után épített kőpartok emeltek gátat.

A csarnoktemplomot szépen formált pillérek osztják három hajóra. A jobboldali oldalhajóban látható VII. Orbán pápának sírja, aki összesen 12 napig uralkodott. Az Orsinieknek, az Aldobrandinieknek, VIII. Kelemen pápa szüleinek és Róma egyéb előkelőségeinek kápolnáit és síremlékeit híres művészek alkotásai díszítik. A szentélyben elhelyezett főoltár alatt üvegszekrényben **Sienai Szent Katalinnak** viasszal bevont maradványai láthatók, kit Róma népe és általában Olaszország bölcsesége és a hatalmasságoknak is imponáló energiája miatt különös tiszteletben tart. Az oltár mögött X. Leónak, a nagy renesszánsz-pápának és VII. Kelemennek síremlékei láthatók. A főoltár mellett balra **Michelangelo Krisztus-szobra** férfias szépségével és szelíd uralkodói testtartásával bilincseli le tekintetünket. A következő kápolnában hatalmas barokk síremlékek árnyékában padlóba mélyített kőlap takarja **Giovanni da Fiesole-nak hamvait,** kit a művészettörténet **Beato Angelico** név alatt a legnagyobb mesterek között sorol fel. A festészetnek legbájosabb költője a római művészvilágban különös kegyeletnek örvend, sírja felett állandóan friss virágokat látunk és legalább egy szál gyertya mindig megvilágítja Lorenzo Valla, humanista költő, bájos distichonjait, melyekkel Beato Angelico művészetét dicsőíti. A kereszthajónak mélyén Szent Domonkos kápolnájában XIII. Benedek pápa síremléke áll. Atbaloldali oldalhajó harmadik kápolnájában Peruginónak vagy Pin uricchiónak tulajdonított finom kivitelű kép a Megváltót ábrázolja. Az oldalkijárat mellett Mino da Fiesole vésője alól kikerült síremlék a XV. század szobrászművészetének egyik gyöngye. A Piazza Santa Maria di Minerváról jobbra néhány lépésnyire a Pantheonhoz érkezünk.

Róma császárkori emlékei legnagyobbrészt csak romjaikban maradtak fenn, alig egy-kettő őrizte meg eredeti formáját és dísz-

téseit. Éppen ezért megbecsülhetetlen művészettörténeti értéket képvisel **a Pantheon** amelynek utolsó lényegesebb restaurálási munkálatai is a Kr. u. III. században történtek. A köralakú kupolával fedett szentélyt Kr. e. 27-ben emeltette Agrippa az égi istenségeknek. Az utána következő császárok is valami különös babonás tisztelettel. övezték a szentélyt s csak Nagy Konstantin és utódai alatt vesztette el jelentőségét. A keresztény kultusz 609-ben telepedett be a kupolás csarnokba, melyet a vértanuk királynéjának szentelt IV. Bonifác pápa, aki a katakombákból — a hagyomány szerint — 28 szekérrel szállította át ide a vértanuk hamvait. Az aranyozott bronzfödémet 663-ban II. Constans bizánci császár szedette le. A belső bronzdíszekből VIII. Orbán pápa a Szent Péter sírja fölé emelt baldachint öntette. A lateráni egyezmény értelmében a Pantheon az olasz királyok udvari templomává nyilváníttatott.

A hatalmas monolit-oszlopokból képzett előcsarnokon át belépünk az építmény belsejébe, mely hihetetlen arányú méreteivel és különös megvilágításával szinte megdöbbenti a szemlélőt. A belső tér magassága és szélessége tökéletesen egyméretű (43 m 40 cm). A kupolát, mely tökéletes félgömböt alkot, 6 m vastag fal hordozza. A márvánnyal borított belső falat három félköralakú és négy szögletes fülke bontja meg. A csodálatos finom ízléssel kiválogatott és keretekbe foglalt márványok sokféle színe és ragyogása hű képét adja a császári kor pazar díszítőművészetének. A kupola kazettákra van osztva, amelyek fokozatosan mélyített síkjai a fény és árnyék játéka következtében a végtelen égbolt illúzióját keltik bennünk. Talán így artisztikusabb is a kupola rajza, hogy az egyes műtörténészek által annyira siratott aranyozott bronzdíszek hiányoznak róla. A templom ma egyúttal az olasz királyok temetkezési helyéül is szolgál. A jobb- és baloldali fülkében **II. Viktor Emánuel és I. Umberto királyok síremlékei** állanak. A pápai Róma idejében a Pantheon hírneves művészek temetkezési helyéül szolgált. Itt látható **Raffael sírja,** felette Lorenzetto által készített Madonna-szoborral, melyet maga Raffael végrendeletileg kívánt sírja fölé.

A Piazza **San Luigi de'Francesin** áll a franciák nemzeti temploma Szent Lajos király tiszteletére szentelve. Innen nem messze emelkedik **a Sapienza** Michelangelo tervei alapján készült hatalmas palotája, mely egész 1935-ig, az új egyetemi város elkészültéig, a római tudományegyetem székhelye volt. A palota szinte erődítményszerű komor külseje mögött kecses árkádokkal körülvett udvar rejtőzik, melynek mélyén áll a Borromini mester által épített **Szent Ivo temploma.** Külön figyelmet érdemel a barokk művészet beteljesedésének legszebb példánya, az épület kupolájának spirális vonalú megoldása.

Rómának ez a városnegyede a késő renesszánsz korban legsűrűbben népesedett be palotákkal, amelyek homlokzati és párkány-

megoldásai a legjobb építőmesterek remekműveit alkotják. Ki kell emelnünk a **Palazzo Madamat,** mely a híres flórenzi Medici-családnak római székháza volt, s most a **szenátus** gyűléstermeit és hivatalait foglalja magában. A főbejárattól a Corso Agonale-n keresztül a Domitianus császár Stadiuma helyén kiképzett Navona-térre jutunk.

A **Piazza Navonát** más néven Circo Agonalet, Róma legtökéletesebben kiképzett zárt terének mondhatjuk. A város népe hagyományos szeretettel csüng ezen a téren, s bár a renesszánsz-korban annyira divatos felvonulások és népies szórakozások ma már csupán Vízkereszt hetére szorítkoznak, a terep napról-napra telve van hancúrozó gyerekekkel és a városnegyed tipikus lézengő öregeivel. A tér központját **Szent Ágnes városi bazilikája** ékesíti, melynek homlokzatát a már fentebb is említett Borromini mester játékos jókedvében tervezte meg. A félköralakú bemélyített barokk-homlokzat a szemlélőre azt a benyomást teszi, mintha az egész építmény megindulna feléje. Ezt már az egykorú versenytársak és a tréfára hajlamos római publikum is észrevette, éppen azért a tér közepén emelt gyönyörű szökőkút egyik főalakjának mozdulatát akként tervezte alkotója, Bernini mester, hogy az előre tartott kezével mintegy ijedtséget és elhárító mozdulatot fejezzen ki. Ezzel szemben a templom homlokzatára állított Szent Ágnes-szobor mellére kulcsolt kezekkel mintegy azt látszik mondani, hogy csak legyetek nyugodtak, mi a helyünkön maradunk.

A szökőkút a négy nagy folyónak megdicsőítése. Európát a Duna, Amerikát a La Plata, Afrikát a Nílus, Ázsiát a Ganges jelképezi. A Duna és La Plata között a talapzat barlangszerű nyílásából szilaj ló ugrik elő, melyről a néphiedelem azt tartja, hogy az **a magyar Alföld tüzesvérű paripáját** ábrázolja. A tér hosszában még **két kisebb szökőkút** áll, az egyik a szerecsennek, vagy etiópiainak kútja, melynek főalakja a vademberek exotikus voltát pompás formában ábrázolja; másik a Neptun kútja, mely az antik mythologiai ábrázolások kánonja szerint készült. A Piazza Navona kiképzése abba az időbe esik, mikor a pápaság világhatalma a törökök felett aratott sorozatos győzelmekkel, a missziók kiterjesztésével és Amerika gyarmatosításával legnagyobb fényében ragyogott.

A Vicolo dei Lorenzi-sikátoron át (a Szent Ágnes-templom mellett) **Santa Maria dell'Anima**-templomhoz érünk, mely a német szent birodalom egykori népeinek nemzeti temploma volt. Ma is a mellette épült német felsőbb papnevelőintézet gondozása alatt áll. E templomban van eltemetve VI. Hadrián, az utolsó idegen nemzetiségű pápa.

Megkerülve a templomot, Róma egyik legbájosabb szentélyét: **a Santa Maria della Pace**-t kereshetjük fel. A templomot IV. Sixtus

pápa a nép által különösen tisztelt és segítségül hívott Mária-kép fölé emeltette, mely előtt Róma népe belső viszályok idején a békéért szokott esedezni. Építészeti szempontból azért érdemel ez a templom különös figyelmet, mert benne alkotta meg a római renesszánsz első kupolás csarnoktemplomát. A templom belsejében gyönyörű freskókat és szoborműveket találunk, melyek különösen a hosszúra nyujtott előcsarnok síremlékfülkéit díszítik. A bejárat mellett jobboldalról, az első kápolnában, a Chigi hercegek megbízásából Raffael festette meg a híres Sybillákat. A főoltár kiképzése Maderna műve. A többi oltárok és a falsíkok is nagy renesszánsz mesterek művészi alkotásai. A templomhoz csatlakozó egykori kolostorudvar Bramante mester első római művei közül való. A két egymás felett sorakozó loggia pompás harmóniája valami különös bájt kölcsönöz az építménynek.

A Palazzo Braschi baloldali sarkán magas talapzaton antik torzót (csonkaszobrot) látunk, a híres **Pasquino** mestert. A barokk Róma virágkorában az egyházi és városi élet hatalmasságai nem mindig voltak népszerűek. A kritika szabadon nem nyilvánulhatván, mindig akadt valami szellemes költő, aki gúnyversekben adta ki a kormányzat ellen mérgét. Ezeket a gúnyverseket a szenzációra éhes és a szatíra iránt igen fogékony római nép reggelenként a szobor hóna alá rejtve találta meg. A fennmaradt gyüjteményekből azt kell sejtenünk, hogy néha talán éppen a hatalmasok megrendelésére készültek a versek, melyek a kifogásolt embereknek és intézkedéseknek széleskörű népszerűséget biztosítottak. A Pasquinok ma is divatosak még ; Róma minden egyházi vagy világi fórumának jelentősebb intézkedéséről szólnak, senki sem tudja, honnan, kitől erednek, de meg-megjelennek a szellemesnél szellemesebb epigrammák és versek, melyek először gépirásban mennek kézről-kézre, vagy bizonyos idő mulva összegyüjtve könyvalakban is hozzáférhetőek.

A városnegyed hűvös, zegzugos utcái a paloták és templomok előtt bájos, intim kis terekbe szélesednek ki. Különös említést érdemel a Piazza Sant'Agostinon emelkedő **Szent Ágoston-templom** amelynek főbejárata mellett szépen kiképzett fülkében áll Sansovino mester alkotása, a **Madonna del Parto** (Boldog Istenszülő szobra). Ez a klasszikus művészet legjobb mesterműveivel vetekedő szobor az anyai boldogságnak és életajándékozásnak beszédes kifejezése. A római nép szinte kötelességének tartja, hogy a fiatal házasok s a boldogtalan anyák itt panaszolják el kívánságukat, s a szobrot és környékét sűrűn borítják arany és ezüst emléktárgyak, melyek az imameghallgatásokat tanusítják.

1935 tavaszán maga Mussolini vette a kezébe a csákányt, hogy Róma legnagyobbszabású városrendezésének munkálatait megindítsa. 1938-ban ünnepli Itália és a művelt világ Augustus császár

születésének 2000 éves fordulóját. A nagy császár emlékének áldozik az Örök Város, amikor mauzoleumát, **az Augusteot,** a századok folyamán hozzátapasztott épülettömböktől megszabadítva, régi fényében visszaállítja. Az Angyalvárhoz hasonló építésű császársírboltban temetkezett Augustus császár Julius Caesar politikai álmainak szerencséskezű megvalósítója, akinek uralkodása alatt született Krisztus Urunk. A köralakú masszív építmény alatt levő kriptában láthatók a sírkamrák, melyekben a császári család több tagjának koporsója és hamvvedre volt elhelyezve. A hatalmas csarnokot a mult században hangversenyteremmé alakították át, ahol Rómának és mondhatjuk a nemzetközi zenei világnak legjelentősebb koncertjeit szokták tartani.

XIV. A Corso Vittorio Emanuele.

A helyrajzi eligazodásnak egyik ismert vonala a **Corso Vittorio Emanuele,** amely gyenge töréssel a Gesù-templomtól a Tiberisig vezet. A barokk Rómában két párhuzamos út kötötte össze a város szívét a Szent Péter-templommal, egyik a Via Giulia, a másik a Corso Vittorio Emanuele, melyet egykor Via Papale-nak neveztek. Ettől a Corsotól a Tiberis nagy ívben kanyarodó medréig terjedő területen épült fel a középkorban az úgynevezett Città Curiale (kuriális város), mert a Laterán környékét, ahol addig a pápák székeltek, a XI. század végén Guiscard Róbert gyujtogató és rabló csapatai elpusztították. A **Piazza del Gesù-**n emelkedik **a Jézusnak szentelt templom** érdekes barokk homlokzata, melyet 1568-ban építtetett Farnese Sándor bíbornok a jezsuitarend központi háza mellé. Ebben a Jézus nevét megdicsőítő gyönyörű építményben a barokk stílus legtökéletesebb megjelenését csodálhatjuk meg. A középkori keresztboltozatok helyébe hatalmas dongaboltozatot emelt ez a művészeti irány, mely alkalmas falsíkot biztosított ekként a mennyezetet betöltő egységes nagy kompozíció számára, mely azután a barokk templomokban általánossá tétetvén, a templom mindenkori védszentjének mennyei dicsőségét ábrázolja. Ezek a mennyezetképek ügyesen megoldott építészeti keretükkel a végtelenségig kinyitják a templomok lezárt boltozatát, s a keretre is kihozott lebegő alakokkal a tér korlátaitól megszabadítják kompozícióikat. Az oszlopcsarnokokkal megosztott hajók helyébe a barokk építészet egy nagy termet állít, melyet kápolnák koszorúja vesz körül. A római barokk az előbbi építészeti formákból a kupolával koronázott kereszthajót megtartja s annak két ágába építi be a templom legértékesebb kincseit, a szentségoltárt és a leginkább tisztelt szentnek síremlékét. A Gesù-templomban **Loyolai Szent Ignácnak,** Jézus társasága alapítójának **sírja** emelkedik, a baloldali kereszthajóban. Az aranyozott bronzkeretbe foglalt, ritka márványfajtákból felépített oltár alatt ezüstkoporsóban nyugosznak az alapító nagy szent maradványai, kinek életnagyságú, temérdek drágakővel behintett, miseruhába öltöztetett ezüstalakja, a barokk kor halálszemléletének megfelelően, az oltár felett a síron túli győzedelmes életet állítja a hívek szeme elé. Általában figyeljük meg, hogy a barokk oltárok, eltérőleg a bazilikák baldachinos egyszerű asztalformájától, szinte másodrangú építészeti elemmé válnak, mert a felépítmény a beléje szervesen beillesztett képpel vagy szoborral túlságosan szembetűnő. A barokk

kor embere az oltár alá temetett szentet megelevenedve akarta maga előtt látni és mintegy annak érzékelhető védelme alá helyezkedve kapcsolódott bele az oltár áldozatába.

A Szent Ignác-oltárral szembeni kereszthajó jobboldalán Xavéri Szent Ferencnek, a távol kelet nagy apostolának hamvai nyugosznak az oltár alatt. Az oltárképet Maratta, a barokk kor római iskolájának nagy mestere festette.

A templom minden kápolnafülkéje magában véve is külön látványosság: Róma előkelő családjai egymással versengve adták a megbízásokat a XVII. század legjobb szobrászainak és festőinek

A sekrestyéből **Loyolai Szent Ignác lakószobáiba** nyílik bejárat s ugyancsak itt van elhelyezve a Jézusttársaság emlékmúzeuma is. Figyelemre méltó Andrea Sacchi nagy vászna, amely VIII. Orbán pápának ezen templomban 1639-ben tett ünnepélyes látogatását örökíti meg.

Róma város közönsége ma is különös rajongással csüng a Gesùtemplomon, melyben az év minden szakában nagy, a társadalom minden rétegéből összeverődött tömeg vesz részt az estéli ájtatosságokon, s hallgatja a leghíresebb jezsuita szónokok konferenciabeszédeit. Itt tartják rendszerint az újonnan avatott szentek tiszteletére rendezett triduumokat, s ezen alkalmakkor, valamint az egyházi év jelentősebb ünnepei alkalmából is, az oltár feletti képet a nap jeletőségét kiemelő festménnyel takarják el. Nekünk szokatlan a kép ilyen változatos kicserélése, azonban Rómában ez érthető, mert egyrészt az olasz nép szereti dramatikus formában megelevenedve maga előtt látni az ünnepelt hittitkokat, vagy kedvelt szentjeit, másrészt a nálunk be nem tartott liturgikus előírások szerint magát a templomot is ünnepi díszbe szokták öltöztetni, vagy gyászmisék és a nagyheti szertartások idején az oltár felépítményét drapériákkal teljesen eltakarják.

A templom előtti szabálytalan téren gazdagon díszített homlokzatú paloták állanak.

A **Corso Vittorio Emanuele** talán legtalálóbban a mi budapesti Rákóczi-útunk két körút közötti szakaszával hasonlítható össze. A szép palotákkal szegélyezett utat több tér szakítja meg. A legtágasabb és legforgalmasabb a **Largo Argentina,** melynek baloldalán a hasonlónevű **Foro Argentina** ásatásai láthatók. A fórum építményei csak 1926-ban kerültek újra napvilágra, amikor a feléjük épített négyemeletes hatalmas háztömböt lehordták. A tér középpontjában köralakú templom romjai állanak, mellette még három különböző építési stílusú szentély maradványai különböztethetők meg, melyek a régészet szempontjából nagyértékűek, mert Róma köztársasági korából, a Kr. e. IV. és III. századból

származnak. A romok között láthatók a középkori átépítések nyomai s a tér délnyugati sarkán szép kis oszlopcsarnok felett valamely harcias nemes családnak erődítésszerű tornya emelkedik, melyet az ásatások alkalmával gondosan megtartottak. A tér nyugati oldalán áll a **Teatro Argentina** (1732), mely a pápai Róma legjobb színháza volt s melyben 1816-ban Rossini **Sevillai Borbélyát** adták elő. A Corso Vittorio Emanuelen folytatva utunkat, a **Palazzo Littorio** palotája előtt haladunk el, melynek homlokzata, minthogy a palota a Corso rendszeres kiépítése előtt készült, a vele párhuzamosan haladó s egykor a főútvonalat képező Via del Sudario-ban látható. A Palazzo Littorio a fascista párt főtitkárságának és országos igazgató-tanácsának székhelye, éppen ezért előtte állandóan mozgalmas élet zajlik. A **Via del Sudario**-ban a palotával szemben áll **Burckhard János,** a híres reneszánszkori pápai főszertartásmester kis palotája, mely németes zordonságával tűnik ki a reneszánsz paloták közül. A palota egykori tulajdonosa szülőföldjéről, Strassburgból, melynek latin neve Argentoratum, Torre Argentinának nevezte házát s innen kapta ez az egész városnegyed nevét. Burckhard emléke erősen belegyökerezett Róma történetébe, mert nagyon érdekes, de sokszor személyeskedő krónikájában a renesszánsz kor kuriális és városi intrikáinak hű képét adja. A Corso további szakaszán a Piazza della Vallehez érkezünk, melyen a hatalmas **Chiesa di Sant'Andrea della Valle** barokktemplom emelkedik. A templom hatalmas, tágas csarnokát kápolnák sorozata szegi be, s a főhajó és kereszthajó metszőpontja felett elegáns ívelésű kupola emelkedik, melynek mennyei dicsőséget ábrázoló freskóját Lafranco, Domenichino versenytársa festette. Ez utóbbi viszont a szentély falának Szent András apostol vértanuságát ábrázoló, hatalmas méretezésű és mégis igen kellemesen ható freskóit készítette. A főhajóban, a kupola pillérei előtt szokatlan magasságban van a falba illesztve jobbról és balról a két Piccolomini-családból való pápa, II. és III. Pius síremléke elegánsan vésett domborművekkel. **II. Pius pápa Aeneas Silvius Piccolomini)** bíbornok korában mint pápai követ Magyarországon is huzamosabb ideig tartózkodott, s nagy barátságot tartott fenn Mátyás udvarának híres reneszánsz püspökeivel. A Corso jobb oldalán, nem messze Szent András templomától, láthatjuk a **Palazzo Massimo-**t, a Massimi-család palotáját, melyet Teruzzi épített 1532-ben. A homlokzat az oszlopokból képzett bejárattal, a front vonalának hajlításával, az ablakok keretezésével és a gazdag, de könnyedén ható párkányzattal Róma egyik legérdekesebb építményének tekinthető. A házban díszes kápolna látható, melyet évente egyszer, március 16-án, a közönség számára is hozzáférhető a csoda emlékére, hogy 1583-ban ezen napon Néri Szent Fülöp a 15 éves Pál herceget néhány órára feltámasztotta halottaiból.

A palotában rendezte be 1464-ben a két híres nyomdász, Pannartz és Schweynheym Róma első könyvnyomdáját. A Massimo

hercegek családjuk eredetét a rómaiak korába viszik vissza, a pápai udvartartásban mindenkor nagy méltóságokat viseltek s már több generáción keresztül a család mindenkori feje a pápa főpostamestere.

A Piazza di San Pantaleo-n áll **S. Pantaleo** temploma, aki az orvosok és a dadák védőszentje. 1621-ben az ősi templomot Calasanzi Szent József újraépíttette s itt alapította meg a Piaristarendet, melynek általános főnöksége ma is ugyanazon palotában van elhelyezve. A tér baloldalán szinte észrevétlenül húzódik meg a renesszánsz kor egyik legkedvesebb alkotása: a **Piccola Farnesina,** mely nevét a liliomdíszektől nyerte, melyek a párkányzatot ékesítik, s alkalmat adtak Róma népének azon hiedelemre, hogy a hasonló címermotívummal díszített Farnese épületekhez számítsák.

A kuriális város központját a hatalmas **Cancelleria-**palota képezi, melyet 1483-ban Riario bíbornok, IV. Sixtus pápa nagyműveltségű unokaöccse épített. A palotát X. Leó pápa alatt elkonfiskálták, mert a bíbornok a pápaelleni összeesküvésbe keveredett és ekkor telepítették be az épületbe a legfőbb egyházi hivatalokat. Innen a palota neve Cancellaria, azaz hivatal. A hatalmas méretű építmény főhomlokzata a róla elnevezett térre nyílik s elrendezésében hűen követi a Colosseum hármas síkra való tagozását. A népies legenda azt regéli, hogy Riario és Cybo bíborosok hazárdjátékban egy éjszaka leforgása alatt nyerték meg a palota építési költségeit, s hogy az anyagot a Colosseumból hordták el.

A palota jelenleg is a római egyház bíboros cancellárjának székhelye. Aki a renesszánszkori építészet belső pompájáról képet akar magának szerezni, az lépjen be a loggiákkal körülvett tágas udvarra.

Az épülettömb Corsora nyúló sarkán igénytelen bejárat nyílik **a san Lorenzo in Damaso-**bazilikába, mely a Szent Damasus pápa által egykor (380) Róma legnépszerűbb vértanujának tiszteletére emelt városi bazilika helyén épült. Érdekes megemlíteni, hogy maga Szent Damasus pápa annakidején itt alapította meg a pápai levéltárt. A templomban látható a Massimo-kápolnában egy fából faragott feszület, amely a hagyomány szerint Szent Brigittához szólott.

Tovább folytatva utunkat a Corson, **a Piazza della Chiesa Nuovára** érünk, melyen különleges kettős homlokzatú építmény hirdeti a római fiatalság nagy barátjának, **Neri Szent Fülöpnek** áldott emlékét. Ez a csodálatos ember a renesszánsz kor életörömöket hajhászó fiatalságát csodálatos egyszerűségével és ártatlan tréfáival térítette vissza a keresztény élet útjára. Hogy intézményessé tegye apostolkodását, megépítette ezt a ragyogó szépségű templo-

mot és melléje az **Oratoriumot,** azaz a fiatalság szórakoztatására, de egyúttal nevelésére is szánt klubot. Róma városa a nagy szent emlékét akként ünnepli, hogy ünnepén minden évben a város polgármestere értékes művű kelyhet ajánl fel a templomnak. A templom melletti palotában van elhelyezve a városi levéltár, **a Vallicelliana-könyvtár,** az olasz történelmi intézet és az **Istituto di Studi Romani,** mely Róma világot átölelő kulturális tevékenységének tanulmányozásával foglalkozik, s kongresszusait és előadásait a híres Borromini-teremben tartja.

A Corso baloldalán, közel a Tiberishez, a **Museo Barracco** jón stílusú épülete emelkedik, melyben a klasszikus szobrászat iskoláinak válogatott, kitűnően elrendezett gyüjteménye talált elhelyezést, melyet Barracco János báró gyüjtött egybe és ajándékozott Róma városának.

A Victor Emanuel Corso tengelyében az ugyancsak ezen olasz királyról nevezett híd (Ponte Vittorio Emanuele) íveli át a Tiberist. A hídfőről változatos városképet fog át tekintetünk: szemben a Santo Spirito-kórház elegáns, XV. századbeli épitménye, a Borgo-k szépen kiképzett bejárata, a háztömb felett Michelangelo hatalmas alkotása, a «Cupolone» lebeg, balra a Gianicolo zöld lombkoszorúja, jobbra az Angyalvár és az igazságügyi palota impozáns tömegei, háttérben a Pincio kertjei.

XV. A Capitoliumtól a Tiberisig.

A Victor Emánuel-emlék alig néhány év előtt még sűrűn lakott városrész háztömegeibe volt beszorítva. Mussolini zseniális és áldozatkész elgondolása levegőt adott a túlméretezett emlékműnek: lebontatta a Palazzo Venezia és a Capitolium között elterülő háztömböt és a ciprusokkal és fenyőkkel képzett félköralakú térről széles utat nyitott a Capitolium lábánál ki a Tiberis-partig, melyet az antik Róma jelentős műemlékei szegélyeznek.

Az emlék tövében balról császárkori épületek maradványai láthatók, a kora középkorban beléjük épített kolostortemplom freskóival és egy bájos kis haranglábbal koronázottan. Ha a Capitolium lábánál egy pillanatra megállunk és tekintetünket körülhordozzuk a kertészet, a természet és az építészet szerencsés összhangbahozásával megalkotott ezen városrészen, úgy érezzük, hogy a «tér» dimenzióit talán sehol másutt a világon nem lehet úgy érzékelni, mint ezen a ponton. A Capitolium pompásan kiépített feljárója után barlangokkal szaggatott hegyoldal mered elénk, a híres **Tarpéji-szikla,** melyről a hagyomány szerint a bűnösöket a mélységbe taszították. A barlangokban nyertek most elhelyezést **a farkasok,** melyek Róma eredetére emlékeztetnek és a légiók büszke jelvényét felidéző **sasok.** A széles út jobboldalát sötétszínű börtönalakú épület szegélyezi, az **Obláták kolostora,** melyet római Szent Franciska alapított a XV. század derekán. A rideg falak mögött szépen kiképzett virágdíszes udvarok rejtőzködnek, s a szent tiszteletére emelt gazdag díszítésű kápolna évente egyszer, a szent ünnepén, megnyílik a közönség előtt. A **Via del Mare** tengelyében **a Teatro Marcello** félköríves travertin homlokzata emelkedik. A hatalmas méretű színházat, mely később a Colosseum építéséhez modell gyanánt szolgált, Cézár és Augustus építették a Krisztus Urunk születése körüli időben. Már a III. században elhanyagolt állapotban volt s Avianus Symmachus konzul innen hordatta el a travertin blokkokat a Tiberis hídjainak restaurálásához. A középkorban a Pier Leone-család fészkelte magát a falak közé, később a Savelli-család építette bele és fölibe renesszánsz várát, mely az Orsiniak átalakításaival kibővítve, ma is teljes egészében áll. Éppen ezért Róma egyik legérdekesebb műemlékének mondható a Marcellus-színház, mely egészen 1926-ig roskatag épületekkel körülvéve szinte rejtve volt a látogatók elől. Az épület jobbszárnyán

egy részt a konzerváló munka alkalmából tökéletesen rekonstruáltak, s így világos képet nyerhetünk az augustuskori építészet technikai tudásáról és formaérzékéről.

A Capitolium nyugati lejtőjét a legújabb városrendező munka szintén megszabadította a hozzátapasztott értéktelen építményektől, s helyükbe szépen fásított terraszszerű sétányt rendszeresített.

A Tiberisig terjedő területen a római korban **a Forum Olitorium,** azaz a zöldségpiac állott, melyből egy oszlopcsarnok maradványai kerültek felszínre a házak lebontása után. Ezt az oszlopcsarnokot Marcus Minutius konzul építtette 110-ben Kr. e. a Száva és Dráva közötti terület elfoglalása emlékére. Az oszlopcsarnokhoz elegáns kettős és hármas ablakokkal ékes középkori ház épült, mely valószínűleg a zsidó eredetű Pier Leoni család palotácskája volt, melyből egy ellenpápa is származott. A romokkal szemben áll a VII. században épített **San Nicola in Carcere**-templom, melyet szintén az 1932-ben végzett ásatások szabadítottak ki piszkos házak közül. Ekkor tűnt ki, hogy a templom a Forum Olitorium ősi pogány templomainak romjai közé épült be úgy, hogy falaiban azok elegáns oszlopait megtartotta. Itt is három templom volt egymás mellé építve. Az egyik a kétarcú Janus temploma volt, melynek kapui csak háború idején álltak nyitva. Mellette állott Juno temploma s hozzá csatlakozott a reménység temploma. Volt itt még egy negyedik templom is, melyet azonban Caesar a Marcellus színház építésekor lebontatott. Ezt a templomot az idősebb Plinius szerint a kegyelet templomának nevezték, mert állítólag annak a legendás eseménynek emlékére emelte a rómaiak kegyelete, mely szerint az előbb itt állott börtönben táplálta saját tejével egy római leány éhhalálra ítélt apját. Általános felfogás szerint ez a legenda él tovább a San Nicola in Carcere elnevezésben, mert Carcere börtönt jelent.

Az 1935-ös városrendezés egész utcasorokat tüntetett el a föld színéről, hogy **a Bocca della Verità tértől** a Teatro Marcelloig terjedő területen jókarban megmaradt ókori és középkori emlékek teljes szépségükben érvényesülhessenek. A Tiberis partjáról végigtekintve, ezen a területen lebilincselő látványban van részünk. **A Crescentius házának** nevezett, művészien kiképzett téglaépítmény valószínűleg ennek a hatalmas középkori családnak, mely a X. század végén szinte zsarnoka volt Rómának, egyik őrtornya volt. Előtte **a Fortuna Virilis** temploma áll, amely teljes hűséggel megőrizte a Krisztus előtti első század építészeti formáját. A középkorban a templomot egyiptomi Máriának tiszteletére szentelték s így maradt az fenn napjainkig. Kissé tovább korinthusi oszlopokkal körülvett fehérmárvány templom áll, melyet általában **Vesta-templomnak** nevezznek, de történészek szerint inkább a napisten szentélye lehetett. Délfelé a térséget **a Santa Maria in Cosmedin**-templom bájos homlokzata zárja le. Ezt a templomot már a VI. század előtt egy régebbi,

talán Herkulesnek tiszteletére szentelt templom romjaiba építették be. A templom előcsarnoka grandiózus antik épület maradványait foglalja magában, melyekben a régészek a Statio Annonae, azaz vásárfelügyelőség csarnokát vélik felismerhetni. A kora középkori templomot I. Hadrián pápa a VIII. század végén Konstantinápolyból menekült görög szerzeteseknek adta át, akik a képrombolók dühe elől menekültek Rómába. Ekkor a templomot Schola Greca, vagy Santa Maria in Cosmedin névre keresztelték, ami utalás vagy a templom ékességére, vagy a görög szerzetesek templomdíszítő munkásságára vonatkozik. A templom homlokzata a középkori templomépítés tökéletes tükrét adja. Ebben az időben már csak kisebb méretű templomok épültek Rómában és a régi márványdísz és mozaik helyébe a téglaépítészet egyszerűbb formái léptek. Ha ismerjük a konstantinápolyi vagy ravennai bizánci műemlékeket, megállapíthatjuk, hogy a középkoron át keleti építészek dolgoztak Rómában is. A templom előtt nincs többé a tágas oszlopcsarnok, helyette a nartex, vagyis előcsarnok képezi az átmenetet az utca zajából a szenthely csendjébe. Legfeljebb ezen előcsarnok középső bejárata nyer különleges kiképzést, mint azt éppen a Santa Maria del Cosmedin-templomnál szemlélhetjük. Az előcsarnok fölött zárt építmény képezi a templom homlokzatát, mely a szentély alkalmazottjának lakása vagy a liturgiához szükséges felszerelések raktára volt.

A Santa Maria in Cosmedin előcsarnokában van elhelyezve a köralakú, színészi maszkot ábrázoló márványlap, **a Bocca della Verità,** vagyis az igazság szája, melyhez a római nép kedves hagyománya fűződik: aki nem mond igazat, ha kezét a márványfej nyitott szájába dugja, az összecsukódik és a hazudozó kezét leharapja.

A főbejárat márványkerete a XI. század klasszikus formák után kutató, de még ügyetlen kezű kőfaragójának, Velencei Jánosnak munkája. A kapu mellett Alfano prelátus síremléke látható, aki II. Callixtus parancsára a XII. században gyökeres restaurálási munkákat végeztetett a templomon. A vele szemben elhelyezett bálnacsontok, mint csodálatos dolgok, a római nép előtt nagy becsben állanak. A templom belseje egyszerű építési formáival, de finom arányaival szemlélteti a XII. századbeli belső térmegoldást. Az emelkedettebb szentélyben XIII. század végéről származó tabernaculum borul a főoltár fölé. A padlózat márványmozaikja a VIII. század ízlését tükrözi. A Schola Cantorum, azaz a papság számára fenntartott pódium, az evangélium és a szentlecke olvasására szánt emelvényekkel tökéletesen megőrizte a Cosmaták művészeti hagyományait. A főoltár alatt antik korból származó kamrák láthatók. A sekrestyében a falba illesztve pompás színhatású, a Három Királyok hódolatát ábrázoló mozaikképet csodálhatunk meg, melyet a régi Szent Péter bazilikából hoztak ide át.

A Santa Maria in Cosmedin templom mögött hatalmas barna színű palota emelkedik: **a Museo di Roma.**

A fasiszta uralom a római birodalom politikai és katonai hatalmának, nemkülönben kulturális nagyságának a világban szétszórt emlékeit igyekezett az egységes olasz nép tanulságára egybegyűjteni, s miután azokat a természetben nem hozhatta Rómába, nagy gondossággal gipszmásolatokat készíttetett róluk és ezekből alkotta meg a pompásan rendezett **Museo dell'Impero Romano**-t, vagyis a római birodalom múzeumát. A földszinten a VII. és VIII. teremben láthatók Pannoniának római kori emlékei. A múzeum érdekessége főleg abban áll, hogy az egyes területekről egybegyüjtött emlékek lelőhelyét is bemutatja, s ezzel a régészettudományok művelői számára mintegy archivumot állít. Az európai provinciák termei után a földszinten és az első emeleten felsorakoznak az ázsiai, afrikai s a földközi tengeri szigetvilági emlékek, melyek az egyes tartományok népies művészetének a római kultúrába felvett elemeit s tanulságosan szemléltetik.

A II. emeleten több terem az 1870 előtti Róma városának ma már nagyrészt eltűnt romantikus érdekességeit kiváló aquarellekben mutatja be. Nagyon érdekesek a régi római utcai életet ábrázoló eredeti, egykori kosztümökbe öltöztetett csoportok, továbbá a három teremből álló palotarészlet reprodukciója, mely eredeti római palotákból vett padlókból, mennyezetekből és bútorokból van összeállítva. Ugyancsak több teremben képek és szobrok sorozata eleveníti meg a pápai Róma udvari és liturgikus nagy ünnepségeinek, káprázatos felvonulásainak és a mindig nagyon népszerű tűzijátékainak emlékét. A földszinten, a bejárattól balra, hatalmas teremben **a pápai vonat** vagónjait szemlélhetjük meg, melyeket IX. Pius pápa használt utazásai alkalmával. Ugyanitt vannak elhelyezve a máltai lovagrend nagymesterének, Pecci bíbornoknak (XIII. Leó pápa) és a római nemességnek díszfelvonulások alkalmával használt batárjai.

A Via di San Teodoro a régi Vicus Tuscus nyomán halad, mely egykor az etruszkoknak kereskedő negyedét szelte át. Róma hagyományai csodálatos ragaszkodással élnek ma is ezen a helyen: naprólnapra itt gyűlnek egybe a kubikusok és mezőgazdasági munkások, várva, hogy a gazdák felfogadják őket. Természetesen piac is képződött ki ezen **munkásbörze** körül, mely tarka-barkaságával a régi római utcai életre emlékeztet. Itt terült el a közelben a Velabrum, azaz mocsár, melyben a hagyomány szerint Fausulus Romulust és Remust megtalálta. A kiszárított mocsár helyén a **Forum Boarium,** azaz marhavásártér állott. Az érdekes emlékek közül, melyek itt láthatók, felemlítjük a **San Giorgo in Velabro** ősi diakonusi templomot, mely a VI. században épült a Forum Boarium romjaiból. A templom mellett, melyet tituláris bíbornoka, **Sincero Alajos**

restauráltatott (ki 1930-ban a Szent Imre jubileum ünnepségein a pápa személyét képviselte Budapesten), az **Arco di Giano** négyhomlokzatú építménye emelkedik. Ez az építmény arra szolgált, hogy a vásárfelügyelőség a forgalmi és peres ügyeket védett helyen intézhesse el a felekkel. Az építmény erősen mutatja már a keleti építészeti befolyásokat. Valószínűleg Nagy Konstantin császár korában nyerte el mai formáját. Ezen építménytől nem messze láthatók az ezüstművesek hasonló csarnokának maradványai szépen megmunkált márványdomborművekkel, melyek Septimius Severus és Júlia tiszteletére készültek. A márványdomborműben nagy vésett nyílás tanuskodik egy fantasztikus középkori legendáról, melynek alapján itt befalazott kincseket kerestek. Az ezüstművesek ívével szemben sikátor vezet le **a Cloaca Maximához.** A Cloaca Maxima a Forumnak vadvizeit csapolta le már a királyok korában s még ma is a szennyvíz levezetésére szolgál. A boltozás Krisztus előtt a II. századból származik.

Visszatérve a Tiberis-partra, tekintetünk még egyszer végigsuhan az antik és kora középkor ezen részen kitünően megőrzött emlékein, melyek felett királynői eleganciával nyúlik a magasba a Santa Maria del Cosmedin templom XII. századból származó harangtornya. A római harangtornyok a templomtornyok változatos megoldásai között is egészen különös típust mutatnak fel. Az oszlopokkal elválasztott ablaknyílások szinte súlytalanságot kölcsönöznek a több emelet magasságú építménynek, mely rendszerint lapos sisakkal van lezárva. Gyakran látunk a harangtornyok homlokzatában színes márvány vagy email korongokat és kockákat beillesztve, melyek a tégla egyhangúságát megtörik. Az egyes emeleteket fény és árnyék változatokat előidéző cápafog-díszes párkányok választják el. Azt gondolom, hogy az egyszerű falsíkok fölé emelt campanilé-k változatosságában, színeiben és oszloprendjeiben akarta a középkori építészet a régi gyönyörű oszlopcsarnokok és mozaikok hiányát pótolni.

Az **Isola Tiberina** vagy **Szent Bertalan szigete** a Ponte Fabrizion keresztül közelíthető meg. Ez a 300 m hosszú és 80 m széles sziget formájával a római népben azt a hitet keltette, hogy valamely elsüllyedt kincses hajó fölött képződött ki, s talán ez adta a rendező építészeknek a gondolatot, hogy a sziget védőgátjait hajóalakban építsék ki. A szigeten már a klasszikus korban Esculápiusnak szentelt ambulatórium volt, melyből a barokk korban az **Irgalmas rend hatalmas kórháza** fejlődött ki. A kórházzal szemben, a híd közepét **Szent Bertalan apostol egyháza** foglalja el, amelyet Kr. u. 1000-ben III. Ottó császár restauráltatott és Szent Adalbert püspök vértanunak is szentelt, akinek kezéből vette fel a mi Szent István királyunk és vele sok magyar előkelőség a szent keresztséget.

A Tiberis itt elterülő balpartján állott a falakkal körülvett **«ghetto»**, azaz a Rómában élő zsidók városnegyede, melybe estén-

kint a lakósságot gondosan bezárták. Egy kis templomocska emelkedik a Tiberis partján **Szent Gergelynek** szentelve, melynek homlokzatán zsidó és latin szentírási szöveg figyelmezteti a zsidóságot, hogy térjenek meg Krisztushoz, akit keresztre feszítettek. Ezen templom előtt gyüjtötték egybe évente Nagycsütörtökön a ghetto lakosságát, hogy a Krisztus szenvedéséről szóló prédikáció hatása alatt szálljanak magukba. Ezen szokás csak a XIX. század közepén szűnt meg. A zsidóság szegényebb része ezen külön lakhelyét a legutolsó időkig is szent kegyelettel megtartotta, mígnem a legújabb városrendezések a ghetto legnagyobb részét le nem bontották.

Az új zsinagóga mögött a **Via del Portico d'Ottavia** elején elegáns korinthusi oszlopok szépen faragott párkányzatot hordoznak. Augustus császár korának egyik legszebb építménye volt a császár nővérének, Oktáviának tiszteletére emelt fedett oszlopcsarnok, melyben egy görög és egy latin könyvtár volt elhelyezve. Az építmény romjaiban most a **Sant'Angelo in Pescheria** nevű ősi templom áll. Ez a templom a középkorban a római népnek kedvenc szentélye volt; innen indult ki 1347-ben Cola di Rienzo vezetésével a római polgárság, hogy a Capitoliumon a római köztársaságot visszaállítsa. A Via del Portico d'Ottavia-ban és a belőle kiágazó apró utcákban húzódik meg a ghetto maradványa. A Piazza Costaguti sarkán Lorenzo Manilio háza érdemel említést, mely a renesszánszkori gazdag polgári lakóház jókarban megtartott példaképe. A felirat szerint, mely görög nyelven is megismétlődik, Manilius a házat 1468-ban, azaz 2221-ben a város alapításától számítva, építette.

A Piazza Cairolin a **San Carlo di Catinari** templom mellett a Via de'Giubbonari-ba kanyarodunk be s az élénk forgalmú szűk utcán a Piazza di Campo dei Fiori térre jutunk, melynek közepén Giordano Bruno sötét alakja emelkedik. A modern pantheismus korai előfutárja (máglyán égették el 1600-ban) a szent háborút megelőző időben kapta ezt az emléket, mikor Róma szabadkőműves vezetés alatt állott.

A Campo di Fiori több tér és utca hozzávételével Róma hires hetipiacának színhelye, ahol minden szerdán kirakodó árusok sátrak alatt hangos zűrzavarban kínálják tarka-barka áruikat. A temérdek kúsza összevisszaságban felhalmozott értéktelen limlom között igen gyakran fedezhet fel a hozzáértő szem nagyon értékes műkincseket is, éppen ezért a Campo di Fiori látogatói között igen sok múzeumi szakértő is látható. Mint minden ilyen nyilttéri piacon, a Campo di Fiorin is tág tere nyílik az alkúnak s igen tanácsos a kikiáltó minden esküdözése dacára a kívánt árnak csak egy harmadát igérni, hogy azután 50%-ban kiegyezve a vevő is, az eladó is jól járjon.

A Piazza Farnesen emelkedik a renesszánsz építészet arányokban és méretekben is legtökéletesebb palotája, **a Palazzo Farnese.**

A palota építését 1514-ben Farnese Sándor bíbornok, a későbbi III. Pál pápa Sangallo építőmesterre bízta, aki pompás klasszikus homlokzatot csodálatos zsenialitással tervezte meg. A renesszánsz palota a komor masszív várépülettömböt egységes zártságában megtartotta ugyan, de annak félelmetes hatását a kapu- és ablakkeretezés finomságaival feloldotta. Később Michelangelo folytatta a palota további belső kiképzését, megalkotva a gyönyörű loggiás udvart és bekoronázva Sangallo művét a hatalmas párkányzattal, melynek mását az építészettörténetben később sem találjuk. A Tiberis felé eső részen Giacomo della Porta építette meg a három ívelésű derűs loggiát. A palota a Farnese-család kihalásával a Bourbonokra szállott, majd 1908-ban a francia állam vette meg római nagykövetsége számára, kénytelen volt azonban elfogadni az olasz kormány azon feltételét, hogy 25 év mulva az olasz nemzet azt visszaválthatja. Vasárnaponként a nagyközönség a palota egyes részeit meglátogathatja. Különös figyelmet érdemel az első emeleti úgynevezett Galleria a Caracci és Domenichino mitologiai tárgyú freskóival.

A palota mögött kezdődik a **Via Giulia,** Róma első egyenes vonalban futó utcája, mely II. Gyula pápa akaratából a XVI. században Róma főútvonala volt. Az utat szegélyző paloták nagy építészek tervei alapján épültek; a későbbi városfejlődés folyamán azonban elvesztették vonzóerejüket, előkelő lakóik elköltöztek innen s az utca ma inkább szegény nép lakóhelyéül szolgál. A Via Giulia első számú épülete a **Palazzo Falconieri,** melyben egykor Napoleon nagybátyja, Fesch bíbornok, később Pecci bíbornok lakott (ki innen indult a conclávéba, mely **XIII. Leó néven** választotta), s most a római Magyar Collégium székháza. A Magyar Collégium Klebelsberg Kuno gróf volt közoktatásügyi miniszter grandiózus elgondolása szerint hivatva van a magyar-olasz történelmi, kulturális és művészeti kapcsolatokat fenntartani és tovább építeni. A történelmi, főiskolai és művészeti osztály mellett ezen Collégium palotájában nyert elhelyezést **a magyar egyházi** tudományosság művelésére szánt **Egyházi Kollégium is.**

A Palazzo Falconieri-t Borromini mester a XVI. század második felében építette át, s Tiberis felé eső homlokzatára a híres loggiát emelte, mely a Farnese-palota előbb említett loggiájának méltó versenytársa.

Nem messze a Magyar Akadémiától, a **Santa Caterina della Rota** templomocska mellett, szerény házban húzódik meg a **Pálos-rend** 1933-ban, 250 évi szünetelés után újból felállított központi rendi képviselete. Az egykor oly hatalmas magyar alapítású szerzetesrend első székháza és temploma a szintén közelben fekvő Via dei Pettinari-n állott. Ma is látható még az ősi bájos bazilikában a **S. Salvatore in Onda**-ban egy emléktábla, mely a Pálosok római első

megtelepedésére utal. Később V. Miklós pápa a mindegyre jelentősebb rend főnökségének, mint másutt említettük, a Santo Stefano Rotondo-i templomot adta át.

A Corso Vittorio Emanuele és a Via Giulia között elterülő városrészben bolyongva, a renesszánsz kornak számos más igen jelentős építészeti emlékét láthatjuk, sokszor szűk utcákban elhanyagolt külsejű házak közé beszorítva. Az egykor hatalmas családok elszegényedtek, vagy más divatosabb városrészekbe költöztek, s palotájukat körülvevő kertjeiket apró parcellákra bontva eladogatták, s ezáltal az építmények jelentőségüket elvesztették.

XVI. Aventinus és a Szent Pál-bazilika.

Az Aventino-ra a Piazza Veneziáról gyönyörű új körut vezet fel: a Via dei Trionfi és a Viale dell'Aventino. A 124-es S. Saba jelzésű autobusz visz fel a Corso Umberto—Piazza Veneziáról az Aventinóra.

A Santa Maria in Cosmedin hangulatos teréről indul ki az 1934-ben megnyitott **Viale del Circo Massimo.** A széles út ciprusokkal szegélyezetten a Circus Maximus medencéjének nyugati oldalán fut végig. Mussolini városrendező munkájának egyik legjelentősebb alkotása ez a kilátás szempontjából is pompásan megoldott összekötő út, mely a Capitolium felől Ostiába irányuló forgalmat nagyban megkönnyíti. Az útvonal kezdetén lendületes ívben ágazik ki **a Via di Santa Sabina,** mely az Aventinus ormára vezet. Ez a domb a császárság idejében kertes villákkal volt borítva, melyeknek azonban Alarik vad gótjainak átviharzása után nyomuk sem maradt. A középkorban az Aventinus a német császárok fellegvára volt. Itt állott III. Ottó császár erődítésszerű palotája, melyben az első évezred alkonyának apokaliptikus zivatarai közepette a fiatal császár és II. Szilveszter pápa Európa keresztény népeinek nemzeti államokba való tömörítéséről tanácskoztak. A nyugati császárság egyetemes hatalmi rendszere ebben az időben már leromlott, s helyében az Egyház lelki birodalmának egysége alakult ki. A császár ezen új berendezkedésben csak mint az Egyház jogainak védője irányítja Európa sorsát. A tervekben nagy szerepet játszott Középeurópa erős védbástyává való kiépítése, melynek egyrészt a népvándorlás további áradását kellett feltartóztatnia, másrészt a bizánci császárság schismában megizmosodott hatalmi törekvéseit is meg kellett törnie. A Duna medencéjében a szlávok országalapító törekvései állandó belviszályok következtében meghiusultak, s a testvérharcban a nyitrai püspökség, mely a kereszténység előretolt bástyájának számított, teljesen megsemmisült. Viszont a népvándorlás mozgalmas útján a Kárpátok hegyláncával határolt területen a magyarok harcias törzsei telepedtek meg, kik Géza fejedelem jogara alatt egyesülve, felhagytak a vándornépek harci kalandozásaival s végleges berendezkedés tervével foglalkoztak. Ezt a szervező munkát azután a fejedelem nagylátókörű és keményakaratú fia, Vajk fejezte be, aki országalapító művének gerincévé a kereszténységet tette. A fiatal fejedelem a keresztségben az István nevet vette fel, s országába hívta a kor legneve-

sebb szerzeteseit, kik a clunyi reformban megújult lélekkel hirdették az evangéliumot. Ottó császár és Szilveszter pápa felismerték a kereszténységben megbékélt harcias nemzet értékét, s István fejedelmet szemelték ki a nyugati civilizáció keleti kapujának kiépítésére. A magyar fejedelem Rómába küldött követei szíves fogadtatásra találtak. A nagy, államférfiúi erényekkel tündöklő István király nemcsak az egyházi hierarchia megszervezésére nyert apostoli felhatalmazást, hanem a lengyel fejedelemnek szánt királyi koronát is neki küldötte a pápa. Az aventinusi fellegvár ilyenformán a magyar nemzeti királyság gondolatának bölcsőjévé lett.

Az ősi viharvert falak maradványai most virágos kerti sétányt öveznek körül, melynek terraszáról gyönyörű kilátás nyílik a Tiberis völgyére, Szent Péter kupolájára s a Capitoliumra. A várhoz tartozott az ősrégi **Santa Sabina**-templom is, mely az évszázadok viharjaival dacolva, az V. századbeli tágas csarnok-bazilika típusát tökéletesen megőrizte. A templomot a korábbi Sabina Egyház helyébe 425-ben építette Péter illyriai pap. 1219-ben III. Honorius pápa a szentélyt a mellette lévő kolostorral együtt a nagy rendalapítónak, Szent Domonkosnak adományozta. A kertben kegyelettel ápolják az öreg narancsfát, melynek árnyában Szent Domonkos elmélkedni szokott. A templom előcsarnokában, melyet szépen megmunkált antik oszlopok díszítenek, hatalmas **márványkapu** nyílik, melynek ciprusfából készült **ajtószárnyai** az V. század művészeinek fantáziáját és kézügyességet dícsérik. A Szentírásból vett jelenetek a keresztény hit igazságait bizonyos rendszerbe foglalva állítják elénk. Az egyes képek kereteit, az áttörten megmunkált szőlőmotívumokkal, a XI. században készítették. A templom belsejében, a bejárat felett, hatalmas mozaikfelirat mondja el az alapító Péter pap Szent Sabina iránti kegyeletét, és tolmácsolja az akkor uralkodó és a templomot konszekráló első Celesztin pápához való hűségét. A felirat mellett őrködő női alakok egyike a zsidóságot, másika a kereszténységet ábrázolja. Érdekes megfigyelni a **Schola Cantorumot,** melynek eredeti vését márványlapjait a legújabb restaurálási munkák alkalmával emelték ki a padlózatból. A baloldali hajó közepén nyílik a kitűnő barokk stílusban épített kápolna, melynek kupoláját Odazzi Szent Katalin megdicsőülését ábrázoló freskókkal díszítette. Az oltár felett **Sassoferrato** híres **Madonna del Rosario** képére találunk. A templom ablakai az ősi tranzennás (áttört) formát újították fel, s a nyílásokat vékonyra csiszolt szilenit-lapokkal borították, melyek csodálatos ezüstös fényt szűrnek a templom belsejébe.

Néhány lépéssel tovább, a vakok intézetébe építve, áll **Szent Elek temploma,** mely egykor a Szent Benedek-rend gondozására volt bízva. A templom melletti kolostorban a magyarokat térítő bencés szerzetesek közül többen is megfordultak s bizonyára ezek elbeszélései alapján ismerte meg a római pápai udvar a magyar nép jeles

tulajdonságait. A templomban a bejárattól balra falépcső látható, mely a hagyomány szerint Eufemianus szenátor házából származik ; az ő fia volt Szent Elek, aki atyja házából a ráerőszakolt házasság miatt elmenekült, de gyermeki kegyelettől vezettetve, mint ismeretlen koldus ide visszatért, s 17 éven keresztül ezen lépcső alatt talált éjszakai menedéket. Csak halála előtt fedezte fel kilétét családja előtt. A templom alatti kriptában XII. századból való falfestmények maradtak fenn. A kolostor ősi kertjében épült fel **a Máltai Lovagrend priorátusa.** A bejárati kapun kis kerek nyílás található, **a híres kulcslyuk,** melyen keresztül a Szent Péter-templom kupolájára nyílik meglepően szép kilátás.

A priorátus előtti teret a római látképek nagy mestere, Piranesi építette. Ezen díszes falkerítés mögött emelkedik a XIII. Leó pápa alatt épült hatalmas **Szent Anzelm-kolostor,** a bencésrend Abbas Primásának székhelye, mely nemzetközi teológiai főiskolát is foglal magában. Ezen főiskolán végezte tanulmányait, majd később mint professzor itt működött **Serédi Jusztinián Magyarország bíboros hercegprímása.** Az apátság és a templom építési stílusa pontosan követi a bencésrend középkori művészi hagyományait.

Az Aventinus keleti részén fekszik a **S. Prisca-**templom. Ehhez a templomhoz a legősibb keresztény Egyháznak hagyományai fűződnek, mert itt állott Szent Anguilla és Priscilla patriciusi háza, mely Szent Pétert is vendégül látta, s ahol Péter apostol az első római híveket megkeresztelte. A kriptában látható egy kimélyített oszlopfő, mely a hagyomány szerint keresztelőmedence gyanánt szolgált.

Az Aventinus déli lejtőjén a Viale dell'Aventino széles útvonalára érünk. Az út baloldalán emelkedik az úgynevezett kis Aventinus, melynek modern villái közül messzire láthatólag magaslik ki a **San Saba-**templom loggiás homlokzata. A templom belseje telve van értékes középkori freskótöredékekkel és a Cosmatak stílusában készült márványfaragásokkal. Mellette terül el a Collegium germ. et Hung. kertje, hol a növendékek a csütörtöki szabadnapot töltik.

A **Via di San Paolo,** a Szent Pál apostolról elnevezett régi ostiai kapun áthaladva, mint **Via Ostiense** egyenes vonalban vezet az apostol falakon kívüli hatalmas bazilikája felé, melynek érdekesen megépített campanileja már innen az útvonal elejéről jól látható. A kapun kívül jobbra **Caius Cestius piramisa** emelkedik, mely fehér márvánnyal van burkolva. Ez a néptribun valószínűleg a keleti tartományok hadseregének ellátását irányította s az egyiptomi fáraók módjára kívánt eltemetkezni. A piramis mögött terül el a protestáns temető. A falakon kívül furcsa alakú, 35 m magas domb emelkedik, az úgynevezett **Testaccio,** mely nevét annak köszönheti, hogy a római korban idehordták ki a városból a törött

cserépedényeket, melyekből azután ez a halom képződött. A domb lábánál elterülő mezőségen, mely ma Róma legnépesebb városrészét képezi, a középkorban a nemesség ünnepélyes tornajátékait és a nép vad kicsapongásokkal egybekötött ökölversenyeit és állatviadalait tartották. A Cestius-piramissal szemben találjuk az **ostiai villamosított vasút állomását,** mely menetrendszerinti vonatokkal szállítja, különösen a nyári fürdőidény alatt, a város népét az ostiai Lidóra. Az ostiai út egykor Rómának legforgalmasabb kijárata volt a tengerhez. Hajók, melyek keletről és Egyiptomból a távoli tartományok kincseit szállították a milliós fővárosba, Ostia kikötőjében rakodtak ki. Ezeken a kereskedelmi hajókon érkezett Rómába Kelet népe is. Ez volt az út, melyet a nemzetek apostola, Szent Pál, szintén megszentelt többszöri utazásaival.

A Szent Pál-bazilika.

A falaktól mintegy két kilométernyire, közel a Tiberis partjához, emelkedik Róma második legnagyobb és legnevezetesebb szentélye, azon a helyen, hol a jámbor matrona, Lucina a nemzetek apostolának testét családi sírboltjában eltemette. A sír fölé az első római keresztény egyházközség aediculumot, azaz oszlopokon álló síremléket emelt, mely fölé nagy Konstantin bazilikát építtetett. Ha egyéb bizonyságunk nem volna arra, hogy Szent Pál apostolt tényleg ezen a helyen temették el, maga az a tény, hogy a pusztaságban a város falaitól ennyire távol épült fel az apostol sírtemploma, eléggé meggyőző bizonyítékot szolgáltat. A Konstantin-féle templomot II. Valentiniánus császár 386-ban jelenlegi nagyságában építtette át, s Honorius császár és nővére, Galla Placidia ékesíttette fel azt ragyogó mozaikokkal. A IX. században a Tiberisen felhajózó szaracén tengeri rablók nagy pusztítást vittek végbe Szent Pál szentélyében, éppen azért VIII. János pápa annak környékét erődítménynyel övezte. A X. században a clunyi szerzetesek költöztek a kolostorba, kiknek sorából került ki Hildebrand apát, ki csakhamar VII. Gergely néven a pápai trónra lépett, s a keresztény világot átfogó reformjaival állította helyre az Egyház fegyelmét és tekintélyét az új évezred küszöbén. Ez a nagyszerű pápa avatta szentté, mint Európa fejedelmei között az elsőt, István magyar királyt és fiát, Imre herceget.

Az avignoni fogságból visszatérő XI. Gergely pápa rövid ideig itt székelt, mert Szent Pál bazilikája volt abban az időben Róma legszebb temploma. 1823 július 16-ára virradó

éjszaka tetőjavító munkások hanyagsága következtében kigyulladt a pompás templom, melynek csak szentélye maradt épségben. XII. Leó pápa azonban, az egész keresztény világ megható áldozatkészségétől segítve, megkezdte a templom újraépítését, melyet 1854-ben IX. Pius pápa szentelt fel nagy ünnepségek keretében. 1893-ban a közeli puskaportorony felrobbanása bezúzta a templom összes színes ablakait, melyeket azután a fasiszta kormány áldozatkészségéből a mostani aranyfényű alabástrom lapokkal helyettesítettek. Az így megújult bazilika csaknem milliméternyi pontossággal megtartotta az előbbi épitmény méreteit, csupán a századok kegyeletének emlékei hiányoznak belsejéből.

A templom homlokzata a Tiberis felé néz s előtte az őskeresztény szokás szerinti monumentális oszlopcsarnok helyezkedik el. A pálmákkal beültetett előudvar közepén a hagyományos vízmedence helyén, Szent Pál apostol óriásméretű szobra áll. A homlokzatot teljes szélességében mozaik borítja, központjában az áldó Krisztussal. A bazilika főkapuját a tűzvész előtt ezüst intarziás bronzkapu zárta el, melyet Hildebrand apát készíttetett Konstantinápolyban. A bronzkapu épenmaradt betétjei ma a sekrestyében áthatók. A jelenlegi ragyogó szépségű bronzkaput Maraini szobrász tervezte. A két szárny Szent Péter és Pál római tevékenységének és egyházalapításának jeleneteivel van díszítve. A kaput a lateráni egyezmény emlékére az olasz nemzet készíttette.

A templom belseje méreteiben és építészeti elrendezésében hűségesen tükrözi az őskeresztény bazilikák minden nagyszerűségét. Hosszúsága 120 m, szélessége 60 m, magassága 23 m. A főhajót 80 monolit gránitoszlop választja el az oldalhajóktól.

Amikor a templomba lépünk, a fenségesnek érzése nyűgöz le bennünket az oszloperdő láttán, mely napsütéses időben a fényesre csiszolt márványpadlóban úgy tükröződik, mint egy áradás alatt álló erdő. Az arany díszítésekkel ragyogó fehér mennyezet, az ablakok meleg sárga tónusán átszűrt fényben egy színskálába összefogott tarka márványdísz, a szentély tompán csillogó mozaikjai, s az apostol sírja körül pislogó mécsesek, felejthetetlen benyomást tesznek az ennyi szépség láttára szinte elkábult szemlélőre. A hívő ennél többet is érez: az építészet és díszítőművészet harmonikus rendszerében Szent Pál apostol tanításának és apostoli buzgóságának ereje érinti lelkét.

A bejárati kapu mellett négy hatalmas alabástrom-oszlop áll, melyek egykor az egyiptomi alkirály áldozatkészségéből az apostol sírja felett egy második tabernákulumot hordoztak, melyet azon-

ban később lebontottak s az oszlopokat ide helyezték át. A keresztházó központjában áll az apostol síroltára, mely fölé pompásművű **gótikus tabernákulum** borul; a felirat szerint Arnolfo di Cambio Pietro Cavallini segítségével 1285-ben készítette a toscanai művészet ezen kőbe lehelt imádságát. Az oltár alatt a confessióban márványborításba zárt ércládában nyugosznak Szent Pál apostol hamvai. Az oltár előtt Szent Péter és Szent Pál szobrait láthatjuk. Fent a magasban, a **diadalíven,** a jámbor **Galla Placidia** bizánci hercegnő áldozatkészségéből készült **V. századbeli mozaik** a Megváltót ábrázolja az evangelisták szimbólumai és a koronájukat lábai elé helyező vének között. **Az apsis mozaikja,** melyet III. Honorius pápa kérésére a velencei dozse művészei készítettek, a mindenekfelett uralkodó Megváltó dicsőségét ábrázolja. A mozaik kihajló szélein, a Madonna lábainál, XXII. János pápa kicsinyített térdeplő alakját is láthatjuk. A szentély márványborításába 185 bíbornok és püspök neve van bevésve, akik IX. Pius pápát 1854-ben, a templom felszentelésekor körülvették. Az apsis jobbsarkán felül, az oszlopok magasságában medaillonképsorozat kezdődik, mely a pápákat Szent Pétertől kezdődőleg most uralkodó XI. Pius pápáig ábrázolja. A jobboldali kereszthajó mélyén emelkedik Mária mennybemenetelének oltára, melynek malachit és lapis lazuli (féldrágakő) díszét I. Miklós orosz cár ajándékozta. Itt a jobb szárnyban, a főoltár mellett áll a hatalmas, márványból faragott húsvéti gyertyatartó (XI. század), melynek domborművei Krisztus szenvedésének és megdicsőülésének jeleneteit ábrázolják.

Az apsishoz csatlakozó első kápolna **Szent Lőrinc kápolnája,** melyben a szerzetesek a karéneket szokták végezni. A következő kápolna **Szent Benedek** tiszteletére van szentelve és különös érdekességét a pogány templom Isten celláját utánzó oszlopos kiépítése képezi. A kápolna bejáratánál érdekes szenteltvíztartót láthatunk, márványba faragott ágaskodó gyermekkel, kinek ártatlansága megfutamítja a leselkedő ördögöt. A baloldali kereszthajóban ugyancsak Miklós orosz cár áldozatkészségéből épült a Pál fordulásának tiszteletére emelt oltár. Az apsis melletti kápolna a szentségi oltárral s a felette álló feszülettel, mely a hagyomány szerint **Szent Brigittához** szólott, egyedül maradt érintetlen épségben a nagy tűz alkalmából. Ebben a kápolnában látható Szent Pál apostolnak XIII. századbeli, kissé megégett, fából faragott szobra, melyet a középkorban Szent Pál egykorú képmása gyanánt tiszteltek. 1541 április 21-én Loyolai Szent Ignác, a Jézus-társaság alapítója, társaival együtt ebben a kápolnában tette le az ünnepies fogadalmat.

A jobboldali kereszthajó oltára mellett jobbról az úgynevezett **Sala del Martirologio** terembe érünk, mely egykor a keresztfolyosóra képezett átjárást. A terem falain XII. századbeli falfestmények láthatók, melyek Krisztus keresztre feszítését, s apostolok és vér-

tanuk képeit ábrázolják. Ez a terem egyúttal a keresztelő kápolna előcsarnoka gyanánt is szolgált. A **Baptisteriumot** legújabb időben restaurálták s ez alkalommal rátaláltak a régi medence mélyére, mely szép márványpadlózattal van borítva.

A Mária mennybemenetele oltára bal oldalán nyílik az ajtó, mely a Szent Pál-bazilika sekrestyéjének előcsarnokába vezet, ahol XVI. Gergely pápának nagyra méretezett márványszobra van elhelyezve, aki a tűzvész után a templom újjáépítését megkezdte. Az előcsarnok falába néhány XIII. századbeli mozaiktöredék és renesszánszkori freskótöredékek vannak beillesztve, melyek a régebbi Szent Pál-templomot ékesítették. Ezen teremből nyílik a bejárat a **híres chiostro**-ba.

A középkorban minden bencés-kolostorban megépítették a templom és a szerzetesek lakóhelyével körülzárt négyszögletes udvart, középen fontanával, a falak mentén körülfutó oszlopcsarnokszerű fedett sétánnyal. A szerzetesek a pihenés idején itt végezték imádság és elmélkedés közepette néma sétáikat. A rendszerint rideg cellákkal ellentétben ezek a chiosztrók valóságos paradicsomként voltak kiképezve s különösen a XII. századvégi római márványfaragók, a Cosmatak és Vassellatok családja utolérhetetlen leleményességgel alkotta meg és díszítette fel az oszlopcsarnokokat. A Szent Pál-bazilika melletti chiostro csodálatos változatosságot tudott az oszlopocskák kiképzésébe belevinni, s a márványnak ridegségét ezer színű mozaikbetéttel enyhítette. A chiostro hangulata az építő- és kertművészet nagyszerű összehangolása folytán legjobban boldog mosolyhoz hasonlítható. A chiostro falát körösköril őskeresztény és pogány sírfeliratok, kőkoporsók, s a régi Szent Pál-bazilika renesszánsz és barokk díszének töredékei borítják. Legnevezetesebb emlék a hatalmas antik kőkoporsó, melybe a felírás szerint Petrus Leonis (Pierleone) temetkezett, kit a XI. században a városi polgárok, pápák és császárok harcában mint lázadót, Marcus Aurelius lova nyakára kötve végeztek ki. A chiostro-ból nyíló kis teremben vannak egybegyüjtve a Szent Pál-bazilika nevezetesebb ereklyéi, köztük Szent Pál apostol bilincse. (Ennek óraláncként használható kicsinyített mását és egyéb emléktárgyakat itt lehet vásárolni.)

Visszatérve a sekrestye előcsarnokába, azon át az ostiai útra lépünk ki, melyen nyugat felé haladva rátalálunk a balra elágazó Via Laurentina-ra, s azt követve, Szent Pál apostol vértanuságának helyéhez érkezünk. A szentélycsoportot **Abbazia delle Tre Fontane,** azaz a Három Forrás Apátságának nevezik, mert a hagyomány szerint a nemzetek apostolának feje, a kivégzéskor a lejtős terepen gurulva háromszor érintette kifolyó véréve! a talajt, s ezen a három helyen csodálatosképpen források fakadtak. A három forrást az V. században készült és 1599-ben mai formájában átépített kápol-

nába foglalta be a hívek kegyelete. Ugyanebben a kápolnában látható az oszlop, melyhez Szent Pált a kivégzés alkalmával hozzákötözték. Az eukaliptus fákkal szegélyezett hangulatos úton visszatérve, a **Szent Vince és Anastasius** vértanuk tiszteletére épített őskeresztény bazilikába térhetünk be, mely a trappista kolostor templomát képezi. A bejárattól jobbra, kissé emelkedettebb helyen, áll a **Santa Maria Scala Coeli** kápolna, melyet régebbi sírkápolna fölé emeltek VIII. Kelemen és az Aldobrandini család tagjai. Ez a kápolna nevét a hagyománytól vette, mely szerint Szent Bernát ezen a helyen mise közben látta, amint a tisztítóhelyről a lélek, melyért imádkozott, egy lebocsátott létrán át kiszabadult. Az egykor virágzó apátság a köréje épített őskeresztény szentélyekkel együtt szomorú elhagyatottságban állott, s szinte megközelíthetetlen volt az elhatalmasodott malária veszély következtében, mígnem 1868-ban az idetelepedett trappisták az eukaliptus ültetvényekkel és árkolási műveletekkel a környéket újra lakhatóvá nem tették. Ma az épületcsoport a fölötte elterülő eukaliptus erdővel Róma környékének egyik legbájosabb pontja. A trappista kolostor lakói ősi hagyományokhoz híven gyógylikőrt (eucaliptus) és csokoládét készítenek, melyet a közönség a helyszínen vásárolhat.

XVII. Katakombák és Via Appia.

A **Caracalla-termák** hatalmas romjait körülövező hangulatos **Passeggiata Archeologica**-n át a **Porta San Sebastiano**-hoz vezet utunk, amelyen át kilépve, a Via Appia Antica magas falakkal szegélyezett útvonalán folytatjuk sétánkat. Az utat Kr. e. 312-ben Appius Claudius cenzor építette s Rómából az Albano-i hegyeken át Capuáig vezette. Később Beneventon át egészen Brindisiig meghosszabbították az utat, hol annak végét két hatalmas oszlop jelezte. Ekként az út a félszigetet átszelve szárazföldi összeköttetést létesített Róma és a brindisii kikötő között, mely főleg a keleti tartományokba küldött légiók útja volt. A Szent Sebestyén kaputól Albanoig vezető szakasz az út mentén emelkedő síremlékekkel egykor a császári Róma leghatalmasabb családjainak történetét, diadalmas hódítások emlékét idézte az utasok emlékezetébe. A kaputól mintegy 800 méternyire egyszerű kis barokk-kápolna emelkedik azon a helyen, ahol a hagyomány szerint a vértanuság elől menekülő Péter apostol az Úrral szembe találta magát s felvetette a kérdést: **«Domine quo vadis?»** (Uram hova mégysz?) Péter az Úr válaszától: «Jövök, hogy újra keresztre feszíttessem magamat», megszégyenülve, visszatért Néró városába és vértanuhalált halt. A legenda különösen Sienkievic a Quo Vadis című regénye útján sok látogatót vonz a kis barokk-templomba; melyben a Szent Sebestyén-templom egy votív kövének lábnyomokat ábrázoló másolata jelzi a helyet, ahol a találkozás a jámbor legenda szerint megtörtént. A Via Appia itt kétfelé ágazik: a baloldali ág az út folytatása, a jobboldali a Via Ardeatina. Kissé tovább a Via della Caffarella elágazásánál balra keskeny ösvény vezet le egy malomhoz (Molino della Caffarella), ahol egy II. századbeli elég jó karban tartott síremlék emelkedik, melyet a hagyomány a Hannibál visszavonulása után épített szentélynek tulajdonít, holott az Heródes Atticus feleségének, Annia Regilla-nak síremléke. Kissé tovább, ugyanezen út mentén, Szent Orbán pápa emléke áll, melyet, ha időnk van, érdemes meglátogatni.

Mintegy két kilométernyire, a falakon kívül, az út jobboldalán hosszan elhúzódó fal szegélyezi a **Szent Callixtus katakomba** területét, melynek termékeny földjét a katakomba őrizetével megbízott szaléziánus rend földműves iskolája műveli.

A katakombák, általában, nevüket a nyeregszerű völgytől vették, melyet **a Via Appia Antica** itt szel át. A név tehát

eredetileg terepmegjelelölés, s csak ezen legnépszerűbb földalatti temetkezési helynek geográfiai elhelyezkedéséből ment át a közhasználatba a földalatti keresztény temető általános «katakomba» elnevezése. A katakombák a Via Appia és egyéb forgalmas római utak falakonkívüli szakasza mellett emelt családi sírboltokból keletkeztek, akként, hogy az előkelő családok felszabadított rabszolgáiknak és azok hozzátartozóinak is a maguk sírboltja közelében engedélyeztek a föld színe alatt temetkezési helyeket. Mikor egyes előkelő családok kereszténnyekké váltak, városi házuk illetékes egyházkerületének rendelkezésére bocsátották családi temetőiket, s így épültek ki a földalatti több emelet mélységben elágazó folyosókkal összekötött sírboltok, amelyek a keresztény felfogás szerint tágabb értelemben vett egyházközségi családnak temetkezési helyéül szolgáltak. A temetkezés ilyenmérvű kifejlesztése, természetesen bizonyos szervezetet hozott létre: a fossorok (sírások) kollégiumát, mely leginkább a mai községi vagy egyházközségi temetkezési vállalatokhoz hasonlítható. A római törvény a halottaknak tiszteletét és a sírok iránti kegyeletet intézményesen biztosította, s így ezek a temetkezési egyesületek az üldözések idején azonosak voltak az egyházközségi szervezetekkel. Éppen ezért jogi biztonságot is tudtak az Egyháznak az egész római birodalom területén adni. Téves volna azonban azt hinni, hogy az első három század egyházának hierarchiai és liturgikus élete teljesen a katakombák homályában folyt volna le, mert ugyanakkor a városban is meg voltak már a titulusok, azaz előkelőségek házaiban szabályszerűen kiépített és berendezett plébániai és diákonusi templomok, amelyek később a bibornoki templomok jellegét vették fel. A katakombák világának legnagyobb ünnepei a mártírok eltemetési és évfordulói szertartásai voltak és a katakombák egyes részeinek erős kihasználását is az magyarázza meg, hogy a hívek igyekeztek maguknak és övéiknek lehetőleg valamely mártír sírkamrája közelében temetkezési helyet biztosítani. Bár a kereszténység sohasem formálta dogmává a földbevaló temetkezést, mégis azt látjuk, hogy a császárság korában is, mikor a halottak elégetése s ennek következtében a kolumbáriumokban való temetkezés volt szokásban, a keresztények halottaikat gyolcslepelbe takarva a könnyen munkálható tufa kőzetbe vájt sírokba helyezték, s a sír nyílását téglalapokkal vagy

márványtáblával zárták el. A katakombákban a temetkezésnek legegyszerűbb formája a loculus, azaz a test nagyságának megfelelő falba vájt üreg, melyet feliratos tábla zár le. Megkülönböztetett temetkezési mód az úgynevezett arcosolium, amikor boltozatot képező nyílásba vájták a loculusokat. A mártírokat rendesen kápolnákban temették el, a főfalban kiképzett arcosoliumban, melynek vízszintes fedőlapja egyúttal oltár gyanánt is szolgálhatott. A kápolna ezután azon család tagjainak temetkezési helyéül is szolgált, mely azt a szent tiszteletére építtette. A IV. században a kereszténység felszabadulása nyomán a mártírok tisztelete is hangsúlyozottabb formában nyilvánult meg, s igen sok esetben lerombolták a mártír sír körül fekvő folyosókat és kápolnákat, s az így nyert területen a sír köré félig földbeépített bazilikákat emeltek. Így keletkezett a Priscilla katakombákban Szent Szilveszter bazilikája, a Domitilla katakombában Nereus és Achilleus bazilikája, a Szent Ágnes katakombában Szent Ágnes egyháza és sok más sírtemplom. Maga a Szent Péter és Szent Pál bazilika is az apostolfejedelmek eredeti temetkezési helyét gondosan megőrizve emelkedett ki a földből.

A Szent Callixtus katakomba Lucinának, a jámbor római matronának családi sírboltjából keletkezett. Nevét Szent Callixtus pápától nyerte, aki az úgynevezett pápa-sírboltot építtette, hol több vértanu-pápa van eltemetve. A katakomba mostani bejárata újabb időben keletkezett, hogy a zarándokok a legrövidebb úton elérhessék a pápa-sírboltot és Szent Cecilia kápolnáját.

A pápa-sírbolt a III. század folyamán a római püspökök hivatalos temetkezési helye gyanánt szolgált. A loculusokat záró márványlapokon ma is olvashatjuk Pontianus, Anterus, Fabianus, Lucius és Eutychianus pápák neveit. Itt volt eltemetve II. Sixtus pápa is, akit Valerianus üldözése alatt (258) Felicissimus és Agapitus diákonusokkal együtt itt öltek meg a törvény tilalma ellenére betörő pogányok. A pápa-sírboltból, melynek falán ott látjuk a mártírok emlékének megdicsőítését hirdető Damasus-féle feliratot, átjáró nyílik **Szent Cecilia sírkápolnájába,** kinek hamvait 817-ben Paschalis pápa a szent családjának trasteverei házában épített városi bazilikába vittette át innen nagy ünnepségek közepette. A kápolna falán a Megváltót, Szent Ceciliát és Szent Orbán pápát ábrázoló freskók láthatók. A katakomba könnyen megközelíthető további elágazásában kisebb családi sírboltok tekinthetők meg, melyeknek falain a szentségeket szimbolizáló falfestmények maradtak fenn a III. század elejéről.

A katakombák festményei általában az akkori kor művészi felfogását és formabeszédét tükrözik. A kereszténységnek a maga mély hittitkainak ábrázolására igénybe kellett vennie a klasszikus kor kifejezési módját, s így igen sok esetben a pogány sírművészettel azonos módon fejezte ki a halottak iránti kegyeletét.

Ezt a művészeti tárgykört, mely rendszerint színes madarakat a négy évszakot, virággirlandokat, az eliseumi mezőkön megpihenő Orpheust ábrázolta, a keresztény sepulcralis művészet a végtelenségig fokozta, s a legkényesebb témák számára is talált szimbolikus ábrázolási módot. A keresztény sepulcralis művészet további fejlődése során történelmi ábrázolások lépnek a mitológia tárgykörének helyébe, s feltünnek a katakombák falán a gyermekét ölében tartó Istenanyának képe, majd a Megváltó és az apostolok alakjai. Megelevenednek az ó- és újszövetségnek egyes jelenetei is, melyek a halál utáni örömteljes felüdüléssel hozhatók kapcsolatba. Látunk új jelképes ábrázolásokat is: olajágat tartó galambot, továbbá halat, melynek görög neve ΙΧΘΥΣ = Jesus Christos Theou Uios Soter, azaz: «Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó» megjelölésnek egyes szavaiból a kezdőbetűket kivéve a hal görög nevének öt betűjét adja. Az örökélet reménységének jele: a horgony. XP, azaz a görög CH és R betűk Nagy Konstantin győzelme után a hadsereg jelvényeit díszítették, de a katakombákban is a diadalmas Krisztus nevének kezdőbetűi gyanánt a lelkek irgalmas bíráját jelentik. Leggyakoribb bibliai ábrázolások: Jónás története, a sziklából vizet fakasztó Mózes, a galambot kibocsájtó Noé, Jézus a vizet borrá változtatja, Lázárt feltámasztja, az apostoloktól környezve mennyei lakomát ad, megítéli az elhúnyt kitárt karokkal könyörgő lelkét. A szarkofágok domborműveiben ez a témakör azután gazdagon kibővül. Meg kell jegyeznünk, hogy az első századok művészi ábrázolásaiban az Úr Jézus rendesen idealizált alakban jelenik meg, míg mellette Szent Péter és Szent Pál alakja realisztikusan, a ma is szokásos haj- és szakálldísszel látható a képeken és domborműveken.

A katakombákban csaknem minden sír mellett falba illesztett mécsest alkalmaztak a hozzátartozók, melyet kegyelettel meggyujtottak, valahányszor szeretteik sírjához zarándokoltak. A sírokban igen gyakran találhatunk üvegampolnákat is, melyek nem a pogány szokás szerint hamisan értelmezett könnyfelfogó edények, hanem erős esszenciákat tartalmaztak, hogy a test feloszlásánál keletkező gázokat, azok párolgása közömbösítse. A katakombák egyébként, bár a látogatónak labirintusként tűnnek is fel, melyből kikerülni igen nehéz, bizonyos rendszer szerint épültek, s igen gyakran nagy mérnöki ügyességre való szellőztető nyílásokkal látták el a legmélyebb, néha 25 m mélységig is menő folyosókat. Ha itt-ott a katakombákban vizenyős helyeket találunk, az az évszázadokon keresztül tartó elhanyagoltság következménye csupán.

A VII. és VIII. században szokásba jött, hogy a mártírok hamvait átvigyék a városi templomokba s a tiszteletükre épített oltárok alatt helyezzék el. Ennek az intézkedésnek praktikus indokolása az, hogy ezen időben részben Rómát fosztogató pogányok, de túlbuzgó keresztények is gyakrabban felbontották és szétszórták vagy elvitték a szent ereklyéket. Az ereklyéknek a városi templomok oltárai alatt való elhelyezéséből magyarázható egyrészt a VIII. században bekövetkezett változás a templomépítészetben, hogy t. i. a főoltár alatt altemplomot, kriptát, vagy konfessziót építettek, másrészt az a liturgikus előírás, hogy csak olyan oltárokon szabad misézni, melyekben valamely szent relikviáját tartalmazó kőlap, a sepulcrum, be van építve. Németországban az odavitt ereklyéket díszes szekrénybe foglalva az oltár felett tették ki közszemlére s ezen ereklyeszekrényekből keletkeztek a díszes szárnyasoltárok s később az oltárkép általában. Az ereklyetisztelet ezen módja az oltár helyzetét is megváltoztatta s annak ősi oszlopos tabernaculummal borított formáját, és a szentély falához állított asztaloltár lett belőle. A barokk építészetben a felépítmény dísze már a szentély falának oszlopos kiképzésében jelentkezik, amit az oltárépítésnek itt leírt alakulása magyaráz csak meg.

A Szent Callixtus katakombán kívül Rómának minden nagyobb forgalmi útja mentén keletkeztek hasonló elrendezésű katakombák, melyek az utóbbi 150 év alatt tudományos kutatási rendszer szerint tárattak fel, s a pápai archeologiai bizottság felügyeletére vannak bízva. Ennek a bizottságnak munkálatai nagy költséggel és gonddal állítják helyre a sok esetben beomlott folyosók újból való feltárása és kiépítése útján a kereszténység hőskorának kegyeletes helyeit, melyekben azután a mártírok évforduló ünnepein a Collegium Cultorum Martirum szervezésében megható ünnepségeket tartanak.

A Szent Callixtus katakomba felett elterülő földekről nyugati irányban kivezető kapun a Via delle Sette Chiesere jutunk ki, melyen a Szent Pál-templom felé haladva a **Szent Domitilla** katakombához érkezünk. Domitilla, Domitianus császárnak huga volt, ki a kereszténységet felvette és a Flaviusok császári családjának sírboltját az egyháznak temetkezési helyéül átengedte. Ebben a katakombában az 1874-ben feltárt és restaurált földalatti bazilika (épült 390-ben) legvilágosabban tájékoztathat bennünket a mártírok tiszteletének fentebb említett történelmi fejlődéséről. Ugyanitt teljes épségben megtaláljuk a Flaviusoknak első században épült temetkezési helyét, a hozzá csatlakozó ebédlőteremmel, ahol a halottak tiszteletére rendezett gyászlakomákat tartották. Láthatjuk ott a pincét is a borosedényekkel, s egy igen mély kutat.

Visszatérve a Via Appiára **Szent Sebestyén** bazilikájához érkezünk. Az eredeti templom Szent Péter és Szent Pál apostolok emlékének volt szentelve, kiknek testét a Valeriánus-üldözések alatt

258-ban ide rejtették el a pogányok dühe elől, akik Róma ezen legnevezetesebb relikviáit akarták megsemmisíteni, hogy így a keresztségre döntő csapást mérjenek. A Diocletiánus-üldözés alatt 290-ben ide temették a császári testőrség keresztény parancsnokának, Szent Sebestyénnek testét, s ekkor a népszerű mártirnak kultusza, Péter és Pál hamvainak eredeti temetkezési helyükre való visszaállítása után, Szent Sebestyén nevével ruházta fel az apostolok bazilikáját. A templomot mai formájában Borghese Scipio bíbornok 1612-ben építtette át. A baloldali oldalkápolnában eredeti temetkezési helye fölött emelkedik Szent Sebestyénnek értékes márványokból készült oltára, alatta Sebestyén szobrával, mely Bernini modellje után készült. A templomalatti ásatások nagyon értékes antik és keresztény műemlékeket tártak fel. A legmélyebb nivón állott a Clodius-család városonkívüli villája, melynek egyes freskókkal díszített termei ma is jól láthatók. A Clodiusok eredeti temetkezési helye teljes mértékben megőrizte a hellenisztikus építészet és díszítőművészet jellegzetes alkotásait. A későbbi keresztény szentély építése alkalmából ezen sírboltok bejárata falakkal záratott el, s így maradtak azok meg eredeti szépségükben. Az első bazilika mellett emelt épület maradványai a későbbi átépítések következtében szintén föld alá kerültek, s azok feltárása alkalmával a falakon láthatókká váltak a III. és IV. század zarándokainak Péter és Pál apostolokhoz intézett invokációi, melyeket valami hegyes tárggyal kapartak a falba. Kissé mélyebben fekszik az úgynevezett Platonia, melyről sok ideig azt hitték, hogy ott voltak az apostolfejedelme ideiglenesen eltemetve. Azonban az új ásatások igazolták, hogy ez a földalatti érdekes építmény Quirinusnak, a Pannoniai mártírpüspöknek sírboltja, kinek hamvait az V. században hozták ide át. A bazilika szentélye mögött végzett ásatási munkákban az apsis külső galleriája is szabaddá vált, s itt rendezte be Josi professzor a katakombák jelenlegi felügyelője, a Szent Sebestyén-katakomba szobrászati és feliratos emlékeinek értékes és érdekes múzeumát. A Szent Sebestyén katakombák ferences szerzetesek gondozása alatt állanak, kik a látogatónak több világnyelven megmagyarázzák a szentély kincseit, s szívesen megmutatják azt a votívkövet is, mely a Via Appia Anticáról került a templomba, s a hagyomány szerint az Úr Jézus és Péter apostol eredeti lábnyomait tartalmazza, melynek másolata a Quo Vadis kápolnában látható. A Via Appia Anticán hangulatos ciprussorok között folytathatjuk vándorlásunkat: a völgyben balra a **Circo di Massenzio** romjait láthatjuk, melyet Maxentius korán elhalt fiának, Romulusnak emlékére építtetett. Egykorú írók tanusága szerint a zsarnok császár cirkuszi előadást nézett végig éppen, mikor seregeit 312-ben Nagy Konstantin császár a kereszt jegyében a Pons Milviusnál tönkre verte. Az építmény romjai világos képet adnak a római cirkusz berendezéséről. A versenytér hosszúsága 482 m, szélessége 79 m s 18.000 néző foglalhatott helyet a tíz lépcsőfokból képzett tribünökön. A cirkusz közepén kőfal húzódott végig: a spina, melyet obeliszkek és szobrok ékesí-

tettek. Itt állott Domitianus obeliszkje is, mely most a Piazza Navona fontanáját ékesíti. Ebben az időben a cirkuszban főleg kocsiversenyeket rendeztek; a versenykocsiknak hétszer kellett a kört a nézők biztató és ujjongó kiáltásai között befutniok. Az auriga-k (kocsisok) a közönség egy-egy csoportjának kedvenc színeit viselték, úgy, hogy a versenyeket ezek szerint a kékek és sárgák vagy vörösek és zöldek küzdelmének nevezték. A versenyzőkre fogadásokat kötöttek, s a feldühödött tömeg gyakran véres közelharcban politikai lázadásokat is folytatott le a cirkusz porondján.

Mintegy három kilométernyire a Porta San Sebastiano-tól, a Via Appia legmagasabb pontján emelkedik **Cecilia Metella** karakterisztikus, 20 m átmérőjű hengeralakú síremléke, melynek külső falai aranysárga travertin lapokkal vannak borítva s párkánya Augustus korának művészi domborműveivel van díszítve. Az állatkoponyákat ábrázoló díszítő elemből az egész környéket Capo di Bove, azaz ökörfejnek nevezi a nép. A síremlék Quintus Metellus Creticus, Julius Caesar híres hadvezérének leánya, Cecilia Metella hamvai számára készült. 1200-ban a hatalmas Caetani-család a Colonnák elleni harcban bevehetetlen erődítménnyé képezte ki a síremléket, mely így teljes szépségében fennmaradt. A Via Appia Antica innen kezdődőleg festői szépségben húzódik tovább Albano felé egyenes vonalban s az utat két oldalról sűrű egymásutánban szegélyezik a császári kor híres családjainak síremlékei. A romok egy részén újabb restaurálások eredeti helyükre illesztették vissza a feliratos köveket s az elhúnytak domborművű képeit. Az úgynevezett **Santa Maria Nuova** tanyánál nagy kiterjedésű romok láthatók: a Quintiliusok villájának maradványai, melyeket népiesen **Roma Vecchia,** azaz régi Róma néven ismerünk. Ezek a romok tájékoztatnak bennünket a falusi villák fényűző berendezéséről. A Via Appia kövezete mély keréknyomokkal római időkből maradt fenn. Különösen naplementekor gyönyörű kilátás nyílik az útról a Campagna Romana tágas antik emlékekkel teleszórt térségeire, melyeket délen az Albanoi hegyek, keleten a szabin hegyek, nyugaton az ostiai tengerpart, észak felé pedig a hét halmon emelkedő város zár le.

XVIII. Az Angyalvár. (Castel S. Angelo.)

Róma egyik legszembetűnőbb építménye az impozáns tömeghatású és mégsem komor váracska, melynek ormán kivont kardját hüvelybe rejtő angyal lebeg. Csillagszerűen kiépített bástyáin és kiszáradt vízárkaiban csendesen üldögélő öreg emberek körül vidám gyermeksereg hancúrozva játszik háborúsdit, s a sok vihart átélt falak a travertin aranyos csillogásában, könnyed loggiákkal koronázottan szinte látomásszerűen rajzolódnak bele a kék égboltba.

Mauzoleumnak épült eredetileg. Hadrián, a római birodalom távolkeleti provinciáit bejárt császár emeltette 135-ben; ez a nagy életművész, a filozófiának és alkotóművészeteknek hatalmas pártfogója, a keleti despoták és Fáraók példája szerint halála után síremlékében akart továbbélni Róma történetében. Ide temetkeztek császári utódjai és azok családtagjai is 211-ig, mikor Septimius Severus temetésével bevonult az utolsó fejedelmi lakó a holtak ezen birodalmába.

271-ben a síremlék már az Aureliánus császár által épített új falak védelmi rendszerében a hídfő szerepét játsza. Ettől kezdve az Angyalvár Róma történetében a legtragikusabb eseményeknek színhelye lesz. Pedig nevét az isteni irgalom különös segítségének köszöni. 590-ben ugyanis a pusztító pestis-járvány megszűnéséért könyörgött bűnbánó körmenetben nagy Szent Gergely pápa és a római nép. Mikor a körmenet a várhoz vezető hídhoz ért, hogy azon át Szent Péter sírjához vonuljon, a szent pápa a vár orma felett angyalt látott leszállani, ki a pusztító kardot hüvelyébe süllyesztette A járvány megszűnt, s a jelenés szobra a vár ormára került később, mint nevének történelmi dokumentálása.

A népvándorlás rabló hordái feltörik a sírokat, szétszórják a császári hamvakat. A vitézül küzdő Belizár katonái, mikor az ostromlók ellen nincs már más védelmi fegyverük, a bronzszobrokat tördelik szét, s azokkal verik vissza a támadókat. A középkor zivataros éveiben a császári túlkapások ellen küzdő pápák menedékhelye, vagy börtöne a vár. Crescentius, Róma patriciusa itt esik

III. Ottó bosszúálló kezébe és a bástyákra kerül véres teste, Barbarossa Frigyes a régi Róma dicsőségét visszaálmodó néptribunt, Bresciai Arnoldot kifüstöli a várból, megégetteti és hamvait a Tiberisbe szóratja. Ugyanezt a Barbarossát a várban megválasztott III. Sándor pápa Legnanóban térdre kényszeríti. A történelmi botrányokról ne is beszéljünk, melyek a renesszánsz kor szomorú árnyékaiként ránehezednek a várba épített palotákra. Csak akkor döbbenünk meg, ha a rettenetes börtönöket látjuk, melyek azonban semmivel sem borzalmasabbak a kor egyéb váraiban látható kínzókamráknál.

Az Angyalvárhoz a Tiberis balpartjáról szép híd vezet át, melyet Hadrián császár építtetett, s mely később a várral együtt a szent **Angyal hídja** (Ponte S. Angelo) nevet kapta. A híd középső pillérjei és ívezete eredeti római építmény, a felépítményt Bernini mester tanítványai ékesítették a Krisztus Urunk szenvedési jelvényeit hordozó angyalokkal. A balhídfőn az apostolfejedelmek szép szobrai állanak. Ez a híd volt régebben az egyetlen összeköttetés a Szent Péter-bazilika felé, s jobbparti végétől fedett oszlopcsarnok vezetett a mai Borgo S. Angelon végig a templom átriumáig. Az Angyalvár a Vatikánnal magas bástyafalon végigfutó folyosóval is össze volt kötve, mely részben megszakítva ma is látható. Az építmény maga négyszögletes alapon nyugvó hengeralakot mutat, mely formát a római építészet az etruszk kunyhóépítménytől vette át, és síremlékeiben művésziesen kiképezve gyakran alkalmazta. Az alapnégyszöget bronzkorlát koronázta és sarkain szoborcsoportok díszítették. A henger tetején párkány futott körül, melynek peremén szintén szobrok állottak. A tetőt földhalommal fedték be, mely csúcsban végződött és ciprusokkal volt beültetve. A legmagasabb ponton elhelyezett hatalmas bronz-négyesfogat a győzelem szárnyas istennőjével, mintegy levegőbe emelte az egész építményt. Egyes régészek szerint a nagy bronz-fenyőtoboz a pávákkal, mely a régi Szent Péter-templom előcsarnokában a szökőkutat alkotta, s most a vatikáni múzeumokban (a Belvedere-udvar fülkéje előtt) van elhelyezve, eredetileg szintén itt állott a Hadrián-sír ormán. Hasonló sírokat találunk kisebb méretekben a Via Appia Antica hangulatos síremléksorozatában, pl. a Caecilia Metella-sírt, s több, ciprusokkal beültetett hengeralakú emléket.

A most magasra emelt főbejáraton át le kell szállanunk az eredeti nívóra, mely a Tiberis-part rendezése miatt került mélyebbre, s egy rövid körsétát tehetünk a hengeralakú síremléket övező udvarban. Balra gyüjteményt találunk a felszínre került régi díszítő faragványokból, majd a régebbi külső falba beépített és ide áthozott renesszánsz portale rekonstrukcióját látjuk. A hátsó jobb bástyatorony mellett (Szent Lukács-bástya) XII. Kelemen kápolnája áll termekkel, melyek egyesületi helyiséget képeznek. Továbbfolytatva a körsétát, a Szent János-bástyánál visszajutunk a bejá-

rathoz. A falak mentén sötét helyiségek mindenütt, melyek raktárak és börtönüregek voltak. Ha most innen a császárkori bejáraton át a síremlék belsejébe lépünk, megkap bennünket a halál komorsága.

Tágas, hosszúkás előcsarnokban találjuk magunkat, melynek mélyén Hadrián császár szobra fogadta az utódokat temető gyászmenetet. Innen jobbra indul ki a belső körjárat, mely 125 m hosszú és lassú emelkedéssel 12 m-rel magasabb szinten érkezik el a tulajdonképeni sírboltba. A folyosó elmés szellőztető és vízlevezető berendezéssel volt ellátva. A halotti kamra teljesen egyszerű, komor helyiség.

A VI. Sándor pápa által létesített hídon át érkezünk el a hengerépítmény ormán berendezett erődítmény és lakás-labirintusba. Szép tágas udvarba lépünk, melyet az ott látható márványangyalról (a korábbi csúcsszobor ez), Cortile dell'Angelonak neveznek. Itt van a várőrség régi konyhája, s a hozzácsatlakozó helyiségekben szépen rendezett kiállítás régi kézifegyverekből, s a világháború olasz frontján készült pastell-képekből.

A középső építmény két termében a vár történelmi múzeuma gyüjti egybe a várra vonatkozó rajzokat, feliratokat, szobrokat és címereket. A központi teremben ültek régen törvényt a politikai és közönséges bűnösök felett, kiket azután elnyeltek a reménytelen börtönök. Ezek a helyiségek már az itt székelő pápák lakosztályaihoz tartoztak, s igen értékes falfestményekkel, márványportálékkal, kandallókkal és boltíves vagy kazettás mennyezetekkel ékesek.

Az Apolló-teremben a régi lateráni bazilika és paloták rekonstrukciója látható. Ebből a teremből nyílik jobbra X. Leó pápa kápolnája, balra pedig VII. Kelemen két terme, gyönyörű mennyezetekkel és festett frízzel. A bútorok korbeliek; a falakon vászonra átvitt freskók láthatók. Az Apolló-terembe visszatérve, onnan egy keskeny folyosón át a Cortile del Teatro-ba jutunk, hol X. Leó és IV. Pius pápák korában színielőadásokat tartottak. Itt egy kis melléklépcsőn VII. Kelemen fürdőszobájába mehetünk, melyet Giulio Romano (Raffael tanítványa) freskókkal és stukkókkal ékesített.

Az udvarban körülfutó cellasor egykor magas személyiségek börtönéül szolgált, most pedig a piemonti hadsereg felszerelés-történeti gyüjteménye s keleti fegyvergyüjtemény van bennük elhelyezve. Az utolsó cellában volt bebörtönözve Benvenuto Cellini, s meg van a kandalló is, melynek tüzénél viaszt és ércet olvasztható művészi tevékenysége folytatásához.

Az udvar ezen részén lehet leszállani a börtönökhöz, melyek ugyancsak megborzongatják a képzeletet, annál is inkább, mert

a szerencsétlen raboknak még holttestét sem igen vitték ki innen, hanem — mint némely csontleletek igazolni látszanak — a padló alá ásták el őket. A börtönök folytatásaként a 22.000 liter olajat befogadó raktár következik, mely jórészt arra szolgált, hogy a falakon felkúszó ellenséget forró olajjal riaszthassák vissza. Az olajkamra után következik a gabonaraktár, majd feljutunk ismét a Cortile del Teatro-ba, honnan azután lépcső vezet fel III. Pál pápa loggiájára, melyhez IV. Pius pápa félköríves folyosója csatlakozik. Innen ismét egy sorozat cella nyílik: a pápai udvartartás tagjainak szobái, melyekben most az egykori pápai hadsereg, továbbá a többi olasz fejedelemségek katonaságának egyenruhatörténeti múzeuma látható.

Innen egy kis terraszon át a pápai lakosztály főbejáratához érünk, melynek dísze a II. Gyula pápa rendeletére Bramante mester által épített elegáns loggia. A pápai lakosztály nem túlságosan tágas, de a XVI. század művészetének minden finomsága érvényesül benne. Újabban nagylelkű adományokból korbeli bútorokkal rendezték be, miáltal bizonyos lakályosságot is nyertek a stukkókkal, faragott és festett mennyezetekkel díszes helyiségek. Nagyszerű gobelin-, terracotta- és képanyag van bennük igen ízlésesen kiállítva.

Az úgynevezett könyvtárteremből nyílik a bejárat a titkos levéltárba és kincstárba, melyben a falak mellett hatalmas diófaszekrények állanak (ma már üresen, mert a levéltári anyagot régen átvitték a Vatikánba), s a terem közepén láthatók az öblös, erősen vasalt kincsesládák, melyekbe II. Gyula, X. Leó és V. Sixtus pápák az egyházi kincseket rejtették. A kincstár bejárata előtt keskeny lépcsőn át feljutunk egy még római korban épített köralakú terembe, hol most történelmi értékű hadi zászlókat és a Savoyai Ház tagjainak szobrait láthatjuk. Ezt a gyűjteményt újabban a világháborúban résztvett csapatok zászlóival egészítették ki.

Rövid áttekintés után siessünk fel a terraszra, honnan az angyal védszárnyai alól gyönyörű kilátás nyílik a városra, a Vatikánra és a környező hegyekre. Rómának igen sok kilátópontja van, de talán egyik sem annyira központi, mint az Angyalvár orma.

Az Angyalvár és Vatikán közötti területet ma **Borgo**-nak hívják, a longobard elnevezés után, amellyel az erődítések falain kívül létesült telepeket illették. Ilyen telepedés a Vatikántól a Tiberisig húzódó Ager Vaticanus-on nagyon is érthető volt. A bazilika környékén, mint másutt említettük, sorra épültek a hospitium-ok. A zarándokok nagy számmal özönlöttek ide. A Borgo három utcából állott: a B. S. Spirito, B. Vecchio és B. Nuovo-ból. Ezekhez csatlakozott a renesszánsz korban a Borgo S. Angelo.

A B. S. Spiriton fekszik a szép korarenesszánsz homlokzatú **Szentlélek-kórház** (Ospedale di S. Spirito), melynek alapítása a VIII. századba nyúlik vissza, s melynek fenntartására alakult testvérület, a Confraternitá di S. Spirito, a világ legelőkelőbb egyesülete volt, mert a középkorban a keresztény uralkodók, így a magyar királyok is mind tagjai voltak. Ebből a testvérületből alakult ki a legrégibb bank is, a Banco di S. Spirito, mely eredetileg a tagdíjakból és adományokból befolyt összegekből kamatmentes kölcsönöket folyosító altruista intézmény volt; ma is fennáll, természetesen rendes bankszerű szervezettel.

A Szentlélek-kórház építménye a XII. századból való, s mai formájában IV. Sixtus óta szolgálja a beteg emberiség javát. A kórházat VI. Pius pápa az utca túlsó oldalán épített hatalmas új építményekkel bővítette ki. Mussolini a kórház homlokzatát a Sixtusi Kápolnában látható festmény után restauráltatta, s a Tiberis partján egy egészen modern épülettel toldotta meg, anélkül azonban, hogy a törzsépület szépségét megrontotta volna.

A kórház **gondnoksági palotájának** csarnokos udvara egyike Róma legszebb ilyen rendeltetésű műemlékeinek.

A Szentlélek-kórháztól jobbra vezető keresztutcán (Via dei Penitenzieri) kijutunk a Borgo Vecchio és Nuovo között fekvő Piazza Scossacavalli-ra, ennek nyugati részén van a Palazzo delle Convertende (a megtértek palotája, hol a katolicizmusra megtérők otthont leltek egykor), mely ma a Keleti Egyházak szent Kongregációjának székhelye, északra a Palazzo Torlonia komoly homlokzata, délre a Palazzo dei Penitenzieri (a Szent Péter-bazilika apostoli gyóntatóinak székháza) emelkedik. Ha most ismét a Szent Péter-tér felé tartunk, a colonnaták mellett jobbra, a villamos vasút síneit követve, kettős nyílás vezet el az Angyalvárhoz húzott bástyafal alatt. Itt látható jobbról a **Fontana del Triregno** (ügyesen összeállított négy kőtiarából képzett kút), mely az Örök Város temérdek nagyszabásúbb szökőkútja mellett is figyelmet érdemel.

A Borgo Nuovo-ban van még a **S. Maria in Traspontina**-templom, melyben az egykori pápai tüzérek Borbála kápolnája, s a bal harmadik kápolnában őrzött két régi oszlop érdemel figyelmet, melyekhez a legenda szerint az apostolfejedelmek a mamertini börtönben láncolva voltak. A Borgo Nuovo és Vecchio közötti háztömböt a Vatikán és olasz kormány megegyezése alapján lebontják, hogy a Szent Péter-tér monumentális perspektivája teljes szépségében érvényesüljön. A munkálatok most vannak folyamatban.

A Tiberis partjától a Monte-Mario-ig terjedő részen Róma egyik igen népes — szabályos, fásított utcákkal átszőtt — város-

része, a **Prati di Castello** (a vár rétek) terül el. Itt emelkedik a folyó partján a kolosszális, de talán túldíszített neo-barokk Igazságügyi Palota **(Palazzo di Giustizia).**

A **Monte Mario** oldalában látható kupolás kis templommal egybeépített **Domonkos-rendházban** lakott néhány évig Liszt Ferenc s emléktábla is megemlékezik arról, hogy nagy pártfogója, IX. Pius többször ellátogatott hozzá, hogy mesteri zongorajátékában gyönyörködjék.

XIX. Trastevere.

Az ősi Róma érdekes hagyatéka ez a városrész, melyet, mert a Tiberisen túl fekszik, a mi Budánkkal hasonlíthatunk össze. Lakóssága büszke arra, hogy leginkább megőrizte a császári Róma embertípusát, s az itt használt nyelv önálló dialektusnak számít. Valóban, ha az ember ezen városrész sikátoraiban járkál, a múzeumok portré-szobrait látja a férfiak és nők tartásában, vonásaiban megelevenedni, s van valami helyi öntudat és büszkeség viselkedésükben. Temérdek apró osteriája előtt derűs békességgel üldögélnek férfiak és nők, s a gyakori egyházi ünnepségeket igen szívesen ünneplik a mi búcsújainkhoz hasonló sokadalommal. A Noantri ünnep hetében különösen mozgalmas az élet itt, s az egész Róma részt kér a tarka-barka szórakozásokból, melyek ízléstelenségbe sohasem fajulnak.

A városrésznek temérdek legendás hagyománya van, s különös jellegét talán annak köszönheti, hogy a hatalmas etruszk nép utolsó menedéke ez a rész volt, mikor a köztársasági Róma latin elemei felülkerekedtek, s az etruszk birodalom romjain a római világimperiumot kiépítették. Ha a néptípust megfigyeljük, életfelfogásában és faji jellegében is tényleg sok etruszk vonást találunk.

A **Ponte Garibaldi**-n (Garibaldi-híd) átlépünk a Trastevere területére. A híd túlsó oldalán, szemben az ügyesen restaurált **Anguillara**-torony mered felénk, a hozzáépített középkori palotácskával, mely ma a **Dante-ház** nevét viseli, mert benne van a legteljesebb Dante-könyvtár elhelyezve.

A család középkori értelemben vett városi erődje Róma történetében sok zivataros epizódnak volt központja. Ilyen erődített palota százával volt a középkorban Rómában, s ezekből rajzottak ki a bérelt csatlósok csapatai, hogy küzdelmeiket a városi hatalomért, a német római császárok ellen, s a pápaválasztások alkalmával egymás között megvívják. Az Anquillara-család hatalmas-

kodását csak a XV. században sikerült Forteguerri bíbornok-legátusnak megtörnie, kinek sírja a Szent Cecilia-templomban látható.

A Szent Cecilia-templom (Chiesa di S. Cecilia) régi római ház fölé építve bájos szerénységgel húzódik meg szegényes, szürke környezetében. Szent Cecilia előkelő római patricius család szülötte, az akkori családpolitika szerint korán el volt jegyezve Valerianussal, azonban a kereszténységben Jézussal lépve frigyre, rábírta Valerianust, meg sógorát, Tiburtiust, sőt a mártírper lefolytatásával megbízott bírót, Maximust is, hogy keresztelkedjenek meg. A megdöbbent császár valamennyit halálra ítéltette; Ceciliát magát először saját fürdőszobájában forró gőzzel akarták megfojtani, hogy kivégzése feltűnő ne legyen, majd mikor háromnapi szenvedés után is életben találták, nyakán az ütőeret vágták át. Szent Orbán pápa, ki a vértanukat megkeresztelte, holttesteiket a Callixtus katakombában külön kápolnában temette el, a pápasírok közelében, hol 822-ig nyugodtak, mikor Paschalis pápa a Caeciliusnemzetség házában épített templomba vitette át a reliquiákat. A sírbolt felbontásánál a szent leány testét épségben találták abban a helyzetben, ahogy vértanusága után kegyelettel eltemették, s ahogy Maderno István szobrászművész 1599-ben ismét látta. Ezen csodálatos esemény az akkori Rómát mélyen meghatotta, s Maderno-nak a látleletkor mintázott, s márványba faragott Ceciliaszobra korának legnemesebb művészi alkotásaként vonzza magukat a rómaiakat is tömegesen a szent vértanu tiszteletére.

A tágas udvarban a templom előtt antik kőmedencéből készített szökőkút csendesen csobogó vize csillog. A templom oszlopos előcsarnokának peremén mozaik medaillonokban szentek képeit látjuk. A templom belseje teljesen barokkizálva némileg kiábrándítólag hat. A főbejárat mellett balra Forteguerri († 1473), jobbra Hertford bíborosnak († 1398) a Plantagenet-család címerével ékes szép síremléke áll. A jobboldali kápolnán át, melyben a Keresztrefeszített középkori képét látjuk, belépünk a fürdőszobából átalakított kápolnába, hol Ceciliát forró gőzbe akarták fojtani. A korbeli ólomcsövek még jól láthatók. A lefejezést ábrázoló kép Giulio Romano, a Cecilia és Valerianus vértanukat ábrázoló kép a folyosón Domenichino műve. A sekrestyében is több művészi értékű kép és dombormű (Mino da Fiesoletól) látható.

Az apsis kagylójában IX. századbeli mozaikkép van, melyen a Megváltó alakja köré sorakoznak Szent Pál, Szent Agatha (a Siracusában hasonló körülmények között mártírhalált halt patricius leány), I. Paschalis pápa (a templom építtetője), Szent Péter, Valerianus és Cecilia.

A confessio felett kivirágzó (gyönyörű, toscanai gótikus stílben tartott) tabernaculum a XIII. századból Arnulphus mester műve. Az oltár előtt Maderno fentebb említett **Cecilia-szobra.**

Jobbra egy sírkápolnában emelkedik a nagy **Rampolla del Tindaro** bíbornok síremléke, ki Szent Cecilia életrajzának megírásában rótta le kegyeletét tituláris temploma iránt. A bíboros, kit Ferenc József császár és király politikai természetű vétója akadályozott meg XIII. Leó pápa halála után a pápai tiara elnyerésében, néma méltósággal viselte sorsát és tragikus halála után ide kívánt temetkezni a szent vértanuk oltalma alá, kiknek tiszteletére az altemplomot teljesen újraépíttette és ragyogó mozaikdíszbe burkolta. Az oltár mellett jobbról nyíló kápolnából vezet le a lejárat ebbe a szépséges kriptába, hol áttört márványrács mögött láthatók a vértanuk hamvait rejtő koporsók.

A kriptából a sekrestyés továbbkalauzol bennünket a templom alatt elterülő **római házba,** hol a Gens Caecilia többször átépített városi házának néhány terme, pincéje, gabonaraktára és fürdője tekinthető meg. Rómának több temploma is épült így régebbi családi házak fölé; a mártírokat azután a VIII—IX. század kegyeletes, liturgikus tisztelete mintegy visszatelepítette saját házukba, hol az Egyházzal tovább folytatják győzedelmes életüket. Így látjuk azt pl. a S. Giovanni e Paolo és a Pudenziana-templomoknál is.

A templomhoz csatlakozó bencés-apácakolostor műkincseit csak külön pápai engedéllyel lehet megtekinteni, mert a szerzetesház pápai klauzurával bír, azaz idegenek előtt teljesen zárva marad; aki egyszer ott Istennek szentelte életét, az csak holtan kerülhet ki onnan.

Ebbe a kolostorba hozzák január 21-én minden esztendőben a bárányokat, melyeket a Szent Ágnes-bazilikában áldanak meg, s itt nevelik őket nagycsütörtökig, mikor azután gyapjukat megnyírják, s azokból Péter-Pál napjáig megfonják az érseki palliumokat, — a fekete keresztekkel díszített fehér gyapjú vállszalagokat, — melyeket az érsekek a miseruha felett köralakban vállukra vetnek (mintegy összecsavart köpenyt), s mely az érseki joghatóságot jelképezi. Ezeket a palliumokat a pápa Péter-Pál napjának előestéjén, mikor leszáll a vatikáni Bazilikába, hogy az apostolfejedelem sírjánál imádkozzék, elhelyezi az aranykazettában, melyről a Szent Péter-templom ismertetésénél szólottunk, s ha érsekeket nevez ki, a palliumot mintegy Szent Péter testéről veszi és adja a főpapoknak. Az Ágnes-napi báránykákat a régebbi időben mint húsvéti bárányt leölték, újabban azonban a castelgandolfói pápai majorságba szállítják át őket.

A San Francesco in Ripa templomba zarándokolhatunk ezután, hol a szeráfi szent cellája még megvan, melyben akkor tartózkodott, mikor III. Honorius pápától rendjének megerősítését kérte. A cellában Szent Ferenc egykorú képe kap meg bennünket. A temp-

lomban magában az építészeti érdekesség mellett **Bernini** egy kitűnő **szoboralkotása** is látható, mely az itt eltemetett (balra a főoltár mellett) jótékony római szentet, B. Ludovica Albertoni-t, a halottas ágyon ábrázolja.

Visszatérve **a Viale del Re** sugárútra, annak elején jobbról a **S. Crisogono** templomot találjuk, mely Szent Crisogonos görög vértanunak emlékét örökíti meg, ki Diocletianus császár alatt halt Gradóban vértanuhalált, s Rómában oly tiszteletnek örvendett, hogy a szentmise kánonjába is felvették nevét. A templomot a XII. században újjáépítették; gyönyörű porphir és alabástromoszlopait valószínűleg ez alkalommal állították be valamely összedőlt pogány bazilikából. Az apsis mozaikja a Madonnát ábrázolja Szent Chrisogonos és Jácint között. A sekrestye mellett van a lejárat a IV. századbeli bazilikába, mely hét méterrel mélyebb szinten feküdt. Az 1907-ben kezdett ásatások nagyszerű freskódíszeket és márványborításokat tártak fel, melyek a templom ma is tartó nagy népszerűségét igazolják. A legrégebbi nemesi címerek is itt láthatók, s a jótevőknek emlékét örökítik meg. A festmények Szent Benedek és Szent Szilveszter apáturak csodatételeit ábrázolják. Nagyon érdekes a harangtorony is, melynek sisakja Rómában egészen különlegesen hat, mert magas gúlát alkot, míg a többi középkori harangtornyok rendszerint igen nyomott sisakkal vannak lezárva.

A templom ma a Trinitáriusok rendjének gondozására van bízva, s mellette áll a rend generalatusa a régi bencés kolostor helyén.

A híres augusztus elseji trasteverei «Noantri»-ünnepségeket ebben a templomban nyitják meg, a Madonna szobrával tartott körmenettel.

A Trastevere szíve, legékesebb ékszerdoboza a basilica di **S. Maria in Trastevere,** melyet a császárkorbeli veteránok menhelyének romjaiba épített be valószínűleg már Szent Callixtus pápa (217—222). A hagyomány szerint ez volt az első nyilvános keresztény bazilika a városban, s egyúttal az első Szűz Máriának szentelt egyház. A mai építmény a régebbi felett a XII. században II. Ince pápa bőkezűségéből épült.

A hangulatos terecske nemesen egyszerű szökőkútja mellett megállva úgy érezzük, mintha a nagyváros forgatagából valami csendes kis szigetre kerültünk volna. A templom homlokzata családias meghittséggel ragyogtatja meg a hittitkot: Mária Istenanyaságát. A Madonnához jobbról-balról öt-öt szűz siet. A harangtorony könnyed elegánciával örködik az építmény felett. Az előcsarnok valóságos kis feliratosmúzeum, értékes középkori anyag-

gal. A szép síremlékeken kívül figyelmet érdemelnek a IX. századbeli longobard-stílusban, laposan vésett márványkorlát-töredékek is, melyek egykor a Schola Cantorum (a főoltár előtt a középhajóban elhelyezett kórus) keretét díszítették. A díszítési motívumokat, a levél- és állatdíszt geometriai formákba foglalják, s nagyon emlékeztetnek a népvándorlás laposan domborított fémlapjaira. A rajz naivnak látszik, de tökéletes ritmust mutat, a vésés pedig a fény és árnyék játékával igen kellemesen gyönyörködteti a szemet. Ezt a keleti eredetű technikát, melynek sok változatát látjuk a magyar középkori emlékeken is, a XII. század végén az úgynevezett kozmata-stílus váltotta fel, amikor a feléledő klasszikus emlékek hatása alatt újra a görög-római ízlés kerekedett felül. Az átalakítások alkalmával a nagy márványtáblák, vésett oldalukkal lefelé fordítva, a padlózatba kerültek, s csak a barokk-korbeli újabb átépítéseknél szedték fel újra őket és falazták be rendszerint az előcsarnokokba. Rómában az Aventinuson levő S. Sabina-templomban a töredékekből ismét helyreállították a longobard stílusú Scola Cantorumot; annak alapján képet alkothatunk magunknak a S. Maria in Trastevere-templom egykori szép kórusáról is.

Belépve a templomba, szembetűnik a kozmáta-stílusú padlózat, mely színes oszlopokból szeletelt korongok körül ugyancsak sokszínű márványtörmelékből gondosan összerakott szalagokat kígyóztat, s így a római paloták márványintarziás padlóját és mozaikját megelevenítve, mintegy virágos szőnyeggel borítja be a padlózatot, mely a korábbi középkorban — Róma elszegényedése következtében — csupán egyszerű tégla volt.

A mennyezet gazdag aranyozású kazettái **Domenichino** Mária mennybemenetelét fogják közre. A jobboldali oldalhajó elején a falba építve látható a régi szentségház, megkapó féldomborművekkel és távlatot sejtető építészeti kerettel; Mino da Fiesole munkája. A szentély jobb keresztágában Armellini bíbornok (1524) renesszánsz síremléke Sansovino mester iskolájának áhítatos művészetét örökíti meg.

A főoltár mögött az apsis-kagylójában a XII. századból való **mozaikkép** ragadja meg figyelmünket. Mária isteni fia jobbján ül, szent pápák díszőrségétől környezetten. A pápa-alak, kezében a templom modelljével, az építő II. Ince pápa, ki az ellenpápa, Anacletus sizmáját megtörve, a Frank birodalomból diadallal tért vissza Rómába, s valószínűleg ezen szakadás szerencsés megszűntetése emlékére ajánlotta fel a Madonnának a bazilikát. A felső rész mozaikjai Izaiás és Jeremiás prófétákat ábrázolják, Máriára vonatkozó jövendöléseikkel az iratszalagokon, melyek felett a nagyon ritka szimbolikus ábrázolás: a kalitkába zárt rabmadár, Krisztus Urunk megtestesülését jelképezi, ki az emberi testbe zárta istenségét. Az apsis szélén kiterülő pompás rajzú és ragyogó színű kép-

sorozat, Cavallini Péter műve, Mária életéből vett jeleneteket ábrázol (1290). A mozaikot Stefaneschi Bertold ajánlotta fel, ki térdenállva maga is látható a felső, szimbolikus bárányokat ábrázoló képen, a Madonna lábainál.

A szentély baloldali keresztágában Stefaneschi és Alençon francia bíborosok síremlékei helyezkednek el a Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére emelt oltár mellett. Az innen nyíló Altemps-kápolnában az Irgalom Anyjának középkori freskóképe, s az oldalfalakon a trienti zsinatot ábrázoló képek láthatók.

A sekrestyében néhány kedves antik mozaik, s egy nagyon szép, az umbriai iskolából való táblakép érdemelnek figyelmet.

Az oltár alatt több vértanu, többek között a pannoniai **Szent Quirinus** teste is nyugszik, kinek római nagy kultuszát bizonyítja az, hogy már eredeti temetkezési helyén, a Szent Sebestyén-katakombában is, igen díszes sírkápolnája volt. Az oltártól jobbra, a márvánnyal borított falba Fons olei (olajforrás) felirat van bevésve; a legenda szerint ezen a helyen Krisztus Urunk születésekor olaj buggyant ki a földből, jelezvén az Isten kegyelmének kiáradását.

A baloldali hajóban díszesen kiképzett kápolnákat építtettek jámbor római családok, kik ekképpen akarták bizonyítani az Istenanya iránti tiszteletüket és anyai pártfogását a maguk számára biztosítani.

II. Ince pápának hamvait IX. Pius pápa hozatta át ide a lateráni székesegyházból, hogy abban a szent hajlékban nyugodjanak földi maradványai, melyet ő emelt a mennyekbe magasztalt Szűznek.

A S. Maria in Trastevere-templom a középkor emberének bizodalmas, rendíthetetlen hittel elrebegett imádsága a Kegyelmek Anyjához. Ez a gyönyörű bazilika márványba lehelte, mozaikban tüzesítette ki az Üdvözlégy Mária befejező kérését: imádkozzál érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján.

A bazilika előtti téren balra komor méltósággal emelkedik a **Palazzo S. Callisto,** egykor a Szent Pál-bazilika melletti híres bencés apátság római székhelye, most a papneveldék és kat. egyetemek irányítására hivatott Szent Kongregáció székháza. Mögötte a Szentszék hatalmas épületcsoportot építtetett, melyben a világegyház adminisztratív ügyeit intézik a különböző Kongregációk, melyek eddig a Palazzo della Cancelleriában székeltek.

A Trastevere-ben fekszik a **Palazzo Corsini** is, Róma legnagyobb képtára, mely Corsini bíbornok magángyüjteményét gazdag anyaggal kiegészítve, 1884-ben nyílt meg a nagy nyilvánosság számára

Galleria Nazionale d'Arte Antiqua già Corsini néven. A palota egy része a XV. századból való, s itt látta vendégül Riario bíbornok az akkori idők nagy művészeit, többek között a fiatal Michelangelót is. Itt lakott és halt meg svéd Krisztina is, ki a később Arcadia-nak nevezett tudományos akadémiát alapította. Utóbb a francia nemzet tulajdonává lett s Napoleon családja is itt lakott. Most az olasz állam tulajdona. A palota mai formájában Fuga Ferdinánd építész alkotása.

A **képtárban,** mely 13 teremből áll, az olasz mesterek művei mellett igen sok nagynevű külföldi művész közismert képe tűnik szemünkbe.

Az 1. teremben római és campagnai részletek minuciózusan megfestett látképei emlékeztetnek az Örök Város letűnt romantikájára. Ugyancsak a 2. teremben is a tájképfestők levegős, naplementében izzó képei juttatják eszünkbe Róma és Velence felejthetetlen égbolt-színváltozásait, s a paloták és romok meleg színskáláját. A 3. teremben **Rubens** «Angyaloktól gyógyított Szent Sebestyén», **Van Dyck** «Pihenés az egyiptomi menekülés közben» és Metsys «Rotterdami Erazmusz» képe kötik le figyelmünket gondosan megfigyelt reflex-színeikkel. A 4-ben **Holbein** «VIII. Henrik» portréja, s **Fra Angelico** «Mennybemenetel, Pünkösd és Utolsó Ítélet»-et ábrázoló hármas-képe hangolják örömre lelkünket.

Az 5-ben **Tintoretto** «A házasságtörő asszony» c. vázlatán tér és színhatások mesteri összhangban jelentkeznek. A 6-ban, a terem közepén, Kr. előtt IV. századból egy etruszk véséses márványszék áll, mely egy még régebbi remekmű jó reprodukciója. A 7-ben Baroccinak kissé színpadias, de sok finomsággal megfestett «Noli me tangere» képe tűnik szembe. A 8-ban De Forrari «Ker. Szent János lefejezése» c. képén figyeljük meg a halott test halványságát a kiomlott vér pirosságával szemben, s a háttér éjszakai egét. A 9-ben Szent Onophrius átszellemült alakja, a 10-ben Luca Giordano «Jézus a tanítók között» c. képe gyöngyházszerű fényével, és **Murillo «Madonná»**-ja az anyaság magasztos szépségében ragyog felénk. A kisebb kabinettekben színpompás csendéleteket és bibliai és profántárgyú kompozíciókat látunk; a 13. teremben a késő barokk mesterei, mint Maratti, C. Dolci, R. Mengs, D. Feti sok gráciával, nem túlsok monumentalitással, de közvetlenséggel és gondossággal megfestett képei sorakoznak fel. Itt látható **Bernini** mester **pompás arcképe** Baciccia-tól.

A képtárhoz csatlakozik egy igen gazdag metszetgyüjtemény is, melynek jeles darabjait minden tavasszal külön is kiállítják egy II. emeleti teremben. A Via Corsiniban találják meg azok a Róma-járók, kik a botanika iránt különösebben érdeklődnek, az **Orto Botanico**-t (füvészkert), melyben igen szépen kitenyésztett helyi és exotikus növények láthatók.

A Corsini-palota előtt, a Tiberis-parton fekszik a toscanai falusi villastílusban épített híres kis palota, a **Farnesina,** melyet Chigi Ágoston, sienai bankár építtetett, ki akkoriban Itália pénzügyi diktátora volt. Itt is halt meg a művészetpártoló nagy renesszánsz ember 1520-ban, négy nappal Raffaelnek halála után. A palotát, mely **Bakócz Tamás** esztergomi bíbornok-érsek római útja idején a római előkelő élet központja volt (Herczeg Ferenc «Az élet kapuja» c. regényében élénken jellemzi Chigi szerepét), Baldassare Peruzzi tervezte és **Raffael,** Perin de Vaga, **Giulio Romano,** Peruzzi és **Sodoma** festették ki ma is teljes pompában ragyogó képekkel. Ma a Kir. Olasz Akadémia székháza a palota, mely azonban hivatalai és könyvtára részére most építtet egy melléképületet a kertben, hogy az épület belsejét korszerűen berendezve múzeumként megtarthassa és csak ünnepségeit rendezi a pompás termekben.

A palotát körülövező kert valamikor terraszokkal volt a Tiberis felett kiképezve, s ezeken a terraszokon rendezték a nyári esti lakomákat, melyek végeztével az ezüsttálakat és evőszereket a szolgák a Tiberisbe hajigálták, azonban a víz alatt kifeszített hálókból másnap reggel gondosan kiemelték őket újra. A palota főékessége az északi oldalon végigfutó csarnok, melynek mennyezetét **Raffael Psyche** legendájával népesítette be, mely mestermű úgy a kompozíció, mint a delikát színezés tekintetében egyike a nagy művész legsikerültebb és legjobban konzervált alkotásainak. Ugyancsak **Raffael műve** a keleti oldal csarnokának falmezőjén a tengerből kiemelkedő **Galathea,** míg a mennyezet állatköri képeit (abban az időben nagy divat volt a csillagok állásából való jóslás!) Peruzzi festette. Az északi oldal egyik lunettájában hatalmas fejvázlat látható, melyet a legenda Michelangelo névjegyének nevez (az a hír terjedt el, hogy Michelangelo Raffael távollétében látogatást tevén a készülő palotában, ottlétét ebben a szénrajzban örökítette meg), de a kutatások megállapították, hogy a rajz **Sodomától** való, ki az első emeleti hálószobában festette ugyanakkor **Nagy Sándor eljegyzését Roxánnal.** A renesszánsz kor fejedelmi ízlése és pazar művészetpártolása sok ilyen palotát és kerti villát alkotott Rómában és környékén, de egyik sem olyan egységes és befejezett, mint Chigi bankár kis nyári palotája, melyben a vidáman lakomázó és tudományok és művészetek problémáiról vitázó hatalmasságok nem egyszer az akkori világ sorsát eldöntő kérdésekben is állást foglaltak.

Mussolini kormányelnök szerencsés ötlettel helyezte ide az általa életre keltett Kir. Olasz Tudományos Akadémiát.

XX. Gianicolo.

A Tiberis jobbpartján emelkedő halom, a Janiculus, Róma alapítását megelőző időkben már lakott terület volt, mert a mögötte elterülő földek művelésre kiválóan alkalmasak voltak. Későbbi időkben is az előkelőségek kertjei borították a szellőjárta halmot, s így éppen úgy, mint a Pincio, mai napig megőrizte kertjellegét. A halom keskeny gerincére kényelmes szerpentinutak vezetnek fel a Trastevere sűrű háztömegéből, s lankáin már szép kertes. A halom északkeleti foka erős bástyával aláépítve szép terraszt képez, melyről pompás kilátás nyílik a városra. Különösen naplemente felé, tiszta időben a rőt színben izzó házak felett szinte lebegnek a kupolák és a lateráni Szent János bazilika oromzatát díszítő szentek szobrai mintegy beszélgető embercsoport rajzolódnak az ég ibolyakék tengerébe. A házak sárga-vörös rengetegét a parkok sötétzöld foltjai bontják meg, az ernyős fenyők és ciprusok, itt-ott álmodozó pálmákkal keverve éles körvonalakban rajzolódnak ki, mint az aranyalapba ágyazott email. A város körül pirosas fátyolba burkolóznak a hegyek, a sziklafészkek ablakain mint reflektorfény törik meg a napsugár. A klasszikus korszak romjai, a középkor patinás campanilei, a renesszánsz paloták széles, kitűnően tagozott homlokzatai, a mészfehér Viktor Emanuel emlékmű és az igazságügyi palota világító tömege is ebben az alkonyati, varázslatos megvilágításban történelmi távlatba foglalódnak össze. A Szent Péter templom kupolája innen nem látszik, de érezzük nagyságának tükrözését a városképbe rajzolódó kisebb kupolákban, mint a játékos kíséret mögött búgó alaptónust. A halmokra épített Róma szilűettjének feloldása a speciálisan római vonalú kupola lehet csak. A zömök tornyok és karcsú campanilék ritkásan elszórva figyelő őrszemek gyanánt emelkednek ki a vonalak hullámaiból. Aki Róma térképét jól megfigyelte, könnyen eligazodik a városképen, s ebben a színes meg-

világításban halk hangon kezd muzsikálni lelkében a kétezerötszáz éves mult egyetemes története, melynek központjában az Isten Fiának megtestesülése áll... Csengve-bongva ömlik el a város felett az Ave Maria harangzenéje, s magyar Máriás zászlók harci dicsőségének büszke emlékén át álmodjuk bele magunkat a történelmi hangulatba, hiszen a római pápa a törökön vett belgrádi győzelem emlékére rendelte el a reggeli, déli és esti harangszót.

Mögöttünk emelkedik a **S. Pietro in Montorio-templom,** mely nevét az aranyszínű talajtól nyerte, melyen épült. Középkori legenda szerint ezen a helyen feszítették Péter apostolt keresztre; a régi martirologiumok helyrajzi megállapítását, mely szerint az apostolfejedelmet a piramis (Cestius piramis) és obeliszk (vatikáni obeliszk) között végezték ki, szó szerint vették.

A távolságot pontosan lemérve, ez a templom tényleg a kettő között húzható vonal közepére esik. Ezzel a naiv értelmezéssel szemben tudjuk, hogy magában a Néró-cirkuszban a pályát megosztó középvonalon állott az obeliszk, s az általános szokás szerint egy karcsú piramis is díszítette annak végét. A legenda mindenesetre egy igen kedves templomnak adott eredetet. A IX. században már ismert templomot a XV. században spanyol Ferdinánd király építtette át. s belsejét is neves művészekkel díszíttette ki. Egykor itt függött a főoltár felett Raffael Urunk színeváltozása c. mesterműve is. A jobboldali kápolnákban: Jézus megostoroztatása Sebastiano del Piombo műve, a leveles Madonna Pomerancióé, a felette levő mennyezetben a Madonna megkoronázása Peruzzitól van. A baloldalon Jézus megkereszteltetését Daniele da Volterra festette meg. Szép síremlékek is tanuskodnak a kegyeletről, mely a templomot övezte. A templom melletti udvarban áll a **Tempietto, Bramante** kupolás, köralakú építménye, mely kicsiny mértei dacára egyike az építészet legmonumentálisabb emlékeinek. Ezen kápolna talajában egy üreget mutat a vezető, mely Péter keresztjének a helye volna, s emlékbe is ad az aranysárga homokból néhány szemernyit.

A templomtól felfelé haladva a Gianicolo parkjába, az **Acqua Paola** előtt találjuk magunkat, mely a braccianói vízvezeték bőségét dönti pazar kézzel a római lakosság felé. Monumentális vizi diadalkapu ez az építmény, melyet V. Pál pápa emeltetett.

Az emelkedő úton tovább sétálva, bejutunk a parkba, melynek főútját **Margit-sétánynak** nevezik a népszerű, legendás emlékű, jóságos királyasszonyról, ki a meggyilkolt Umberto király özvegye volt. A sétány szegélyét neves hazafiak mellszobor-sorozata alkotja, kik mintegy díszsorfalat állnak a **Garibaldi lovasszoborhoz** vezető

úton. A magában véve igen szépen megalkotott lovasszobor, mely Róma 1870-iki elfoglalása után kihívó jelleggel vetette meg a lábát a város egyik legszebb pontján, a lateráni egyezmény óta békés műemlék számba megy. Nem messze tőle virágos gyepszőnyegen emelkedik harcias élettársának, Anitá-nak lovasszobra is.

Ha most a Gianicolo nyugati bástyájához lépünk, valami egészen különös látkép köti le figyelmünket: a **Doria Pamfili** hercegi család antik római ízléssel rendezett **parkja,** a konyhakertészetre használt völgy túloldalán. Valami szomorú hangulat ömlik el a hatalmas kert pázsitjait beárnyékoló fekete-zöld facsoportokon, melyek között kis pavillonok és márványszobrok fehérlenek. Északnyugat felé annál imponálóbb fenséggel bontakozik ki a Vatikán hatalmas épülettömbje, előtérben a Szent Péter-bazilika teljes erőben mutatkozó kupolájával, melynek napfénnyel áttört lanternája messze felülemelkedik a vatikáni kertek derüs hátterén. A horizonton mint a Campagna vízvezetékeinek eleven fából képződött mása, a **Pineta Sacchetti** (a Sacchetti-család egykori fenyőerdeje) rajzolódik ki. Itt a modern Róma kikapcsolódik szemléletünkből, s az antik pogányság felett győzedelmes kereszténység dicsősége tölti be gondolatvilágunkat.

Ahogy tovább sétálunk a Gianicolo gerincén, jobbra egy modern-barokk világítótornyot hagyunk el, melyet a Délamerikába kivándorolt olaszok emeltettek az óhaza fővárosában; az itthoniaknak, maguknak is figyelmeztető jelül. Éjszaka a forgó lámpa olasz színeket variál, s egészen kedvesen hat a háztenger felett a világítótorony ... A mai olasz kormányzat valóban sokat törődik a kivándoroltak kulturális és lelki ügyeivel. Évente nyárra egész hajórakomány gyermek érkezik tengerentúlról vendégségbe az olasz tengeri üdülőkbe s a külföldön is mindenütt meg van szervezve a lelkipásztori ellátás és a Fascio is.

A szerpentin lejtőjének fordulójában két hatalmas új épület egymás mellett a **román és rutén pápai kollégium** székházai, melyeket az Unio érdekében a most dicsőségesen uralkodó pápa emeltetett a két ritus papnövendékeinek képzésére. Nem sokkal odább **Torquato Tasso tölgye,** ma már száraz csonk csupán, melynek lombjai alatt a közeli **S. Onofrio-kolostorba** visszavonult mester merengett. **Néri Szent Fülöp** is sokszor gyüjtötte ide egybe oratóriuma vidám fiatalságát s itt toborzott a könnyelmű római ifjúságból újabb tagokat egyesületébe mókás konferenciák keretében, melyek csattanója azonban a megtérés volt.

A közeli **S. Onofrio-**egyház a mellette levő kolostorral máig megőrizte remeteség jellegét, ahogy azt alapítója 1419-ben az akkor még vadregényesebb halom északi lejtőjén elgondolta. Itt halt meg Torquato Tasso, a Megszabadított Jeruzsálem költője, kinek emlék-

múzeuma megtekinthető a kolostorban, melynek ma már csak egy-két kihalásra ítélt lakója van, mert a rendet magát elvértelenedése miatt a Szentszék feloszlatta.

Ha a magas lépcsőkön felérkezünk, megkap bennünket a hely különleges bája. Egyik oldalon fák lombjai alatt, szökőkút vízfátyolán át Róma képe terül ki szemünk előtt, szemben a finoman kiképzett templomhomlokzat, jobbról egy árkádos csarnok, melynek lünettjeiben Domenichino által Szent Jeromos életéből vett és végtelen finoman megfestett jelenetek világítanak.

A templom kapuja felett ugyancsak Domenichino bájos Madonnája.

A templom belsejében a baloldali első kápolnában **Torquato Tasso síremléke,** ki költővé koronáztatása előtt egy nappal halt meg. (1595 IV. 25.) A következő kápolnában a nyelvtudásáról híres **Mezzofanti bíbornok** hamvai pihennek. A főoltár mögötti apsist Peruzzi, a kagylót Pinturicchio festette ki. A jobboldali utolsó kápolna misztikus gótikus építmény, melyben Antonio Romano bájos Angyali üdvözlete díszíti az íveket.

A Tasso-múzeumban érdekesek a világ minden részéről beszerzett kiadások a költő műveiből, köztük néhány magyar nyomtatvány is.

Tovább folytatva sétánkat a **Propaganda Fide** újabban épült hatalmas épületéhez vezető kapu előtt haladunk el, melyből — egyetemi előadások után — a világ minden legtávolabbi zugából származó színes kispapokat látunk kiözönleni vörösbéléses fekete talárisban. A leghalványabb kaukázusi fajtától a legfeketébb négerig minden népfaj számára képeznek itt bennszülött misszionáriusokat, kik között gyakran feltűnően tehetséges emberek akadnak.

Elhaladunk még egy gyógyforrás pavillonja előtt **(Acqua Lancisiana),** melynek vizét vérkeringési zavarok leküzdésére nagy buzgalommal isszák az öreg rómaiak, s lenn vagyunk a Tiberis-parton, a Szentlélek-kórház modern szárnya mellett.

XXI. Ostia.

Róma városa fejlődésének legősibb korában felismerte a tengeri kereskedelemmel való kapcsolat jelentőségét s ehhez az utat maga a Tiberis mutatta meg, mely a várostól nyugat felé mintegy 25 km távolságban ömlik a tirreni tengerbe. Kisebb hajók fel tudtak ugyan jutni a szeszélyes folyón egészen a városig, de a növekvő kereskedelmi forgalmat csak tengeri kikötő segítségével lehetett lebonyolítani. Igy keletkezett Róma közelében a tengerparton Ostia kikötőváros.

Az út Ostiába a később Szent Pálról nevezett **ostiai kapunál** indul ki. Szent Pál bazilikánál az út két ágra szakad: az egyik a régi római út, mely ma a teherforgalom lebonyolítására szolgál. A másik a pompásan megépített modern autostrada, melyen csak személyszállító gépkocsik közlekedhetnek. Ez az út egész hosszúságában ki van éjszakánként világítva. Mielőtt a tengerpartot elérnénk, jobbról **a középkori Ostia** városkának házcsoportját pillantjuk meg, melynek központjában a masszív vár áll, melyet II. Gyula pápa a tengeri kalózok ellen épített ki erődítménnyé. A vár belső termeiben kicsi, de érdekes múzeumot rendeztek be az ostiai ásatásoknál előkerült faragványokból. Nem messze a kastélytól kezdődnek **az antik Ostia romjai.** Ostia nevét a latin szótól, Ostium-tól vette, mely folyamtorkolatot jelent. Az ásatások folyamán megállapították, hogy a kikötőváros legrégibb emlékei a Kr. e. IV. századba utalnak. A város fejlődése hamarosan nagy lendületet vett, úgyhogy külön katonai hatóságra bízták annak kormányzását, aki Questor Ostiensis néven egyúttal a római hadiflotta egyik parancsnoka is volt. Ennek az ősi kikötővárosnak a falai két és fél km hosszúságot tettek ki. A császárkorban különösen Trajánus bővítette ki erősen a kikötőt, mely Róma nyugati tartományai felé irányított hadi és kereskedelmi tengeri forgalmat központosította. Ebben a korban kb. 100.000 lakója lehetett Ostiának. A barbár betörések következtében a kora középkorban a város elnéptelenedett, házai rombadőltek, a Tiberis áradásai iszappal töltötték be, úgyhogy jelentőségét teljesen elveszítette. Az itáliai félsziget tengeri kereskedelme egyes kisebb államok kikötőibe terelődött át s magának Rómának is inkább Anzio, vagy Civitavecchia

volt a kikötője. A földréteggel elborított ősi kikötővárost VII. Pius pápa kezdte rendszeresen kiásatni, s az ásatások napjainkban is még igen sok értékes történelmi és műemléket hoznak napvilágra.

A romok között sétálva, visszaálmodhatjuk a városka eleven, mozgalmas életét. A kelet-nyugati irányban fut végig a római városokban mindenütt feltalálható decumana, azaz főutca, amelyre azután merőlegesen futnak be a nyílegyenes mellékutcák. A főutcát szegélyező házak földszintjei fedett oszlopcsarnokot képeztek, akárcsak ma Bologna utcái, s ezekben az oszlopcsarnokokban voltak találhatók a jobb kereskedések és a frissítő italokat árusító helyiségek. A főutról nyílott a kőből épített színház, amelyet néhány évvel ezelőtt restauráltak, hogy ott klasszikus szabadtéri játékokat mutathassanak be. A színház mögött terül el a **testületek csarnoka**, melynek kertes udvarában emelkedett Ceresnek oszlopokkal körülvett elegáns szentélye. A körülfutó árkádok alatt sorakoztak fel az egyes bankházak és hajós vállalatok irodái, melyeknek mozaikpadozatában nevüket és rendeltetésüket feltüntető ábrázolásokat láthatunk. A színház mellett állottak a termák és a tűzoltók kaszárnyája. A főutcán tovább folytatva az utat, a Capitolium terére érünk, ahol a szentélyek állottak. A legékesebb ezek között Augustus császár temploma volt, melynek pompás márványdíszére következtethetünk a maradványokból is. Meg volt természetesen a kikötőváros főtere is: a Forum.

Itt állott a Curia, azaz törvénykezési csarnok, továbbá a hatalmas méretű, gazdag márványdísszel ékes bazilika és a császárok kultuszának szentelt köralakú templom. A Forum déli oldalát a római fürdők mintájára épített nagykiterjedésű termák zárták le. A Tiberishez közel eső részeken láthatók a régi kikötőnek nyomai hatalmas gabonaraktárakkal. Ostia egyes házai romjaikban is megőrizték márvány freskó- és stukkódíszüket, melyek ezen kikötőváros gazdagságáról tanuskodnak.

Ostia az idők folyamán teljesen elvesztette jelentőségét. A Tiberis áradásai következtében a tengerpart ezen a részen elposványosodott s a vidék klímája egészségtelenné vált. Umberto király kezdeményezte a nyolcvanas években a maláriás területek lecsapolását, de 1925 előtt az ostiai tengerpart Róma számára még csaknem megközelíthetetlen volt. Ekkor a nemzeti kormány Róma egészségügyének érdekében hatalmas lendülettel építette ki **a Lido di Roma-t** s néhány év alatt az elhagyatott homokparton jól rendezett fürdőváros épült ki. Az említett autóúton kívül villamosított vonat vezet ki a Szent Pál-kaputól az ostiai strandra, mely lehetővé tette, hogy a római nép nagy tömegekben keressen a nyári forró hónapokban üdülést a tengeri fürdőben. A fürdőhely jobboldali része csaknem kizárólag beteges szegény gyermekek üdülő-

telepét képezi. A baloldali rész a Lungomare Duillio, a strandfürdők végeláthatatlan sorozatának biztosít helyet. 1932-ben Róma városa megvásárolta a Chigi hercegi családtól **a Castel Fusano fenyves parkot,** hogy így a fürdőzőknek árnyas sétálóhelyet is biztosítson.

Ostiában van Róma **hidroplánkikötője** is, mely a légiforgalmat az olasz szigetek, Málta és Afrika felé bonyolítja le.

XXII. Tivoli.

Róma előkelőségei a város zűrzavaraból, a politikai élet intrikáiból különösen a nyári hőség idején szívesen menekültek el az akkor még erdőkkel borított hegyekbe, melyek a Campagna Romanát keleti és déli irányban koszorúzzák. Különösen kedvenc nyaralóhelyük volt Tibur, a mai Tivoli, melyet a hagyomány szerint a siculok alapítottak. A városalapításhoz ezt a helyet valóban szerencsésen választották meg. A hegyekből sebes folyással leözönlő Aniene folyó itt hatalmas vízesésben zúg alá a völgybe. Augustus korában Horatius, Catullus és Propertius, továbbá Marius Sallustius, Cassius, Maecenas és Quintilius Varus a római történelem egyéniségei töltötték itt fényesen berendezett villáikban pihenésre szánt idejüket. A város legnagyobb jelentőséget akkor kapott, amikor Hadrián császár a hegy lábánál megépítette hatalmas kiterjedésű villáját. A renesszánsz kor emberei is szívesen tartózkodtak a festői fekvésű városkában. Tivoli természeti szépségei között első helyen kell felemlíteni a romantikus fekvésű **Villa Gregorianát,** melynek mélyén az Aniene szeszélyes vize a Sirene és Neptun barlangját váita ki. A Villa Gregoriana felett meredek sziklafal szegélyén áll **a kerek Sibilla-**templom. Ha a nagy vízesés szépségében akarunk gyönyörködni, a városkából kivezető úton a **Passeggiata della Via delle Cascatellen** teszünk egy körsétát, ahonnan nagyszerű kilátás nyílik a dübörögve alázuhogó s a sziklákon porrázúzódó hatalmas vízesésre és a város hegyes tornyokkal koronázott sötét háztömegére.

Tivoli fő vonzóereje **a Villa d'Este,** melynek központját a már XIII. században elkobzott bencés apátsági épület képezi. Ezt a kormányzóság székhelyéül szolgáló kolostort Este Hippolit bíbornok 1550-ben csodálatos szép terraszos palotává építette át, s a lábainál elterülő hegyoldalba építette be a barlangokkal, vízesésekkel, szoborcsoportozatokkal változatossá varázsolt parkot, melynek gazdag vegetációja bámulatba ejt bennünket. Csak Szemirámisz függőkertjei, vagy a római császárság raffinált ízlésével megalkotott földi paradicsom lehetett ehhez hasonló.

A Villa Adriana.

A különös természetű, magánéletében és uralkodói tevékenységében is bizarr romantikára hajló Hadrián császár uralkodása kezdetén beutazta a római birodalom ázsiai és afrikai provinciáit, s ezen útjáról visszatérve Kr. u. 125 és 135 között Tivolitól délre megépítette nagykiterjedésű villáját, melynek pavillonjaiban és kertészeti elrendezésében is reprodukáltatta mindazokat a helyeket és épületeket, melyek legnagyobb hatást tettek rá vándorlásai közepette. A császár maga nem sokáig örvendhetett alkotásának, de utódjai még 200 éven keresztül nyaraló gyanánt használták a pompás villát. Nagy Konstantin császár, amikor a birodalom súlypontját keletre helyezte át, s a jelentéktelen Bizáncot Konstantinápollyá építtette át, a görög és római képzőművészet válogatott alkotásait a Villa Adriánából telepítette át új székvárosa tereire és palotáiba. A márvány- és mozaikdísz kimeríthetetlen gazdagságából azonban még így is temérdek kincs maradt a romok alatt, melyeket az ásatások alkalmával részben a vatikáni, részben a Termák múzeumába helyeztek el. A Villa Adriana romjai tanulságosan szemléltetik a keleti kerti pavillonszerű palotaépítés legkülönbözőbb megoldásait. A természet és építészet szoros összhangban biztosítottak a császár számára minden elképzelhető kultúrát és kényelmet. A bejárattól balra emelkedő épületcsoport a tudományoknak és művészeteknek volt szentelve; érdekes megfigyelni ezen a részen a könyvtárépületek mellé emelt vendéglakosztályt. Derűs mozaik- és freskódísszel ékesített hálófülkéivel. A császári lakosztályban láthatjuk a fényes fogadótermeknek s a hozzájuk csatlakozó fedett oszlopcsarnokoknak és földalatti folyosóknak hálózatát, melyek a testőrségi kaszárnyával is összeköttetésben állottak. Az udvari méltóságok palotái és fürdői is látványosság számba mennek. Az egész terület hőmérsékletének szabályozására egy mesterséges folyam szolgált, melynek vize Szerapis templomából tört elő és partjain egyiptomi stílusban épített lugasok állottak. A császári villa körül a falakon kívül megtaláljuk a vendégek kíséreteinek befogadására és mulattatására szolgáló külvárost, melynek legkiemelkedőbb épülete a romjaiban is nagyszerű görög színház a villa mai bejáratánál.

Tivoli környékének és általában a szabin hegyek lankásainak jellegzetes fája az ezüstöslombú olajfa, mely egyúttal a lakosság főjövedelmi forrását is képezi.

XXIII. Castelli Romani.

Ezen gyűjtőnév alatt a Rómától délre fekvő albanoi vagy másnéven latiumi hegyek oldalába épített festői városkákat értjük, melyek jórészt köztársaság és császárkori nyaralók romjain épültek fel. A hegyek szemmel láthatólag vulkanikus eredetűek s félkörívben zárják le a római Campagnát. A legkiemelkedőbb pont **a Monte Cavo** 949 m magas csúcsa. A hegyeken elszórt városkák különösen középkorban és a renesszánsz fényűző korszakában nyertek jelentőséget, amikor a pápákkal rokonságban álló gazdag és hatalmas római családok szinte kötelességüknek ismerték, hogy városi palotáik mellett az albanoi hegyekben nyaraló kastélyokat építsenek maguknak. Ezen kastélyok körül képződtek ki azután a mozgalmas jómódú városkák, melyek lakossága főként szőlőműveléssel foglalkozik. Róma lakossága különösen vasárnap és ünnepnapokon tömegesen keresi fel a könnyen megközelíthető kirándulóhelyeket, melyek természeti szépségüknél, magas fekvésüknél fogva az idegen számára is üdülést és szórakozást biztosítanak.

A legforgalmasabb és leglátogatottabb kirándulóhely **Frascati.** Ez a városka Horacius Tusculumától nem messze fekszik, melynek lakói a XII. században ide költöztek át. A város főérdekességét a pompás kertekben épített villák képezik. A Piazza del Municipio (középen a monumentális hősökemlékével) felett emelkedik a **Villa Aldobrandini,** melyet VIII. Kelemen unokaöccse, Aldobrandini bíbornok építtetett Giacomo della Porta mesterrel a XVI. század végén. Az épület, mely nagy távolságból is jól kivehető, pompásan kiképzett park középpontjában áll s azzal szinte szerves egységet képez. Az építőművész elgondolása szerint a nyaraló kastély nem lehet úgy elzárva környezetétől, mint a városi palota, éppen azért az épület homlokzata mintegy keresztmetszetét képezi a lakóháznak, melynek lakói életük felét a kertben töltik. Itt értjük meg a Villa Medici, a Palazzo Spada vagy a Villa Borghese építészeti kiképzését, mely a városban elvesztette az eredeti indokolását. Frascatiban található továbbá a **Villa Falconieri,** a Villa Borghese (jelenleg Mondragone), továbbá a Villa Torlonia is. Egyik vagy másik villá-

nak tüzetesebb megtekintése a parképítés szempontjából különösen gyönyörködtető és tanulságos.

Grottaferrata városka a híres görög szertartású bazilita kolostor körül keletkezett, melyet Szent Nilus apát Kr. u. 1004-ben épített. Az apátság várszerű erődítéseit II. Gyula pápa építtette. Az ősi templom a hozzácsatlakozó pápai lakosztállyal a legújabb restaurálások folytán ismét eredeti szépségében tündököl és igen sok műkincset rejt magában.

A Monte Cavo tövében 685 m magasságban emelkedik **Rocca di Papa** A városka a középkor harcaiban természetadta erődítés jellegénél fogva nagy szerepet játszott. Közelében a Monte Cavo oldalán a **Madonna del Tufo** szentélye húzódik meg, melynek terrasszáról a Campagna Romanara, az Albanoi tóra, Rómára és a tengerre is széles derűs kilátás nyílik. **A Monte Cavo ormára** a régi római út mellett modern autostradán is fel lehet jutni. A régi Jupiter szentélyben a latin szövetség 47 városa egykoron évente tavasszal és ősszel áldozatokkal egybekötött találkozót tartott. A XVIII. században a romok közé kolostort építettek, mely a hetvenes években bekövetkezett sequestrum folytán elnéptelenedett és helyébe vendéglőt rendeztek be. A Monte Cavo alatt lombos erdőkben kanyarog az út tovább **Ariccia** felé, melynek központjában a Chigi-család palotája és temetkezési temploma emelkedik. A királyság korában ez a városka az etruszkok ellen folytatott harcok színhelye volt. A latin törzsek a Monte Cavo és Albano között elterülő dombokon készítették elő a Róma feletti uralmat. A Via Appia Aricciatól dél felé **Genzano** városát érinti, mely a vulkanikus képződésű tengerszem, **a Némi tó** felett fekszik. A Dante Alighieri térről vezet le a meredek út a mélyen fekvő tavacskához, melynek partján közszemlére kitéve állanak a **császári hajók.** Ezt a két hatalmas úszó szigetet Caligula császár építtette, vizinyaralók gyanánt s a Diana tiszteletére rendezett ünnepségek ezeken a hajókon folytak le. Később Claudius császár korában a nagy fényűzéssel berendezett hajókat elsüllyesztették. A kincsekről szóló legendák állandóan izgatták az emberek képzeletét s már a XV. században megkezdték a hajóknak vízalatti átkutatását. A hajók kiemelését 1928-ban Mussolini rendelte el, s a cél érdekében a tónak a felszínét szivattyúk segítségével leszállították úgy, hogy az iszappal körülvett hajótesteket partra vontathassák. Ezen munkálatok célja nem kincskeresés volt, hanem tudományos archeologiai kutatás. A hajókon talált bronz- és márványdíszeket részben a Museo Nazionale delle Termebe szállították be, de nagyobb részük a helyszínen rögtönzött kis múzeumban nyert elhelyezést. Különösen érdekes a golyóscsapágyas kormányszerkezet és a ma is használható bronz vízcsapok. Az első század raffinált ízlését bizonyítják a farkas és oroszlánfejek és egyéb díszítőelemek. A hajók végleges elhelyezésére most építik a hatalmas hangárokat és múzeumot. A Némi tó déli oldalán fekszik a

Tusculum-i grófok középkori kastélya és a körülötte kiépült festői városka, Némi, melynek főünnepe a Sagra delle Fragole, azaz a jelmezes felvonulásokkal tarkított epervásár. A városkát körülvevő erdőkben terem a legzamatosabb eper és a legillatosabb ibolya.

A Némi tótól a Via Appian Ariccian keresztülhaladva visszatérünk **Albano Laziale**-ba. Itt állott egykoron Domizianus császár hatalmas villája, melynek romjai felett részben a pápai nyaralóhoz tartozó **Barberini-villa,** részben pedig a mostani Albano város áll. Albano bejáratánál az Ariccia-i híd mellett különleges alakú etruszk síremléket látunk, melyet a néphit a Horatiusok és Curiatiusok sírjának tart. **A Santa Maria della Rotonda** templomocska pompásan megőrizte Domitian villájának egyik Nimpheumát, azaz művészesen kiépített vízmedencéjét.

Albanotól jobbra emelkedik **Castelgandolfo.** Ezen a helyen folyt le a hagyomány szerint Róma és Alba között a harc, melyet a Horatius és Curiatius testvérek vállaltak hazájukért. Az ősi Albalongából nem maradt fenn semmi nyom sem, nevét Albano őrizte meg csupán. Castelgandolfo viszont a IX. században a Gandulfus családtól vette nevét, mely itt vetette meg lábát. Később a városka termékeny környékével együtt külön hercegséggé alakíttatott át, majd VIII. Kelemen elidegeníthetetlen szentszéki birtokká nyilvánította. Az átépített kastélyt a pápák nyaralóként használták, s ezt a jellegét az olasz királyság is tiszteletben tartotta. A lateráni egyezségben a kastély, a Cibo és Barberini villákkal kiegészítve, hivatalosan is a Szentszék extraterritoriális tulajdonaként cikkelyeztetett be. A kastély maga modern kényelemmel van berendezve s egyúttal itt van elhelyezve 1935 óta **a híres vatikáni csillagvizsgáló intézet,** melyet a jezsuita atyák vezetnek. **A Villa Barberini** évszázados kőtölgy alléival, vízmedencéivel, mosolygó pázsitjaival a világ egyik legszebb parkjának mondható. XI. Pius pápa több éven keresztül a nagy nyári meleg idején ide tette át székhelyét s itt fogadja a zarándokokat. A követségek ajánlására a vatikáni állam kormányzósága engedélyt ad a park megtekintésére. A természeti szépségeken a Campagnára és a tengerre nyíló pompás kilátáson kívül figyelmet érdemel a majorság is, mely a legmodernebb gazdasági felszerelésekkel van berendezve.

XXIV. Littoria.

Az albanói hegyek és a tenger között elterülő széles síkság **a pontinusi mocsarak** néven volt évszázadokon keresztül ismeretes, s ennek a hatalmas kiterjedésű területnek kihasználásáért évszázadokon keresztül hiábavaló küzdelmet vívtak a pápák. VIII. Bonifác, X. Leó, V. Sixtus és VI. Pius pápák súlyos áldozatokkal igyekeztek levezetni a vadvizeket. Az ide telepített lakosság azonban a malária következtében mindig ismét a hegyekbe vonult, s a területet újra eliszaposította a feltörő vadvíz. Mussolini hajlíthatatlan energiája végre több évi küzdelem után legyőzte a mostoha természetet s a pompás technikai berendezés, a vízemelő szerkezetek és pontosan kiszámított levezető árkok termőfölddé varázsolták az átkozott pusztaságot. A munkálatokat 1931 november 7-én kezdték meg, s ma már 525 családi ház emelkedik a 360 km-t kitevő úthálózat mentén egyenletes távolságokban, melyek ugyanannyi földműves családnak biztosítanak megélhetést. Az úthálózat központjában áll, mint egy hatalmas jószágkormányzóság, Littoria város épületcsoportja, ahol a telepesek demográfiai, kulturális, gazdasági, pénzügyi és politikai irányítása összpontosul. A város legkimagaslóbb épülete Páduai Szent Antal temploma. A telepesek legnagyobb része ugyanis Pádua környékéről való, s addig nem érezte magát új, szűkebb hazájában otthonosan, míg az egyházi hatóságok anyai gondossága Littoria templomába a nagy Szent jeles ereklyéjét valóságos diadalmenetben át nem hozta.

Aki a fasizmus életrevalóságát és alkotóképességét közelebbről meg akarja ismerni, vegye fel római vándorlásai programmjába ezen talajjavítási és telepítési művek megtekintését. Minthogy Littoria 70 km távolságra esik Rómától, s csak gépkocsival vagy vasúton közelíthető meg, megtekintésére egy egész napot kell szánni.

Littoriától tovább délnyugatra újabb talajjavítási és telepítési munkálatok folynak, melyek központjában **Sabaudia** város áll. 1935 őszén tette le Mussolini a harmadik telepváros, **Pontinia** alapkövét, mely várost 1936 tavaszán avatták fel, míg 1936 őszén a negyedik telepes város, Aprilia alapkövét tette le a Duce, ki ezen mocsaras vidék lecsapolásával s a mintatelepek megalkotásával az új Olaszország legszebb gazdasági programmját hajtja végre.

Névmutató.

Az arab számok a térképen megadott sorszámot, a betűk és a római számok a megfelelő kockákat jelzik. A térképen helyszűke miatt csak a fontosabb épületek és emlékek vannak feltüntetve.

I. Templomok.

	Oldal
S. Agnese in Agone (Szt. Ágnes városi temploma) 75 D VII.	143
S. Agnese fuori le Mura (Falakon kívüli Szt. Ágnes templom) 49 G I.	121
Szt. Ágoston temploma 77 E VI.	144
S. Alessio (Szt. Elek) temploma 98 C VI.	160
S. Andrea della Valle temploma 81 D VI.	148
S. Andrea al Quirinale temploma 45 E IV.	120
S. Anselmo (a Bencés Rend központja) 100 B VI.	161
Szt. Apostolok temploma 63 D V.	131
S. Bartoleomo (a Tiberis-szigetén) 92 D VI.	155
Szt. Bernát temploma 46 E III.	121
Cappucini (Kapucinusok temploma) 66 E IV.	133
S. Carlo (Borromei Szt. Károly temploma) 58 E VI.	120
Szt. Cecilia temploma 113 C VI.	181
S. Clemente (Szt. Kelemen) temploma 27 C III.	96
Chiesa Nuova (Néri Szt. Fülöp temploma) 83 E VII.	149
S. Cosma e Damiano temploma	77
S. Crisogono temploma 115 C VII.	183
S. Croce (Jeruzsálemi Szt. Kereszt) temploma 33 C I.	105
Domine Quo Vadis kápolna 107 A III.	167
S. Francesco in Ripa (Szt. Ferenc) temploma 114 C VII.	182
S. Gesù (Jézus Szent Neve) templom 79 D VI.	146
S. Giorgio in Velabro 91 C V.	154
S. Giovanni in Laterano (Lateráni Székesegyház) 29 C II.	100
S. Giovanni e Paolo (Szt. János és Pál) temploma 26 C IV.	94
S. Giovanni a Porta Latina (Olajbafőtt Szt. János) temploma 22 B III.	92
S. Gregorio Magno 17. C IV.	88
S. Ignazio temploma 52 E VI.	125
S. Lorenzo (Szt. Lőrinc) Bazilika 43 D I.	116
S. Lorenzo in Lucina 57 E VI.	127
S. Marcello al Corso 51 E V.	124

S. Marco (Palazzo Venezia) 4 D V. 67
S. Maria degli Angeli (Angyalok Királynője templom) 38 E III. 110
S. Maria dell'Anima 76 E VII. 143
S. Maria d'Aracoeli (A Bambino szoborral) 6 D V. 70
S. Maria Antiqua 76
S. Maria in Cosmedin 88 C V. 152
S. Maria in Domnica 24 C IV. 93
S. Maria Maggiore (Mária Nagytemploma) 37 D III. 108
S. Maria sopra Minerva 72 D VI. 141
S. Maria Nuova (S. Francesca Romana) 8 C IV. 78
S. Maria della Pace 76 E VII. 143
S. Maria del Popolo 60 F VI. 128
S. Maria in Trastevere 116 C VII. 183
S. Maria in Traspontina 178
S. Maria in Via Lata 50 D V. 124
S. Maria della Vittoria 47 E III. 121
S. Nicolò in Carcere temploma 86 D V. 152
S. Onofrio (Tasso múzeummal) 121 D VIII. 190
S. Paolo fuori le Mura (Szt Pál Bazilika) 105 A VI. 162
S. Paolo alle tre Fontane (Szt. Pál templom a 3 forráshoz) A VI. 165
S. Pantaleo 149
Pantheon (S. Maria dei Martiri) 73 E VI. 142
S. Prassede temploma 36 D III. 107
S. Prisca temploma 101 C V. 161
S. Pudenziana temploma 35 D III. 107
S. Pietro (Szent Péter Bazilika) 1 E IX. 33
S. Pietro in Montorio 119 C VII. 189
S. Pietro in Vincoli (Mózes szoborral) 16 D IV. 86
S. Quattro Coronati 28 C III. 97
S. Sabina temploma 97 C VI. 160
S. Saba temploma 102 B V. 161
*S. Salvatore in Onda 157
S. Stefano Rotondo (Magyar Nemzeti templom) 25 C III .. 93

II. Paloták és múzeumok.

Barberini-palota és múzeum 65 E IV. 132
Borghese-múzeum 68 F III. 135
Cancelleria 82 D VII. 149
Capitolium: *a)* Cap. múzeum 69
b) dei Conservatori } 5. D. V. 69
c) Mussolini-múz. 70
Chigi-palota (külügyminisztérium) 54 E V. 126
Città Universitaria Egyetemi város 41 E I. 114
Collegio Romano 70 D V. 140
Corsini-palota (Nemz. képtárak) 117 D VII. 185
Doria-Pamfili-palota és múzeum 71 D V. 190

Etruszk-múzeum 137
Falconieri-palota (Magyar tud. Intézet) 96 D VII. 157
Farnese-palota (francia követség) 95 D VII. 156
Farnesina-palotácska (Olasz kir. Akadémia) 118 D VII. ... 187
Galleria d'Arte Moderna (Modern képtár) 69 G V. 136
Pal. di Justizia (Igazságügyi-palota) 111 E VIII. 179
Laterani-palota és ősker. múzeum 29 C II. 104
Madama-villa 130
Massimi-palota 148
Maltai lovagok prioratusa (a kulcslyukkal) 99 C VI. 161
Montecitorio (képviselőház) 55 E VI. 126
Nazionale delle Terme 39 E III. 110
Pallavicini Rospigliosi 63 D V. 119
Quirinál (királyi-palota) 44 E IV. 120
Róma múzeuma (Museo dell'Impero) 90 C V. 154
S. Spirito (közkórház) 110 E VIII. 178
*Torre Anguillara (Dante háza) 112 C VI. 180
Vatikáni paloták és gyüjtemények 2 E IX. 48
Venezia-palota 4 D V. 67
Villa Celimontana 23 B IV. 92

III. Műemlékek.

Augusteo (Augustus császár sírja) 78 F VI. 145
Angyalvár (Castel S. Angelo) 109 E VII. 174
Argentina-fórum (köztársasági fórumok) 80 D VI. 147
Boccà della Verità (az igazság szája) 89 C V. 153
Caracalla termái 19 B IV. 90
C. Cestius piramisa 103 B VI. 161
Szt. Callixtus-katakombák 106 A III. 167
Circus Maximus 18 C V. 89
Cloaca Maxima 155
Cecilia Metella sírja 108 A III. 173
Colosseum (Colosseo) 13 C IV. 83
Forum Romanum 7 D IV. 72
Foro Trajano (Trajanus fóruma) 11 D V. 81
Foro Augusto (Augustus fóruma) 12 D IV. 82
Foro Giulio Caesare (Julius Caesar fóruma) 10 D V. 81
Hadrián császár temploma 53 E VI. 125
Nagy Konstantin diadalíve 13 C IV. 85
Marcus Aurelius oszlopa 54 E V. 125
Marcellus színháza 85 D VI. 151
Minerva Medica-rom 34 D I. 106
Mussolini fóruma 62 G X. 130
Oppius domb, Nero Aranyháza 14 C III. 86
Palatinus 7 D IV. 78
Ponte Milvio 61 G VI. 129
Porta Maggiore 32 C I. 106

*Porta Pia 48 F II. 121
P. S. Sebastiano 21 A III. 91
Spanyol lépcső 59 E V. 127
Scipiók síremléke 20 B III. 91
Vesta-temploma 87 C V. 76
Titus diadalíve 9 C IV. 78
Titus termái 15 C III. 86
Via Appia Antiqua 108 A III. 167
Via del Mare 84 D V. 151
Via dell'Impero 4 D V. 81
Villa Adriana 196
Villa d'Este 195

IV. Szobrok, kutak.

Assisi Szent Ferenc szobra 31 C II. 105
Bambino (Jézus-szobor) l. S. Maria in Aracoeli 6 D V. ... 71
Bersaglieri-szobor (Porta Pia) 48 F II. 121
Fontana di Trevi 64 E V. 131
Fontana del Tritone 65 E IV. 132
Fontana di Piazza Navona (Bernini-kútjai) 74 E VII. 143
Fontanella del Facchino D V. 125
Garibaldi-szobor a Gianicolón 120 D VIII. 189
Madonna del Parto (Szent Ágoston templomában) 77 E VI. 144
Marcus Aurelius lovasszobra a Capitoliumon D V. 68
Mózes-kútja 47 E III. 121
Mózes szobra 16 D IV. 87
Quattro fontane E III. 120
II. Szilveszter pápa emléke (l. Lateráni székesegyház) 29 C II. 102
Szent Péter szobra (l. Szent Péter Bazilika) E IX. 37
II. Viktor Emanuel emlékmű 3 D V. 66

86. S. Nicolá in Carcere-templom D V.
87. Vesta temploma C V.
88. S. Maria in Cosmedin templom C V.
89. Boccà della Verità C V.
90. Museo dell'Impero Romano (Róma múzeuma) C V.
91. S. Giorgio in Velabro-templom C V.
92. Isola Tiberina (sziget) Szent Bertalan templomával D VI.
93. Zsinagòga D VI.
94. Campo di Fiori (Szerdai piactér) D VII.
95. Palazzo Farnese D VII.
96. Palazzo Falconieri (M. Tudományos Intézet) D VII.
97. S. Sabina-templom C VI.
98. Szent-Elek templom (S. Alessio) C VI.
99. Máltai prioratus a kulcslyukkal C VI.
100. S. Anselmo (a Bencés-rend központja) B VI.
101. S. Prisca-templom C V.
102 S Saba-templom B V.
103. Caius Caestius piramisa B VI.
104. Testaccio (cseréphalom) B VI.
105. Szent Pál (S. Paolo fuori le mura) bazilika A VI.
106. San Callisto katakomba A III.
107. Quo Vadis kápolna A III.
108. Via Appia Antiqua A III.
109. Angyalvár (Castel S. Angelo) E VII.
110. Ospedale Santo Spirito (Szent Lélek-kórház) E VIII.
111. Palazzo di Giustizia (Igazságügyi Palota) E VII.
112. Anguillara-kastély (Dante-ház) C VI.
113. Szent Cecilia temploma C VI.
114. S. Francesco in Ripa-templom C VII.
115. S. Crisogono-templom C VII.
116. S. Maria in Trastevere-templom C VII.
117. Palazzo Corsini (Nemzeti Képtár) D VII.
118. Farnesina (Olasz Kir. Akadémia) D VII.
119. S. Pietro in Montorio C VII.
120. Gianicolo-domb sétánnyal és a Garibaldi-szobor kilátással D VIII.
121. S. Onofrio-templom Torquato Tasso múzeummal D VIII.

RÓMA
MONUMENTÁLIS TÉRKÉPE

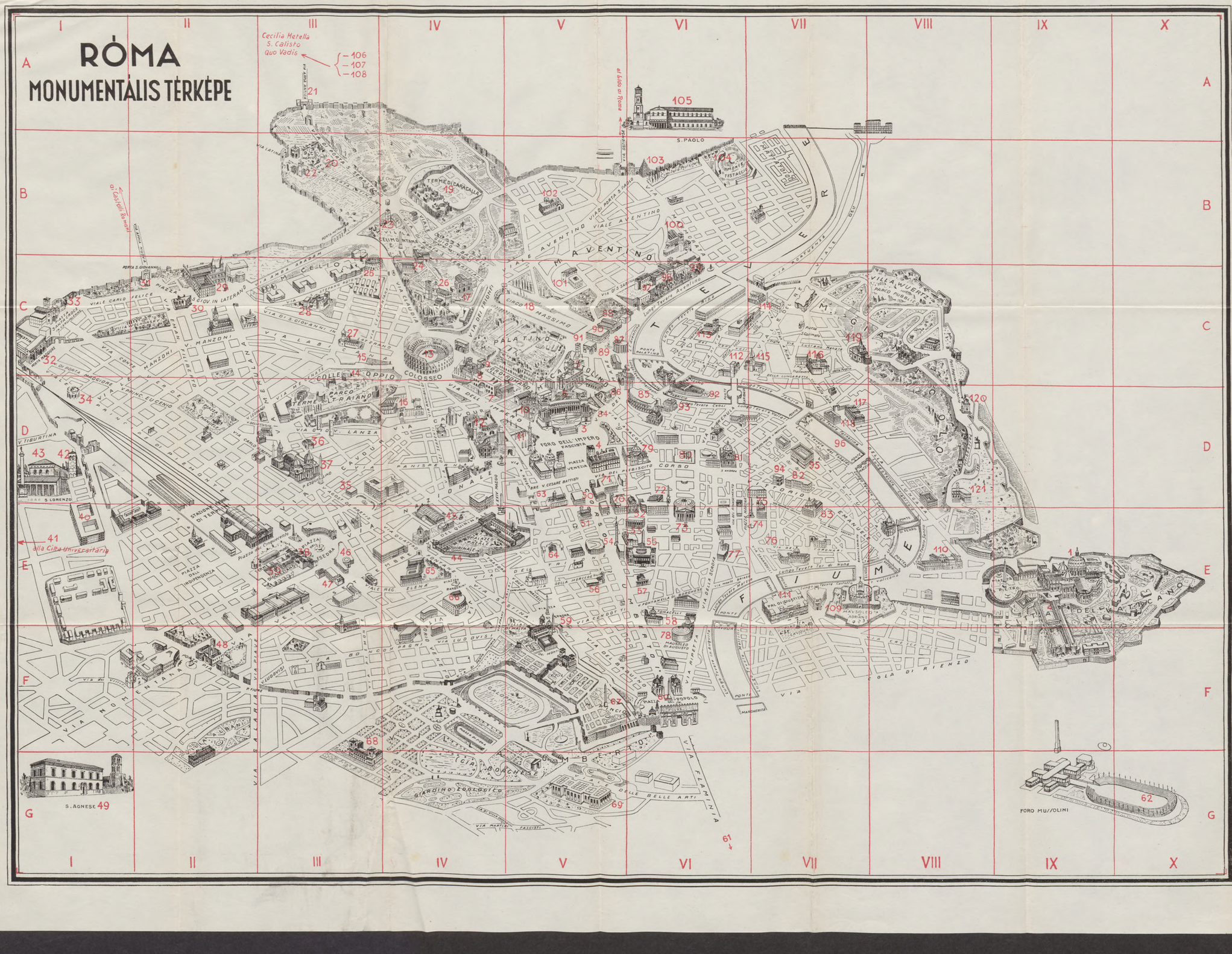

Róma térképe.

1. Szent Péter Bazilika E IX.
2. Vatikáni palota és múzeumok E IX.
3. Viktor Emanuel emlékmű D V.
4. Palazzo Venezia D V.
5. Capitolium tere és múzeumok D V.
6. S. Maria in Aracoeli D V.
7. Forum Romanum D IV.
8. S. Maria Nuova (S. Francesca Romana) C IV.
9. Titus diadalíve C IV.
10. Julius Caesar foruma D V.
11. Trajanus foruma D V.
12. Augustus foruma D IV.
13. Colosseum C IV.
14. Oppius domb, Nero aranyháza C III.
15. Titus termái C III.
16. S. Pietro in Vincoli (Mózes szobra) D IV.
17. S. Gregorio Magno (N. Sz. Gergely temploma) C IV.
18. Circus Maximus C V.
19. Caracalla termái B IV.
20. Scipiók síremlékei B III.
21. Porta S. Sebastiano A III.
22. S. Giovanni a Porta Latina (Olajbafőtt Sz. János temploma) B III.
23. Villa Celimontana B IV.
24. S. Maria in Domnica-templom C IV.
25. S. Stefano Rotondo (magyar nemzeti templom) C III.
26. S. Giovanni e Paolo-templom C IV.
27. S. Clemente-templom C III.
28. Quattro Coronati-templom C III.
29. Lateráni Székesegyház (S. Giovanni in Laterano) C II.
30. Scala Santa (Szent Lépcső) C II.
31. Assisi Szent Ferenc szobra C II.
32. Porta Maggiore C I.
33. S. Croce in Gerusalemme (Szent Kereszt temploma) C I.
34. Minerva Medica rom D I.
35. S. Pudenziana-templom D III.
36. S. Prassede-templom D III.
37. S. Maria Maggiore (Mária Nagytemploma) D III.
38. S. Maria degli Angeli (Angyalok Királynője-templom) E III.
39. Museo Nazionale delle Terme (Nemzeti Múzeum) E III.
40. Città Aeronautica (Légügyi Minisztérium) E I.
41. Città Universitaria (Egyetemi város) E I.
42. Campo Verano (Temető) D I.
43. S. Lorenzo bazilika (Szent Lőrinc temploma) D I.
44. Quirinali palota (Királyi palota) E IV.
45. S. Andrea al Quirinale-templom E IV.
46. S. Bernardo-templom és -tér E III.
47. Mózes kútja E III. (Ugyanitt S. Maria della Vittoria-templom.)
48. Porta Pia F II.
49. S. Agnese fuori le mura (Falakon kívüli Szent Ágnes-templom) G I.
50. S. Maria in Via Lata-templom D V.
51. S. Marcello al Corso E. V.
52. S. Ignazio-templom E VI.
53. Piazza della Pietra Hadrián császár templomával E VI.
54. Piazza Colonna Chigi palotával (Külügyminisztérium) E V.
55. Palazzo Montecitorio (Képviselőház) E VI.
56. Piazza S. Silvestro a főpostával E V.
57. S. Lorenzo in Lucina E VI.
58. S. Carlo al Corso (Borromei Szent Károly temploma) E VI.
59. Piazza di Spagna (spanyol lépcső) E V.
60. Piazza del Popolo F VI.
61. Ponte Milvio (Milviusi híd) G VI.
62. Mussolini foruma G X.
63. SS. Apostoli (Szent Apostolok temploma) D V.
64. Fontana di Trevi E V.
65. Piazza és Palazzo Barberini a Tritone kúttal E IV.
66. Kapucinusok temploma E IV.
67. Pincio terrasza F V.
68. Borghese múzeum F III.
69. Galleria d'Arte Moderna (Modern képtár) G V.
70. Collegio Romano D V.
71. Palazzo Doria Pamfili és képtár D V.
72. S. Maria sopra Minerva D VI.
73. Pantheon E VI.
74. Piazza Navona Bernini kútjaival E VII.
75. Szent Ágnes városi temploma D VII.
76. S. Maria della Pace és S. Maria della Anima-templomok E VII.
77. Szent Ágoston temploma E VI.
78. Augustus síremléke F VI.
79. Gesù (Jézus szent neve) temploma D VI.
80. Argentina forum D VI.
81. S. Andrea della Valle templom D VI.
82. Cancelleria palota D VII.
83. Chiesa Nuova (Neri Szent Fülöp temploma) E VII.
84. Via del Mare D V.
85. Teatro Marcello D VI.
86. S. Nicolà in Carcere-templom D V.
87. Vesta temploma C V.
88. S. Maria in Cosmedin templom C V.
89. Bocca della Verità C V.
90. Museo dell'Impero Romano (Róma múzeuma) C V.
91. S. Giorgio in Velabro-templom C V.
92. Isola Tiberina (sziget) Szent Bertalan templomával D VI.
93. Zsinagóga D VI.
94. Campo di Fiori (Szerdai piactér) D VII.
95. Palazzo Farnese D VII.
96. Palazzo Falconieri (M. Tudományos Intézet) D VII.
97. S. Sabina-templom C VI.
98. Szent-Elek templom (S. Alessio) C VI.
99. Máltai prioratus a kulcslyukkal C VI.
100. S. Anselmo (a Bencés-rend központja) B VI.
101. S. Prisca-templom C V.
102. S Saba-templom B V.
103. Caius Caestius piramisa B VI.
104. Testaccio (cseréphalom) B VI.
105. Szent Pál (S. Paolo fuori le mura) bazilika A VI.
106. San Callisto katakomba A III.
107. Quo Vadis kápolna A III.
108. Via Appia Antiqua A III.
109. Angyalvár (Castel S. Angelo) E VII.
110. Ospedale Santo Spirito (Szent Lélek-kórház) E VIII.
111. Palazzo di Giustizia (Igazságügyi Palota) E VII.
112. Anguillara-kastély (Dante-ház) C VI.
113. Szent Cecilia temploma C VI.
114. S. Francesco in Ripa-templom C VII.
115. S. Crisogono-templom C VII.
116. S. Maria in Trastevere-templom C VII.
117. Palazzo Corsini (Nemzeti Képtár) D VII.
118. Farnesina (Olasz Kir. Akadémia) D VII.
119. S. Pietro in Montorio C VII.
120. Gianicolo-domb szánnyal és a Garibaldi-szobor kilátással D VIII.
121. S. Onofrio-templom Torquato Tasso múzeummal D VIII.

LUTTOR: RÓMA